

OROSZ LEVÉLTÁRI FORRÁSOK MAGYARUL

A Moszkvai Magyar Levéltári Intézet sorozata

2.

A sorozatot szerkeszti

SERES ATTILA

*a Moszkvai Magyar Levéltári Intézet
vezetője*

Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között

Magyary Zoltán szovjetunióbeli útja

Az iratokat gyűjtötte és válogatta,
fordította, sajtó alá rendezte,
a bevezető tanulmányt
és a jegyzeteket írta

BABUS ANTAL

6 2 6 4 3 6

KSH Könyvtár



0000000957612

Argumentum



Balassi
Intézet



BUDAPEST • 2014

R - 2015

Lektorálta

KOLONTÁRI ATTILA és SERES ATTILA

A borítón Magyary Zoltán képe látható.
Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Fényképtárában található.

*Akiknek a legtöbbet köszönhetem:
édesanyámnak és édesapámnak ajánlom.*

© Argumentum Kiadó, 2014

© Moszkvai Magyar Levéltári Intézet, 2014

© Balassi Intézet, 2014

© Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2014

© Babus Antal, 2014

ISBN 978-963-446-718-2

A kiadásért felel Seres Attila, a Moszkvai Magyar Levéltári Intézet vezetője

és Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Nyerges Judit

A borítót tervezte: Hodosi Mária

Tördelte: Láng András

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

TARTALOM

BEVEZETŐ	9
<i>Magyary Zoltán, a közigazgatás professzora</i>	10
<i>A magyar–szovjet viszony alakulása Trianon után</i>	12
<i>A nemzetközi helyzet és a Szovjetunió nyugati megítélése</i> <i>az 1930-as években</i>	15
<i>Belpolitikai helyzet a Szovjetunióban</i>	18
<i>Patyomkin-falvak, avagy lélekhalászat</i> <i>a kommunista propaganda módszereivel: a VOKSZ</i>	25
<i>A vendéglátás technológiája</i>	28
<i>A zarándoklat stációi</i>	30
<i>Kaganovics, „korunk legnagyobb szervező zsenije”</i>	41
<i>A Szovjetunió a közigazgatási jogtudós mérlegén</i>	46
<i>Az 1936-os új alkotmány</i>	55
<i>Német- és olaszbarát volt-e Magyary?</i>	58
<i>Magyaryék és a VOKSZ munkatársai</i>	59
<i>Aroszjev és Gertruda Freund</i>	62
<i>A VOKSZ két elnökhelyettese: Kuljabko és Csernyavszkij</i>	66
<i>Magyary útjának utóhatásai</i>	71
 DOKUMENTUMOK	 77
 RÖVIDÍTÉSEK	 229
NÉVMUTATÓ	233
 REZÜMÉ	 241

BEVEZETŐ

„Manapság minden út Moszkvába vezet” – jelentette ki 1936-ban Lincoln Steffens, baloldali amerikai író. Az 1930-as években, a vörösnek, olykor rózsaszínnek nevezett évtizedben sok nyugati és észak-amerikai baloldali értelmiségi gondolkodott Steffenshez hasonlóan. Köreikben ekkor hágott tetőpontjára a Szovjetunió népszerűsége, divat volt Moszkvába utazni. Neves, sőt világhírű írók, tudósok, művészek, közéleti személyiségek – többek között Bernard Shaw, Romain Rolland, Lion Feuchtwanger, Martin Andersen-Nexø, Paul Langevin – egymásnak adták a kilincset a szovjet fővárosban. A Szovjetuniót szakrális térnek tekintették, nem világot látni, turistaként nézelődni mentek, hanem hívőként elzarándokoltak a megváltónak hitt kommunista ideológia szent fővárosába, Moszkvába. Saját szemükkal akarták látni, hogyan épül a „mintaország”, hol tart a „szovjet kísérlet”. A zarándokok túlnyomó többsége azonban csak azt látta meg, amit szabad volt, amit illet meg: a szépet és a jót. A negatív dolgok fölött szemet hunytak. Természetesen, kivétel is akadt közöttük, aki gondolkodni is mert, például André Gide.

Magyarok is megfordultak ezekben az években a Szovjetunióban. 1934-ben Illyés Gyula és Nagy Lajos részt vett a Szovjet Írószövetség első kongresszusán, és bár egész életükben mindketten rokonszenveztek a baloldali eszmékkel, egyikük sem volt hajlandó lemondani a kritikus gondolkodás méltóságáról. Ezzel nem arattak sikert itthoni baloldali barátaik körében, Nagy Lajost meg is győzték, hogy szakítsa félbe Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában, a Szabadságban folytatásokban megjelenő úti beszámolójának közreadását, mert árt vele az „Ügynek”.

Se Illyés, se Nagy Lajos nem volt hívő zarándok, de „útítársnak” nevezhetjük őket. 1935 őszén azonban egy olyan honfitársunk is

útra kelt Moszkvába, aki nemhogy „útitárs” nem volt, de nyíltan „reakciós”, jobboldali, konzervatív-keresztény értékeket vallott: Magyary Zoltán. Vajon őt mi készítette rá, hogy saját költségén útra keljen a „bolsevikok országába”?

A két világháború között Magyary olyan szaktekintély volt a közigazgatási jogban, a közigazgatás-tudományban, mint Szekfű Gyula a történet-, Gombocz Zoltán a nyelv-, Györffy István a néprajztudományban. Élete egyik fordulópontjáról Bereményi Géza játékfilmet forgatott, *A tanítványokat*. Szép számmal jelentek meg róla szakcikkek is, de szovjetunióbeli tanulmányútja fehér foltja munkásságának.

Magyary Zoltán, a közigazgatás professzora

A jogtudomány számos ága közül Magyary már fiatalon a közigazgatási jog mellett horgonyozott le. A Gratz Gusztáv szerkesztésében 1921-ben megjelent, az 1919-es Tanácsköztársaságot elemző kötetben *A bolsevizmus közigazgatásának jellemzése* című tanulmányával szerepelt.¹ Ebben a harminchárom évesen írott tanulmányában az a meglepő, hogy felhasználta hozzá Lenin *Állam és forradalmát*, és pontosan kifejtette a kommunista államfelfogás lényegét.

Kiváló képességeinek és felkészültségének köszönhetően Magyary gyorsan haladt előre a minisztériumi és a tudományos ranglétrán is. 1929-ben meghívták a Pázmány Péter Tudományegyetem 1. sz. Közjogi és Közigazgatásjogi Tanszékének élére, és hamarosan nyilvános rendes tanári kinevezést is kapott.

1931-ben külföldi, főleg észak-amerikai intézetek mintájára azzal a céllal alapította meg a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet, hogy „a közigazgatással ne csak jogi szempontból foglalkozzék, mint a magyar és kontinentális egyetemek több mint

félévszázad óta, hanem a közigazgatástan és a közigazgatás eredményessége szempontjából is, ami a XX. századi állam főkövetelménye. (...) Az Intézet iránya teljesen lépést tartott a közigazgatás-tudomány nemzetközi haladásával és a tudomány előbbre vitelében mind az angolszász, mind az európai tudományos körök teljes elismerését elnyerte (...) Jellemző azonban, hogy nyomban fel is keltette az itthoni politikai hatalom birtokában lévő oligarchia és a hozzájuk igazodó konzervatív tudományos körök ellenállását. Ezek akadályozták meg már a közigazgatás racionalizálását is és főleg Keresztes-Fischer Ferenc örködött azon, hogy eszméim és reformjavaslataim követésére a magyar közigazgatási tisztviselők vállalkozni ne merjenek.”² Ugyanis, Bethlen István miniszterelnök 1931-ben közigazgatási racionalizálási kormánybiztossá nevezte ki Magyaryt, aki azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a közigazgatás gazdaságossága és eredményessége érdekében a közigazgatás egészét érintő kérdésekért a felelősséget ruházzák a miniszterelnökre. Ez egyértelműen a „közigazgatási nagyüzem”, a központosítás irányába tett lépés lett volna, ami a miniszterek ellenállásán meghiúsult. Magyary lemondott, és 1934-ben megszervezte a tatai közigazgatási munkajárást, hogy ott próbálja a gyakorlatba is átültetni elképzeléseit.

Kiváló nyelvismeretének köszönhetően külföldi közigazgatási szakemberekkel is széleskörű szakmai együttműködést épített ki. Számos tanulmányúton járt, egyebek között Ausztriában, Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Francia-, Olasz-, Lengyel-, Svéd-, Finn-, Észt- és Lettorszáiban, Angliában, Svájcban, Jugoszláviában, Görögországban, az Amerikai Egyesült Államokban.³

Kapcsolatba lépett a brüsszeli Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézettel (Institut International des Sciences Administra-

² MAGYARY Zoltán: *Küzdelem a haladásért*. MTA KIK Kézirattár, 10.640/1. 9–10.

³ Dr. Magyary Zoltán ny. r. tanár személyi adatai. MTA KIK Kézirattár, Ms 5990/156. 1.

¹ *A bolsevizmus Magyarországon*. Szerkesztette GRATZ Gusztáv. Budapest, Franklin-Társulat, 1921. 107–121.

tives), rendszeresen előadott a nagy nemzetközi közigazgatás-tudományi kongresszusokon. Megbecsültségét, tekintélyét mutatja, hogy az általa javasolt, a közigazgatás legfőbb vezetése szervezeti szempontból témában őt kérték fel az 1936-os varsói közigazgatás-tudományi kongresszus főelőadójának. Magyary lelkiismeretes, akkurátus ember volt, de varsói plenáris előadására még a szokásosnál is alaposabban készült: „Az amerikai és angliai friss tanulmányaim után témák szempontjából tanulmányoztam a Német Harmadik Birodalmat (1934–1935), a fasiszta Olaszországot és a legrégebb autoriter szervezetet, a római katolikus egyház vezetését ellátó Vatikánt (1935–1936). Az olasz és német forradalmak tanulmányozása során jutottam arra a meggyőződésre, hogy főelőadói jelentésem nem juthat elvi megállapításokig, és nem érhet el teljes horizontot, ha nem terjesztem ki helyszíni tanulmányaimat a Szovjet-Unióra is.”⁴ Magyary reálpolitikus volt, nem az érzelmei vezették. Nem kedvelte ugyan a szovjet rendszert, de felismerte, hogy megjelenése történelmi fordulópontra, és számolni kell vele, meg kell érteni a működését.

Magyarnak szerencséje volt, mert pár évvel korábban egy magyar állampolgárnak szinte lehetetlen lett volna beutaznia a Szovjetunióba. Mivel azonban 1934 februárja óta Magyarország és a Szovjetunió diplomáciai kapcsolatban állt egymással, Magyary magas rangú ismerősei, Kánya Kálmán külügyminiszter és Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai magyar követ is eljár az érdekében, és megkapta a beutazási engedélyt.

A magyar–szovjet viszony alakulása Trianon után

1917–1918-ban a cári Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia is felbomlott, és az önállóvá vált Magyarországnak fel kellett állítania Bécstől független, saját diplomáciai képviselőit. Ha volt ország, amelyikkel Magyarország nem sietett kapcsolatra

lépni, az Szovjet-Oroszország volt. Az 1919-es Tanácsköztársaság 133 napja következtében Magyarországon a bolsevikokat a terrorral, tömeggyilkosságokkal, vallásüldözéssel azonosították. Aki a bolsevikokkal rokonszenvezett, egész egyszerűen nem volt szalonképes. A két ország között áthidalhatatlannak látszó ideológiai szakadék húzódott, de az élet párbeszédre kényszerítette a feleket. Magyarország volt kiszolgáltatottabb helyzetben, mert a Szovjet-Oroszország területén rekedt mintegy 120 000–180 000 – pontos számukat lehetetlen megállapítani – magyar hadifogoly hozzátartozói folyamatosan nyomás alatt tartották a magyar kormány-szerveket. Ezzel szemben Magyarországon mindössze 600 orosz hadifogoly vesztegelt, akiknek a fele – érthető módon – nem kíváncszott visszatérni háború és éhínség sújtotta szülőföldjére.⁵

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok helyreállítása érdekében 1924–1925-ben intenzív tárgyalások folytak, de ezek eredménytelenül záródtak. Mint a tárgyalásokat vezető Jungerth-Arnóthy Mihály fogalmazott, a megegyezést „kizárólag a magyarországi szovjet uralom rossz emléke akadályozza.”⁶ Ezért akadályozta maga Horthy is. Csak idő kérdése volt azonban, hogy a gazdasági és politikai érdekek mikor kerekednek fölül az erkölcsi megfontolásokon. A „praktikus” Nyugaton már egy évtizeddel korábban győzött a „józan ész”, Németország 1922-ben, Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Svédország pedig 1924-ben létesített diplomáciai kapcsolatot Szovjet-Oroszországgal. A két világháború között Magyarország minden külpolitikai erőfeszítése arra irányult, hogy revideálja a trianoni határokat, ehhez keresett partnereket. Mivel Moszkva szintén elutasította a versailles-i békét, a két ország érdekei több ponton is találkoztak. Magyarország igyekezett elszigetelni a kisantant országokat, megakadályozni, hogy magyarellenessé szövetségi rendszerekhez kapcsolódjanak. Másfél évtizednyi halogatás után Magyarország

⁵ KOLONTÁRI Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009. 13–15.

⁶ KOLONTÁRI, 107.

⁴ MAGYARY: *Küzdelem*. 7.

nak akkor lett sürgős a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok rendezése, amikor a Szovjetunió 1933 júliusában egyebek között Csehszlovákiával és Romániával is szerződést kötött az agresszió és az agresszor fogalmának meghatározásáról, és az ellene irányuló agresszív hitleri politika hatására az addigi revíziópárti politikáját módosítva, a versailles-i békerendszer fenntartásában érdekelt országokkal kezdte keresni a kapcsolatot. Innentől felgyorsultak az események, mert Magyarország mindenképpen előbb akarta moszkvai követségét megnyitni, mint a kisantant országok. Magyarország és a Szovjetunió 1934. február 6-án török és olasz közreműködéssel Rómában diplomáciai kapcsolatra lépett egymással. Mint várható volt, a magyar parlamentben heves, érzelmi- és erkölcsi indíttatású támadások érték ezért a külügyminisztert.

A formális diplomáciai kapcsolat ugyan létrejött, de a kapcsolat intenzitásáról és minőségéről hű képet ad a budapesti szovjet konzulátus 1935. évi összefoglaló jelentése. A Szovjetunióból egyetlen turista sem érkezett Magyarországra, és a követség hivatalos személyzetén kívül mindössze öt (!) szovjet állampolgárt regisztráltak. Az Ausztriából Magyarországon keresztül átutazó szovjet állampolgárok pedig csak azzal a kikötéssel kaptak átutazó-vízumot, ha magyar területen nem szállnak le a vonatról. „A Magyarországra mint célországba érkező szovjet honosoknak a határ átlépése után 24 órán belül jelentkezniük kellett a legközelebbi rendőrőrsön, kötelező regisztráció végett. Ez a szolgálati útlevelemmel érkező követségi alkalmazottakra is érvényes volt.”⁷

Magyary Zoltán tehát nem mindennapi vállalkozókedvről tett tanúbizonyságot, amikor 1935-ben elindult Moszkvába. Vessünk egy pillantást a nemzetközi helyzetre, hogy még jobban megérthessük Magyary indítékait!

⁷ SERES Attila: *Szovjet diplomaták Magyarországon, 1924–1941. Sorsok, életutak és karrierek a szovjet külügyi szolgálat történetéből*. Múltunk, 2006/3. 53.

A nemzetközi helyzet és a Szovjetunió nyugati megítélése az 1930-as években

Az 1930-as években alapvetően két okból nőtt meg óriási mértékben az érdeklődés a Szovjetunió iránt: a nagy gazdasági világválság, és Hitler hatalomra jutása miatt.

Az 1929. októberi New York-i tőzsdekrach következtében világszerte milliók veszítették el vagyonukat, megtakarításaikat, munkahelyüket, az amerikai gazdaság hozzávetőleg 1939-ig nem tudott talpra állni. 1933-ra az USA 25 ezer bankja közül 11 ezer tönkrement, a munkanélküliek száma 12–15 millió között mozgott, ez a teljes munkaerő 25–30%-át tette ki. A válság áterjedt Európára is, de a Szovjetuniót nem rázta meg. Harold Macmillan, Nagy-Britannia későbbi miniszterelnöke 1932-ben járt a Szovjetunióban, és emlékirataiban így összegezte indítékait: „Amikor a kapitalista világ, mint számos megfigyelő gondolta, hanyatlóban – ha nem halálos agóniában – volt, a bolsevikok észrevehetően konszolidálták hatalmukat és a stabilitást (...) 1932-re sok brit érdeklődni kezdett, hogy mindezeken után az a rezsim, amely a világ jelentős hányadán berendezkedett, nem érdemel-e figyelmes és lehetőség szerinti objektív vizsgálatot”⁸

A szovjet ipari teljesítmény valóban rohamléptekkel nőtt, egyre másra adták át az óriási beruházásokat: a sztálingrádi traktorgyárat (1930), a dnyeperi vízierőművet (1932), a Fehér- és a Balti-tengert összekötő Belomor-csatornát (1933), a magnitogorszki kohászati kombinátot (1932–1934) stb. A világraszóló eredmények következtében a Szovjetunió megbecsültsége ugrásszerűen megnőtt, külföldi szakemberek, szakmunkások özönlöttek az országba. Amikor az Amtorg szovjet kereskedelmi ügynökség hatezer szakmunkás-állást hirdetett meg, több mint 100 ezer amerikai jelentkezett.”⁹

⁸ Голубев, А. В.: *Советская культурная дипломатия 1930-х гг.* In Проблемы Российской Истории (Journal of Russian History's Studies) Выпуск X. Москва–Магнитогорск. 2010. 36.

⁹ JOHNSON, Paul: *A modern kor: A 20. század igazi arca*. Budapest, XX. Század Intézet, 2007. 293.

Nyugati szakemberek a szovjet gazdasági sikereket a központosított tervgazdasággal, az 1928-ban útjára indított ötéves tervvel magyarázták. A szovjet példán fellelkesülve a harmincas évek elején az USA-ban is egyfajta új világnézetté vált a gazdasági tervezés. Sokan úgy gondolták, hogy a válságra a szovjet módszer a gyógyír. Charles Beard, Amerika legolvasottabb történésze, „ötéves tervet” javasolt hazája számára.¹⁰ Rengeteg könyv jelent meg, amelyekben dicsérték a szovjet típusú tervezést: Joseph Freeman: *A szovjet munkás*, Waldo Frank: *Hajnalodik Oroszországban*, William Z. Foster: *Szovjet-Amerika felé*, Kirby Page: *Új gazdasági rend*, Harry Laidler: *Szocialista tervezés*, Sherwood Eddy: *Oroszország ma: mit tanulhatunk belőle?*¹¹

Hasonló volt a helyzet Európában is. 1933-ban csak Nagy-Britanniában 12 kutatás jelent meg a Szovjetunióról, különösen a társadalmi biztosítás és az ötéves terv iránt volt nagy az érdeklődés.¹²

Az 1930-as évek elejétől a fejlett országokban nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalmi életben is nőtt az állami szerepvállalás mértéke, amely kétféle úton-módon ment végbe: puhább és keményebb változatban.

Az első úton az USA járt. A New Deal éveiben az állam úgy avatkozott be a társadalom életébe, hogy közben megőrizték a demokratikus intézményeket. Ennek ellenére a laissez faire országában Rooseveltt „kollektívizmusa” sokakat felháborított. H. L. Mencken, a korszak legbefolyásosabb újságírója szemében „Ő volt a »Führer«, a »sarlatán«, körülvéve »arcátlan senkiházik elképesztő gyűlevész hadával«...”¹³

Németország a keményebb utat választotta. Hitler 1933-as hatalomra jutásától kezdve az etatizmus növekedésével párhuzamosan csökkent a parlamentarizmus szerepe. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt pár hónap alatt egyedül maradt a politikai

porondon, a polgári pártok feloszlottak, a kommunista párt pedig illegálisba vonult. A szovjet rendszerrel ellentétben azonban az osztályharc éleződése helyett Hitler a német nép egységét hangsúlyozta. (Egyébként Hitlernek is volt „ötéves terve”, csak azt négyévesnek hívták. 1936-ban indult, és célja Németország felfegyverzése volt.)

Természetesen, Magyarországon sem csak újságcikkek szintjén foglalkoztak az ötéves tervvel. 1931-ben a legtekintélyesebb konzervatív folyóiratban, a kormánykörökhöz közel álló Magyar Szemleében Ihrig Károly, ismert közgazdász, egyetemi tanár írt róla tanulmányt.¹⁴

A Szovjetunió diplomáciai téren is egyik sikert a másik után aratta. Az európai nagyhatalmak után csaknem egy évtizeddel, 1933. november 16-án diplomáciai kapcsolatra lépett vele az USA, 1934. szeptember 18-án pedig a Szovjetuniót felvették a Nemzetek Szövetségébe (Népszövetségbe), az ENSZ elődjébe. Keresztény-konzervatív körökben ez világszerte óriási megütközést keltett – Magyarországon is. Kornis Gyula – a két világháború közötti befolyásos filozófus, akadémikus, parlamenti képviselő – már egy hónappal később feltette a kérdést: „Ki merete volna hinni pár évvel ezelőtt, hogy az orosz Szovjetet, az emberiség ellenségét, a nyugati keresztény civilizáció értéktáblájának kegyetlen összetörőjét, amelynek fertőzése ellen éppen a francia államművészet képviselői »cordon sanitaire«-t követeltek, tapsvihar közepett fogja a világ parlamentje, a Nemzetek Szövetsége asztalához ültetni a »világbéke« nevében és biztosítására, amikor a Szovjetnek programszerű elvi célja a »világforradalom«, minden eddigi társadalmi rendnek és békének az egész földgolyón való erőszakos felforgatása? Hogyan süllýedt idáig az emberiség?”¹⁵

1929, a nagy gazdasági világválság kirobbanásának éve nem-

¹⁰ JOHNSON, 281.

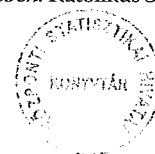
¹¹ JOHNSON, 293.

¹² ГОЛУБЕВ 2010. 191.

¹³ JOHNSON, 291.

¹⁴ IHRIG Károly: *Az ötéves terv*. Magyar Szemle, XII. köt. 1931. május–augusztus. 310–317.

¹⁵ KORNIS Gyula: *Az orosz Szovjet a Nemzetek Szövetségében*. Katolikus Szemle, 1934/10. 585.



csak a nyugati világ történetében volt vízvázasztó, hanem a Szovjetunióban is. A Pravda 1929. november 7-i számában – figyeljünk a részletekre, a Pravdában, és november 7-én! – jelent meg Sztálin cikke, a *Nagy fordulat éve*, amelyet az erőltetett kollektivizálás nyitányának szokás tekinteni. A kollektivizálás iszonyatos áldozatokat követelt, tekintélyes szakemberek becslései 5 és 15 millió közöttre teszik a halottak számát. Mégis, a borzalmas számok ellenére, a sztálini nagy fordulat nyugati visszhangja inkább pozitívnak mondható. Nyugaton úgy gondolkodtak, hogy rájuk nézve a sztálini „szocializmus egy országban” elmélete sokkal kevésbé veszélyes, mint Trockij permanens forradalma. Az 1937-es terrorhullámig Nyugaton erősödött az a meggyőződés, hogy a Szovjetunióban megszűnőben vannak a forradalmi kilengések, erősödik a demokrácia. Ennek a képnek a kialakításában fontos szerepe volt a készülőfélben levő, 1936-ban elfogadott új alkotmány körül kialakult sajtókampánynak is.

Az elmondottak meggyőzően bizonyítják, hogy Magyary Zoltán Szovjetunió iránti érdeklődése nagyon is összhangban volt a korszellemmel, a szovjet társadalom megértése kulcsfontosságú volt a hosszú távú politikai tervezés szempontjából.

Belpolitikai helyzet a Szovjetunióban

Amikor 1935. szeptember 1-jén Magyary Zoltán és felesége megérkezett Moszkvába, külső szemlélőnek jelentéktelennek látszó, de a szovjet állampolgárok számára pár éve még elképzelhetetlen társadalmi és politikai reformok zajlottak.

1934-ben Sztálin felismerte, hogy a Szovjetunióra a legfőbb veszélyt egykori legfőbb szövetségese (ld. a rapallói egyezményt), Németország jelenti. Nyilvánvaló lett előtte, hogy a háború Hitlerrel elkerülhetetlen. Ennek a felismerésnek a fényében érthető csak meg Sztálin 1934 utáni politikája, amelyet André Gide történészek elemzésénél sokkal érzékletesebben világított meg: „Sztálin valamennyi elhatározása – az utóbbi időben szinte valamennyi –

a Németországgal való számolás jegyében született. A család, a magántulajdon, az örökösödési jog fokozatos helyreállításának igazolható magyarázata van: a szovjet polgárt meg kell ismertetni azzal az érzéssel, hogy személyes tulajdona van, amit érdemes megvédeni. De ennek következménye aztán, hogy az első lendület elrenyhül, hogy a tekintet már nem előre irányul. Azt mondják, szükség van minderre, mégpedig most, azonnal, mert egy esetleges oldaltámadás csődbe döntheti az egész vállalkozást. Ám a folyamatos megalkuvások következtében maga a vállalkozás kompromittálódik.”¹⁶

1934-ben ezért kezdődtek a nagy, korábban elképzelhetetlen reformok, amit Vagyim Kozsinov rendkívül találóan *forradalmi ellenforradalomnak* nevezett. Trockij ezekre a reformokra célozva adta könyvének *Az elárult forradalom* címet 1936-ban. Az „ellenforradalom” abban nyilvánult meg, hogy az élet lassan kezdett visszatérni a normális kerékvágásba. Georgij Fedotov, emigráns filozófus, történész lényeglátón fogalmazott *Sztálinokrácia* című cikkében: „Ez igazi felülről indított ellenforradalom. Mivel a kommunista rendszernek sem politikai, sem társadalmi alapjait nem érinti, a mindennapi élet ellenforradalmának nevezhető. Minden napinak, és ugyanakkor lelkinak és ideológiainak. (...) A pártönkívülinek joga van lélegezni és úgy beszélni, hogy nem kell Marxra esküdni, a fiatalembernek joga van szerelemre, és a lányoknak családra, mindenkinek joga van »vidám életre« és fenyőfára...”¹⁷ (Fedotov arra céloz, hogy 1935 végén engedélyezték újévi fa – nem volt szabad karácsonyfának hívni, de a lényegen ez nem változtatott – állítását.)

Fedotov ugyan erősen túlbecsülte az „ellenforradalmi” vívmányokat, de az 1930-as évek közepétől valóban számos diszkriminatív intézkedést szüntettek meg. 1935-ben a kormány megkezdte a származással kapcsolatos korlátozások eltörlését. A „jogfosztot-

¹⁶ André GIDE: *Visszatérés a Szovjetunióból*. Budapest, Interart, 1989. 85.

¹⁷ Федотов, Г. П.: *Судьба и грехи России*. Избранные статьи по философии русской истории и культуры. СПб., 1992, т. 2, 83–84.

tak” – többek között az egyházi személyek, magánkereskedők – gyermekei jogosulttá váltak akadálytalanul beiratkozni iskolába.¹⁸ Korábban a felsőfokú oktatási intézményekbe szinte csak proletár- és szegényparaszti származású – tehát kulákot nem! – diákokat vettek fel. 1936-tól a munkahelyeken tilos volt a jelentkezőtől burzsoá származása miatt megtagadni a felvételt.¹⁹

Kis mértékben engedélyezték a magántulajdont, egyebek között az állami gazdaságok munkásai saját tehenet tarthattak, és parányi konyhakertet művelhettek. Trockijt ez hisztérikus kitörésre ragadtatta: „Az »egyéni tehen« és az »egyéni konyhakert« micsoda szörnyű pazarlását jelenti az emberi erőnek, és micsoda teher a munkásnak...”²⁰ Árulkodók ezek a sorok, jól tükrözik Trockij és a trockisták doktriner, valóságtól elszakadt gondolkodását, hiszen a pár évvel korábbi kollektivizálás rémségei után a parányi magántulajdon éppen hogy a túlélés zálogának számított.

Erősítették a családok szerepét. Trockijt leginkább ez habóritotta fel: „A forradalom hősie kísérletet tett a posványos, ósdi »családi körnek«, e rutinos, fullasztó őskori intézménynek a megsemmisítésére... A forradalmárok elképzelése szerint, a családot, mint egy bezárt, kicsiny »vállalatot« a szociális közszolgáltatások rendszere volt hivatva helyettesíteni: szülőotthonok, bölcsődék, óvodák, éttermek, tisztítóvállalatok, orvosi rendelők, kórházak, sportszervezetek, mozik, színházak stb. (...) a rendszer vezetői összeragasztják a család törött fazekának a cserepeit, és a legszörnyűbb szigor fenyegetésével mindenkire rákényszerítik a családnak, mint a győzelmes szocializmus szent alapjának a dogmáját. Nehéz felmérni ennek a visszavonulásnak a mélységét!”²¹ Még riasztóbb, amit a továbbiakban sírt vissza Trockij: „Még a közelmúltban, az első öt éves terv idején is, az iskola és a Komszomol gyakran fel-

¹⁸ HELLER, Mihail–NYEKRICHS, Alexandr: *A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó–2000. 1996. 234.

¹⁹ HELLER–NYEKRICHS, 234.

²⁰ TROCKIJ, L. D.: *Az elárult forradalom*. Budapest, Áramlat Kiadó, 1990. 98.

²¹ TROCKIJ, 110–115.

hívták a gyerekek figyelmét arra, hogy leplezzék le az iszákos apát vagy a hívó anyát, szegyenítsék meg, »neveljék át« őket. Más kérdés, hogy milyen sikerrel járt mindez... Ez a módszer mindenestre magának a családi tekintélynek az alapját ingatta meg.”²²

1935–1936-ban zajlott a pénzreform, amit a Magyar házaspár az Intouristtal való elszámolásban tapasztalhatott meg. Óriási változás volt ez ahhoz képest, hogy 1929-ben, a nagy fordulat évében, tehát mindössze 6 évvel korábban, még a pénz megszűnéséről, a jegyrendszer áldásairól cikkeztek a lapok, és sorra zárták be a bankokat, részvénytársaságokat, hitelintézményeket, tőzsdéket.²³

Nemcsak Sztálin, sokan mások is megértették, hogy a permanens forradalom, a világforradalom híveinek eszményei fölött eljárt az idő. Az új történelmi helyzetben, az új kihívásokra új feleletet kellett adni, és ehhez új emberek kellettek. 1936 végén, 1937 elején az emigráns, rendkívül változatos életpályáját bejárta Borisz Nyikolajevszkij Párizsban közétette egy „régibolsevik” levelét, aki a Kamenyev és Zinovjev elleni 1936-os per tapasztalatait összegezte. Sokak szerint az „régibolsevik” Buharin volt. Nyikolajevszkij nem tagadta, hogy 1936-ban Párizsban találkozott vele, és felhasználta a tőle hallottakat is, de cáfolta, hogy maga a levél tőle származik. A mi szempontunkból azért különösen érdekes ez a levél, mert Buharinnal egy időben Párizsban tartózkodott Aroszjev, a VOKSZ elnöke is, aki szintén találkozott Nyikolajevszkijjal, és aki Magyar Zoltán moszkvai útját egyengette: „Mi, régi kommunisták láttuk, hogy 1935 elejétől kezdve egyik reform a másik után következett, és mindegyik egy pontra irányult: a pártonkívüli értelmiséggel való megbékélésre, a hatalom bázisának kiszélesítésére, mindazoknak a bevonására és aktív részvételére a szovjet társadalmi életben, akik a gyakorlatban, egy s más területen munkájukkal, a pozitív szovjetépítés terén kinyilvánították tehetségüket. (...) Mi, akik a forradalmi harcban nőttünk fel, mi mindannyian az ellenzék

²² TROCKIJ, 116.

²³ *История России. XX век* / А. Н. Боханов, М. М. Горинов, В. П. Дмитриев и др. Москва, АСТ, 1996. 272.

pszichológiáját fejlesztettük ki magunkban... közülünk senkise építő, mi kritizálók, rombolók vagyunk. Régen ez jó volt, most, amikor pozitív építéssel kell foglalkoznunk – reménytelenül rossz. Ilyen emberanyaggal semmilyen szilárd dolgot nem lehet építeni, nekünk pedig most különösen fontos, hogy a szovjet társadalom építésének szilárdságáról gondolkozzunk, mivel nagy megrázkódtatások várnak ránk, amelyek az előttünk álló, elkerülhetetlen háborúval kapcsolatosak.” A továbbiakban Sztálin véleményét öszszegzi: „ha a régi bolsevikok – az a csoport, amelyik ma az ország vezető rétegét alkotja – az új körülmények között alkalmatlanok ennek a funkciónak az ellátására, akkor minél előbb le kell őket váltani pozícióikból, új vezetőréteget kell létrehozni... új pszichológiával, amely a pozitív építésre irányul.”²⁴

A régi bolsevik gárda kíméletlen leváltására, a belső ellenzékkel való brutális leszámolásra Kirov meggyilkolása szolgáltatta az ürügyet Sztálinnak. 1934. december 1-jén Leningrádban, a Szmolnijban, máig nem megnyugtatóan tisztázott körülmények között meggyilkolták Szergej Kirovot, a kommunista párt leningrádi első titkárát, Sztálin egyik legközelebbi barátját. Ami ezután következett, azt találóan jellemezte Stephen Koch: „Kirov meggyilkolása után a terror titokban erőt gyűjtött. A biztonság kedvéért az első fontos célpontokat, Zinovjevet és Kamenyevet azonnal letartóztatták, de a tárgyalásukra majd csak másfél év múlva, 1936 augusztusában kerül sor. A köztes időszakban viszonylagos nyugalom uralkodott. Mellesleg sok ezer »nem fontos« embertől – például pártonkívüliektől – szabadultak meg feltűnésmentes botozás, alagsori gyilkosság, rohamosztag bevetése vagy általános razzia során. De e jeltelen haláleseteket nem számítva, 1935 nyugalmas év volt.”²⁵

Sztálin másik, még fontosabb felismerése az volt, és azt a XVII. pártkongresszuson ki is fejtette, hogy a küszöbön álló háború nem

ideológiák háborúja lesz, nem a fasizmus és a kommunizmus csap össze egymással, hanem a két ősi geopolitikai ellenfél, Németország és Oroszország. Tehát a háború nem kizsákmányolók és kizsákmányoltak, tőkésék és munkások osztályháborúja lesz, hanem népeké és nemzeteké.²⁶ Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy egy kommunistától, aki egész addigi életében a marxizmus–leninizmus dogmáit szívta magába, társadalmi osztályokban, osztályharcban gondolkodott, ez milyen nagy horderejű felismerés. Ez a magyarázata, hogy hirtelenjében felfedezték az addig pocskondiázott orosz történelem dicső lapjait. Ezért kerültek egymás után filmvászonra az olyan kiváló és lelkesítő történelmi filmek, mint a *Nagy Péter* (1937), *A jégmezők lovagjai* (1938) (orosz címe: *Alekszandr Nyevszkij*) stb. A hazafiúi érzést akarták erősíteni, hogy az eljövendő háborúban a katonákat a hazaszeretet fűtse.

Ennek a felismerésnek egyenes következménye volt a Komintern háttérbe szorítása, illetve politikájának gyökeres átalakítása. A Komintern 1919-ben azzal a céllal alapították meg, hogy kirobantsa a világforradalmat, de Sztálin úgy látta, hogy ez egyelőre nem időszerű, most mindenkinek a Németország elleni háborúra kell készülnie. 1935 júliusában és augusztusában zajlott Moszkvában a Komintern VII. kongresszusa, amely addigi irányvonalával homlokegyenest ellenkezőleg meghirdette az antifasiszta népfrentot. Egységes blokkba kívánták egyesíteni a polgári demokratákat, a kommunistákat, és azokat a szociáldemokratákat, akiket korábban nemes egyszerűséggel szociálfasisztáknak bélyegeztek. Ennek az éles fordulatnak az volt a konkrét célja, hogy Franciaországban olyan kormányt segítsenek hatalomra, amelyik hajlandó katonai szövetségre lépni a Szovjetunióval, mivel Hitler hatalomra jutása óta felborult az egyensúly, és a Szovjetunió elszigetelődött. Ebből azonban nem lett semmi, mert az „etikai szocialista” Leon Blum a politikai szerződést aláírta, de a katonai szerződéstől elzárkózott.

²⁴ Кожин, В. В.: *Россия. Век XX-й. 1901–1939*. Москва, Алгоритм, 1999. 390–391.

²⁵ Stephen Koch: *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása*. XX. Század Intézet. 2000. 209–210.

²⁶ Кожин, В. В.: *Правда сталинских репрессий*. Москва, Алгоритм–Эксмо, 2005. 245–246.

A küszöbön álló háborúra való tekintettel, teljesen logikus módon, a reform elérte a hadsereget is. Éppen Magyarék kint tartózkodása idején, 1935. szeptember 22-én állították vissza az 1917-ben megszüntetett hadnagyi, kapitányi, őrnagyi, ezredesi rendfokozatot. Magyar két okból is élénken érdeklődött a hadseregben bekövetkezett változások iránt. Egyrészt, mert édesapja katonatiszt volt, másrészt, mert a közigazgatási vezérkar mintáját a hadsereg vezérkarában látta. Varsói előadásában ki is tért erre az eseményre: „A tisztí rangjelzéseknek a vörös hadseregbe való bevezetése (1935. október²⁷) egyébként szintén érdekes párhuzam azzal a fejlődéssel, amely a kontinentális államokban a XVIII. században még a hivatásos bürokráciát megelőzően vezette be az állandó hadsereget.”²⁸

Néhány dolog azonban változatlan maradt, például a valláshoz való viszony.

A terror gépezete csak 1937-ben indult meg, és érte el azok nagy részét is, akikkel Magyar találkozott. Nem az történt azonban, amit végtelenül leegyszerűsítve olykor még szakemberek is állítanak, hogy Sztálin féktelen egyéni hatalomvágyból mészároltatta le az ellenfeleit. A történelem annál bonyolultabb jelenség, semhogy egy ember akaratának engedelmeskedjen! Az 1937-es nagy tisztogatás idején az a folyamat ért véres szakaszába, amelyet Trockij hajszálpontosan leírt: „Eléggé köztudomású, hogy minden eddigi forradalom maga után vonta a reakcióját, sőt az ellenforradalmat (...) Szinte általános szabály, hogy a reakció első hullámának áldozatul esnek azok, akik a forradalom kezdeti szakaszában a tömegek élén álltak, akik kezdeményeztek és vezettek, míg helyüket a másodrangból feltörtek foglalják el, szövetkezve a forradalom tegnapi ellenségeivel.”²⁹

²⁷ Helyesen: szeptember

²⁸ MAGYARY Zoltán: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 1936. 51.

²⁹ ТРОЦКИЙ, 73.

Patyomkin-falvak, avagy lélekképzés a kommunista propaganda módszereivel: a VOKSZ

Történelmi mítoszok ellen szinte reménytelen harcolni. II. Katalin cárnő kegyence, Patyomkin herceg soha nem építette fel azokat a bizonyos falvakat, mégis rengetegen kezelik történelmi tényként. Ezzel szemben a szovjet kommunisták ténylegesen Patyomkin-falvakat mutogattak a külföldieknek, mégis nagyon kevesen tudnak róluk. Arról pedig még kevesebben, hogy ezeket a bemutatókat egy ezzel a céllal alapított intézmény szervezte.

A kommunisták 1917-es hatalomra jutása után Szovjet-Oroszország elszigetelődött, sok ország megszakította vele a diplomáciai kapcsolatokat. Az 1920-as évek elején, a polgárháborús években állami szintű rendszeres kulturális és diplomáciai kapcsolatai elenyészőek voltak, csupán társadalmi szervezetek és az egyének szintjén léteztek kezdeményezések. A fiatal szovjet állam kulturális vonalon igyekezett elszigeteltségén enyhíteni, kapcsolatot tartani a külvilággal, 1925-ben ezért alapították meg a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társaságát,³⁰ orosz rövidített nevén a VOKSZ-ot. Azt kapta feladatául, hogy fejlessze a külföldi kulturális és tudományos kapcsolatokat, alapítson szovjet baráti társaságokat, szervezzen kiállításokat, turnékat, nyelvtanfolyamokat, népszerűsítse és terjessze a szovjet kulturális eredményeket. A VOKSZ alapító dokumentumaiban nyíltan megfogalmazódott a cél, hogy a kapitalista országok közvéleményét meg kell nyerni, a Szovjetunió oldalára kell csábítani. A megtévesztő színdarabok legfőbb rendező intézménye a VOKSZ volt. A beavatottak a kezdetektől tisztában voltak ezzel. Emlékirataiban már Borisz Bazsanov, Sztálin személyi titkára is a VOKSZ szovjet Patyomkin-falvairól beszélt, amelyekért a külföldi irodalmárok rajonghattak.³¹

³⁰ Всесоюзное общество культурных связей с заграницей

³¹ Бажанов, Борис: *Воспоминания бывшего секретаря Сталина*. «Всемирное слово», Санкт-Петербург, 1992. 170.

A Komintern és a Profintern³² képviselőinek véleményével ellentétben, a VOKSZ vezetői az alapítás évétől kezdődően nem a munkásság, hanem a nyugati véleményformáló értelmiség körében kívánták kifejteni propagandájukat, mondván, hogy a közvéleményt az értelmiség formálja, befolyásolja. A VOKSZ éppen ezért szervezte meg számos híres külföldi személy – többek között Henri Barbusse, Romain Rolland, Martin Andersen-Nexø, Rabindranath Tagore, André Gide – szovjetunióbeli utazását. Magyar Zoltán szovjetunióbeli programjait is a VOKSZ szervezte, és a társaság működésén keresztül jobban megérthetjük a Magyar körül történeteket.

Az alapítók közül a legnagyobb befolyása a Külügyminisztériumnak volt a VOKSZ-ra, saját ügyosztályának tekintette, meghatározta politikai irányvonalát, és minden elvi és személyzeti kérdésben döntött. Idővel a Központi Bizottság agitációs és propaganda osztálya is egyre gyakrabban szólt bele a munkájába. A VOKSZ rendkívüli fontosságáról tanúskodik az is, hogy mindig befolyásos, kipróbált kommunista állt az élén. Első elnöke Olga Kamenyeva, Kamenyev első felesége, Trockij édes nővére volt, akit mellelleg éppen 1935-ben – Magyar utazásának évében – száműzték Moszkvából.

A VOKSZ jóval több volt annál, mint aminek látszott. Valójában kulturálisnak álcázott hírszerző szervezet volt, amelyet rendkívül szoros szálak fűztek az állambiztonsági szervekhez is. Teodor Gladkov író, újságíró, a titkosszolgálatok történetének szakértője szerint a VOKSZ-ban mindig is dolgozott néhány állambiztonsági felderítő és kémelhárító.³³ A társaság egyik 1930-as évekbeli munkatársától azt is tudjuk, hogy a székház második emeletén, egy felirat nélküli, örökké zárt ajtó mögötti szobában működött

a Titkos Osztály, amely a teljes társaságot ellenőrizte.³⁴ 1936-ban Lev Csernyavszkij – jó ismerősünk a Magyar-jelentésekből –, aki Aroszjev külföldi távollétében az elnöki teendőket látta el, és a Titkos Osztály vezetője azzal a kéréssel fordultak az NKVD-hez, hogy a szovjetellenes és ellenforradalmi tevékenység kiszűrése végett tegye hivatalossá bizonyos ki- és bemenő levelek felbontásának gyakorlatát. Kérték, hogy az NKVD vagy őket lássa el utasításokkal, vagy intézze úgy, hogy a levelek közvetlenül hozzá kerüljenek.³⁵ A VOKSZ-szal kapcsolatos számos dokumentumhoz még ma is nehéz hozzáférni, működésének minden részletébe ma sem látunk bele, de az intézmény történetének egyik legjobb ismerője olyan konkrét esetet is említ, amikor a VOKSZ külföldi képviselője egyben az NKVD rezidense is volt.³⁶

A Szovjetunió több okból is igyekezett megsokszorozni az országba látogató turisták számát. Egyrészt, mint már volt szó róla, csökkenteni akarta politikai elszigeteltségét, másrészt növelni akarta valutabevételeit, mert nehézipara fejlesztése óriási összegeket emésztett fel. 1929-ben elenyésző számú, hozzávetőleg 1000 turista látogatott el a föld egyhatodára kiterjedő országba. A helyzet javítása érdekében a Népbiztosok Tanácsa 1931. szeptember 5-én határozatot fogadott el a külföldi turizmus fejlesztéséről, ami hamarosan meghozta gyümölcsét: a turisták száma 1932-ben már meghaladta a 10 000-et.³⁷ A Szovjetunió iránti érdeklődés a világválság hatására rohamosan nőtt, és ezt az országba látogató turisták egyre növekvő számán is le lehetett mérni. A turisták nagyobb tömegeinek fogadására 1934–1935-től rendezkedtek be, és erre nagyon tudatosan és gondosan készültek: felújították a hotelokat, idegenvezetői tanfolyamokat szerveztek. 1935-ben a VOKSZ-ban speciális

³² Teljes nevén Szakszervezetek Vörös Internacionáléja. Szakszervezetek nemzetközi egyesülete, amely 1921 és 1937 között működött. Mind az öt kongresszusát Moszkvában tartotta.

³³ Гладков, Теодор: *Лифт в разведку. «Король нелегалов» Александр Коротков*. «ОАМА-ИРЕСС», Москва, 2002. («Досье») 164.

³⁴ Семпер (Соколова), Н.: *Портреты и пейзажи. Частные воспоминания о XX веке. Дружба народов*, 1997/2.108.

³⁵ STERN, Ludmila: *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–40. From Red Square to the Left Bank*. Routledge, Taylor & Francis Group. London & New York. 2007. 145–146.

³⁶ Голубев 2010. 201.

³⁷ Голубев 2010. 191–193.

osztály alakult a külföldiek kiszolgálására. 1934-ben Illyés Gyula is arról számolt be, hogy „Moszkvában nyüzsgönek már az idegenek, az Intourist vagonszámra szállítja őket.”³⁸

A VOKSZ-on kívül Magyarék útjának szervezésében az Intourist is részt vett. Az 1930-as években a VOKSZ és az Intourist között kiélezett verseny folyt a külföldi turistákkal való foglalkozás monopóliumáért.³⁹ Ezt Magyar aligha érzékelte, azt viszont leningrádi kirándulásán közvetlenül megtapasztalta, hogy az Intouristnak is erős NKVD-s kapcsolatai voltak: az Intourist foglyának érezte magát. Egy évvel korábban Illyést is óvatosságra intették szovjet ismerősei: „Az Intouristtól, az idegenvezető hivataltól maguk is óvnak, azt öreg angol kisasszonyok számára állították fel, akik itt akarják pénzüket elkölteni.”⁴⁰ Aroszjev 1935. december 5-i naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy Franciaországban „Mindenki panaszkodott az Intourist rossz szervezésére...”⁴¹ 1936-ban, érezvén, hogy egyre fogy körülötte a levegő, Aroszjev több levelet írt Sztálinnak, Molotovnak, Kaganovicsnak, és számos ötletet vetett fel, egyebek között azt is, hogy az Intouristot olvasszák be a VOKSZ-ba.⁴² Erre nem került sor, Aroszjevet ellenben letartóztatták.

A vendéglátás technológiája

A „zarándokutak” szervezésének jól bejáratott forgatókönyve, rítusa volt, mint egy szertartásnak. A szovjet propagandagépezet ekkor dolgozta ki a megtévesztésnek, a propagandának azokat a módszereit, amelyeket Paul Hollander a vendéglátás techno-

³⁸ ILLYÉS Gyula: *Oroszország. 1934.* In *Szíves kalauz.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. 48.

³⁹ Голябеv 2010. 185.

⁴⁰ ILLYÉS, 32.

⁴¹ Аросева, Ольга: *Прожившая дважды. Возвращение из небытия.* «Астрель», Москва, 2012. 210.

⁴² STERN, 146.

lógijának nevezett el, és amelynek könyvében külön fejezetet szentelt.⁴³

A VOKSZ összeállította azon objektumok listáját, „amelyek a külföldiekben helyes képzetet kelthettek a Szovjetunióban, az összes fontos területen folyó győzedelmes építkezés valódi tartalmáról és mértékéről.”⁴⁴ Mindent a legnagyobb gonddal és körültekintéssel szerveztek meg, mindenre kész forgatókönyvet készítettek, amitől szigorúan tilos volt eltérni. A Patyomkin-falvakon kívülre tilos volt menni. A világhírű „humanista” vendégeket tejbenvajban fürösztözték, és a legmagasabb szinten fogadták. Bernard Shaw-val majdnem 3 órán át beszélgetett Sztálin. Henri Barbusse ugyanebben a kegyben részesült, aki azzal rőtt le háláját, hogy életrajzot írt a „népek atyjáról”, amely 1935-ben jelent meg Párizsban. Pár hónappal Magyar Zoltán előtt, 1935. június 23-án, Gorkij meghívására érkezett Moszkvába Romain Rolland. Rolland útjának megszervezésében oroszánrészt vállalt Aroszjev, a VOKSZ elnöke, akivel Magyar Berlinben találkozott és kért támogatást útjához. Sztálin Romain Rolland-t is személyesen fogadta a Kremlben, és a beszélgetés nagy hatással volt a Nobel-díjas francia íróra.

A kommunisták számítása bevált. Ritkán került homokszem, még ritkábban kavics a fogaskerek közé, a külföldi látogatók túlnyomó többsége nem érezte meg, hogy egy monumentális színházi bemutató szereplője, és pozitívan nyilatkozott a látottakról. Tagadhatatlan, hogy ebben oroszánrésze volt a VOKSZ gondos szervezőmunkájának. Most a zarándoklatnak csak azokat a helyszíneit, stílusosabban fogalmazva, stációit vizsgáljuk meg röviden, amelyekre Magyarékat is elvitték.

⁴³ HOLLANDER, Paul: *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába.* Budapest, Cserépfalvi, [1996.]

⁴⁴ Голябеv 2010. 193.

A zarándoklat stációi

Kolhozok

A kolhoz egzotikumnak számított Nyugaton, az újdonság erejével hatott, és nagy érdeklődést keltett, megtekintésük a programok része volt. A közös munkáról, a közös gazdálkodásról idillikus, romantikus kép élt a valóságtól elszakadt értelmiségi fejekben, ezért a kollektivizálást kegyetlen, de egészében véve sikeres és elkerülhetetlen lépésnek tekintették Nyugaton is, és a Szovjetunióban is. Jurij Tinyanov író, irodalomtörténész, az Opojaz, a világhírű orosz formalista irodalomtudományi iskola tagja nem volt korlátolt, véresszájú „rappista”, 1930-ban mégis azt mondta barátjának, Kornyej Csukovszkijnak, hogy „Történész vagyok. Én, mint történész, el vagyok ragadtatva Sztálintól. Történelmi szemszögből, Sztálin, mint a kolhozok megalkotója a világot átformáló zsenik legnagyobbika. Ha a kolhozokon kívül semmi mást nem csinált volna, akkor is méltó lenne rá, hogy a korszak legzseniálisabb emberének nevezzük.”⁴⁵

A szovjetek ezúttal sem bíztak semmit a véletlenre. 1936 decemberében az Intourist azzal a kéréssel fordult a Földművelésügyi Népbiztossághoz, hogy állítsa össze azon kolhozok listáját, amelyek nagyvárosok közelében találhatók és mutogathatók, mert „A Szovjetunióba látogató turisták óriási érdeklődést tanúsítanak mezőgazdaságunk kollektivizálásában elért sikereink iránt.” Némi meglepő módon, a népbiztoshelyettes azt válaszolta, hogy a látogatásokról a helyi szervezetekkel egyeztessenek.⁴⁶

1931-ben a milliók életét követelő kolhozosítás és a nyomában járó nagy éhínség kellős közepén Bernard Shaw-t több „kirakat”-kolhozba is elvitték, ahol valóban nyoma se volt az éhínségnek. A nyugati sajtót azonban izgatta a téma, és hazatérése után Shaw-nak szegezték a kérdést: igazak-e a szörnyű éhínségről terjedő

⁴⁵ Чуковский, К. И.: *Собрание сочинений в 15 т.* Т. 12. *Дневник (1922–1935)*. Москва, Агентство ФТМ, Лтд, 2013. 405.

⁴⁶ Голубев 2010. 193.

hírek. Shaw a rá jellemző szellemeskedő választ adta: „Könyörgök, amikor megérkeztem a Szovjetunióba, életem legbősegebb ebédjét fogyasztottam el.”

Sidney Webb, az angol Fábiánus Társaság tagja, ismert munkáspárti szocialista politikus, közgazdász, Bernard Shaw barátja, három évvel később, 1934-ben két kolhozban járt. Tolmácsának beszámolója szerint „lelkes hangnemben beszélt a két kolhozban – a *Puty Iljicsa* és a *Kolhoz imenyi Lenina* – tett látogatásáról, ahol 9 órát töltött el. A kolhozok, a kolhoznőkkel és egynémely kolhoztaggal folytatott beszélgetések nagy hatással voltak rá. Micsoda aljasságnak tűnik ezek után a Szovjetunióban levő szegénységről és az éhezéstről terjesztett legenda.”⁴⁷

Magyart a *Kolhoz imenyi Iljicsa*-ba vitték el, és mivel a forgatókönyv állandó volt, és a kolhozoknak Moszkva közelében kellett lenniük, annak ellenére, hogy a névben van egy hajszálnyi eltérés, nem kell hozzá nagy bátorság, hogy feltegyük: Webb és Magyary ugyanarra a helyre látogatott el. Egy év eltérés sem számottevő idő, tehát Magyart valószínűleg hasonló viszonyok fogadták, mint Webbet. Magyary jogtudós volt, tehát elvileg őt sokkal könnyebb lett volna megtevesztetni, mint az angol közgazdászt, mégis, minden pontosan várakozásainkkal ellentétesen történt. Magyary nem esett elragadtatásba a látottaktól, sőt gyanút fogott, megsejtette, hogy Patyomkin-faluban jár. Az egyik lakásban felejtett ikon⁴⁸ pedig megérezte vele, hogy a gondosan megrendezett előadásba hiba csúszott, egy pillanatra sikerült bepillantania a kulisszák mögé.

Magyary több szempontból is – tisztánlátásban, valóságismeretben, realitásérzékből, erkölcsi bátorságban – messze fölülmúlta Shaw-t is, Webbet is.

Feltűnő, hogy a Magyary-jelentésben egy szó sincs a kollektivi-

⁴⁷ Голубев, А. В.: «Основная цель его приезда...» *Отчеты сотрудников ВОКСа о пребывании в СССР деятелей науки и культуры Великобритании 1934–1936 гг.* Исторический архив, 1996/3. 138. Webb is a VOKSZ vendége volt, Aroszjev többször is említi naplójában.

⁴⁸ Ld. a 26. számú dokumentumot.

zálásról. Még ha Magyary nem érdeklődött is gazdasági kérdések iránt, nehéz elhinni, hogy ne hallott volna a kollektivizálás áldozatairól. Azt valószínűleg nem tudta, hogy milliók haltak éhen, de valami biztosan eljutott a fülébe. Nagy Lajos is célzott rá egy a mondat erejéig: „Persze arról nem láthattam kimutatást, hogy ugyanabban az időben Szovjetországban hány kulákot, szabotálót és állítólagos szabotálót, sőt kommunistát végeztek ki, internáltak, vittek kényszermunkára, s börtönöztek be.”⁴⁹

A szovjet nő- és családpolitika Magyarné Techert Margit programjai fényében

A Szovjetunióba, mint többi külföldi tanulmányútjára is, Magyary Zoltánt elkísérte a felesége. Techert Margit figyelemre méltó személyiség volt, ő volt Magyarországon a harmadik nő, aki egyetemi magántanári kinevezést kapott.⁵⁰ Egyetemi tanulmányait Budapesten, Leuvenben, Párizsban, a Sorbonne-on végezte. Doktori fokozatot szerzett, és 1932-től a szegedi egyetem filozófiai tanácskén tanított. Plótinosz műveinek nagy része még ma is csak az ő fordításában olvasható magyarul.

Alapító tagja volt az Egyetemet Végzett Nők Egyesületének, az International Federation of University Women nevű, angolszász vezetésű, demokratikus, liberális világszövetség magyar fióktagozatának, amely – mint írta –, „igen ügyes eszköz volt a kis államoknak angolszász szellemben való befolyásolására.”⁵¹ Bár Techert Margit bekapcsolódott a nőmozgalomba, nem volt feminista. Európában akkoriban ennek nem volt nagy keletje, mert ahogy fogalmazott, „a háború végét követő antifeminista hullám – a fasizmus

és nemzeti szocializmus ideológiájában újjáéledve – újra és újra mindent előtéssel fenyegetett.”⁵² Az USA-ban és a Szovjetunióban azonban más volt a helyzet. Az 1920-as évek „Amerikája a nők számára minden korábbi és későbbi korszakot felülmúló előnyöket hozott. 1930-ra 10 546 000 nőt »alkalmaztak sikeresen« házón kívül...”⁵³ 1934-es amerikai útja után Techert Margit abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a szovjet nők helyzetéről is a helyszínen, személyesen tájékozódhatott.

A szovjet nőpolitika elválaszthatatlan a családpolitikától, a házassághoz és a gyermekneveléshez való viszonytól, csak együtt érthetjük meg őket.

A Szovjetunió „az 1918. évtől kezdődőleg a teljes női egyenlőség alapjára helyezkedett”,⁵⁴ amit az 1918-as első szovjet alkotmány is rögzített. A szovjet nőpolitika az új utakon járó ország egyik emblémájává vált, a külföldi látogatóknak föltétlenül igyekeztek ízelítőt adni belőle.

Techert Margit többnyire a férjét kísérgette moszkvai programjain, de vendéglátói az ő egyéni érdeklődéséhez szabott önálló programokat is szerveztek. Szeptember 29-én Jelena Dmitrijevna Sztaszova (1873–1966), a nemzetközi kommunista- és nőmozgalom kimagasló alakja fogadta a MOPR-ban,⁵⁵ a Forradalom Harcosait Segítő Nemzetközi Szervezetben. Sztaszova Krupszkaja és Kollontaj után a legismertebb szovjet nőpolitikus volt. Bár a világ akkoriban Kollontaj nevétől volt hangos – egyrészt, mert ő volt a világ első női nagykövete, másrészt szabadszerelmet népszerűsítő kijelentései miatt – maga Kollontaj is Sztaszova hatására csatlakozott a forradalmi mozgalomhoz. Kollontaj követ volt külföldön, vele nem találkozhatott Techert Margit, de fényképet kért róla.

Sztaszova súlyát remekül érzékelteti egy korabeli anekdota. Sztá-

⁴⁹ Nagy Lajos ugyanezt tapasztalta. Vö. NAGY Lajos: *Tízezer kilométer Szovjet-ország földjén*. Budapest, Interart–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. 125.

⁵⁰ Az egyik tolmács rosszmájúan megjegyezte, hogy Techert Margit nagyon büszke volt magántanárságára. Ld. a 25. számú dokumentumot.

⁵¹ Dr. MAGYARY ZOLTÁNNÉ, TECHERT Margit dr. önéletrajza. *Levelek a Boldog Tótól*. MTA KIK Kézirattár, Ms 10.640/8. 56.

⁵² TECHERT: *Levelek*. 53.

⁵³ JOHNSON, 253.

⁵⁴ MAGYARNÉ TECHERT Margit: *A diplomás nők helyzete Magyarországon*. Magyar Szemle, 1938/5–8. 43.

⁵⁵ Международная организация помощи борцам революции

linnak nem volt inyére Krupszkaja túlságosan önálló viselkedése, ezért jellegzetes grúz akcentusával figyelmeztette: „Lassabban egy kicsit Klupszkaja elftársnó! Ha rosszul fog viselkedni, Sztaszovát ne vesszük ki Lenin özvegyének.”⁵⁶

A MOPR-on kívül Sztaszova sok más szervezetben is dolgozott, tagja volt a Komintern Nemzetközi Ellenőrző Bizottságának, az új szovjet alkotmányt előkészítő bizottságnak stb.

Techert Margit ismertette vele a magyarországi nők helyzetét, lehetőségeit, amelyek valóban korlátozottabbak voltak, mint a szovjet nőké. A budapesti egyetemre 1896-tól iratkozhattak be nőhallgatók, bölcsésznek, orvosnak és gyógyszerésznek. Jelentős változást hoztak az első világháborús évek, amikor is a férfiak katonai szolgálata következtében az egyetemeken megkétszereződött a nőhallgatók aránya.⁵⁷ 1926-ban Klebelsberg Kunó minisztersége idején születik meg a törvény, amely kimondja, hogy a fiú- és lányközépiskolákban szerzett érettségi bizonyítványok egyenlő értékűek, és egyaránt alkalmasak a főiskolai és egyetemi felvételi kérelmek elbírálásához. Néhány korlátozás azonban még érvényben maradt, a nőket továbbra sem vették fel jogásznak, és a Közgazdaságtudományi Kar közgazdasági és közigazgatási osztályára.⁵⁸ Techert Margit ehhez még hozzátette, hogy Magyarországon orvosként, tanárnőként, gyógyszerészként, néhány intézményben hivatalnokként dolgozhattak nők, de jogot, műszaki tudományokat és teológiát nem tanulhattak, mert előbbi kettőből túlképzés volt férfi munkaerőből, az utóbbi pedig az egyházak fennhatósága alá tartozott.

Sztaszova élénken érdeklődött az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete, és annak kiadványa, a Magyar Női Szemle⁵⁹ iránt, amelyet Techert Margit szerkesztett. Sztaszova

⁵⁶ История СССР в анекдотах, 1917–1991. Рига, Эверест–Бизнес-Бенефис. 1991. 38.

⁵⁷ KISSNÉ NOVÁK Éva: *Nők a magyar tudományban*. Magyar Tudomány, 2002/3. 340.

⁵⁸ KISSNÉ, 340.

⁵⁹ Magyar Női Szemle. A szellemi pályán működő nők lapja. Hungarian Women's Review.

és Techert Margit is harcolt a nők jogaiért, tehát elvben kiválóan megérthették volna egymást. Ez azonban csak elméleti lehetőség maradt, mert Sztaszova internacionalista volt, Techert Margit pedig magyar hazafi. Ezt hangsúlyozta a Magyar Női Szemle célkitűzése kapcsán is: „Az érdekvédelem azonban, amelyre lapunk vállalkozni akar, nem azt jelenti, hogy mi azt a harcos női érdekvédelmet hirdetjük, amelyért a XIX. század liberális ideológiájában felnőtt női nemzedék küzdött. Nem akarunk a nemzeti érdektől különböző – vagy éppen azokkal ellentétben álló – külön női érdekvédelmet. Szigorúan egyetemes magyar nemzeti világnézet alapján állunk: azért is vettük be folyóiratunk címébe a »magyar« szót.”⁶⁰

Techert Margit körvonalazta azt a tervét is, hogy a háborús veszély ellen küzdő női ligát szándékozik alapítani. Ezt az ötletet különösen melegen támogatta Sztaszova, mert 1932-ben az amszterdami háborúellenes kongresszuson a Háború és Fasizmus Elleni Nemzetközi Bizottság tagjává választották, 1934-ben pedig részt vett a Háború és Fasizmus Elleni Nemzetközi Nőbizottság⁶¹ alapításában. Hitler 1933-as hatalomátvétele után a Szovjetunió a békeharc jelszavával fogott propagandakampányba, egyik békekongresszust a másik után szervezték. Ebben a kérdésben is nézeteltérés volt azonban köztük, a két nőpolitikus hasonló céljai mögött homlokegyenest ellenkező indítékok húzódtak meg. Sztaszova a nőmozgalom legfontosabb feladatának a békeharcot tekintette, Techert Margit szerint viszont a pacifizmus csak a „jóllakottaknak” jó, Magyarországnak elfogadhatatlan, hiszen Magyarország fel van osztva Csehszlovákia és a kisantant országai között.⁶²

1935-ben Sztaszova nemcsak Techert Margit révén került magyarokkal kapcsolatba. Ekkor zajlott Budapesten Rákosi Mátyás

Kiadja: Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete. Szerkeszti: Dr. Magyar Zoltánné, Dr. Techert Margit. I. évf. 1935/1–2.

⁶⁰ MAGYARYNÉ TECHERT Margit: *Az a célunk*. In Magyar Női Szemle. 1935/1–2. 1.

⁶¹ Всемирный антивоенный и антифашистский женский комитет

⁶² Ld. a 46. számú dokumentumot.

második pere, és a kommunisták Európa szerte tiltakozásokat szerveztek az érdekében. A moszkvai tiltakozó megmozdulás fő szónoka Sztaszova volt.⁶³ 1935 augusztusában, a Komintern 7. moszkvai kongresszusa idején a szovjet lapok cikkeztek a „mártírabságban” szenvedő kommunista vezérekről, Rákosi Mátyásról is.⁶⁴

Nem csoda, hogy Techert Margitra nagy hatással volt a Sztaszovával folytatott beszélgetés, nem mindennapi egyéniség volt. Techert Margit Magyarországon aligha találkozhatott volna a gyengébbik nem olyan kőkemény képviselőjével, mint ő, akinek a kezéhez *közvetve* valószínűleg vér is tapadt. 1918-ban ugyanis a Cseka petrográdi elnökségének volt a tagja.

Sőt, *közvetve* Aroszjev halálához is köze volt. A VOKSZ elnöke 1937. április 27-i naplóbejegyzésében számolt be arról a vérfrászú hangulatban lezajlott kerületi párttaggyűlésről, amelyen Sztaszova adta meg a hangot az ellene intézett támadásokhoz. Elsőként ő kérdezte meg: „Ki az Ön felesége? Mások azt kérdezték, miért ő, miért külföldi a feleségem. Válaszoltam, hogy ki ő, és hogy nem külföldi.”⁶⁵ 1937-ben, a gyanakvás és terror légkörében, ha valakiről kiderült, hogy külföldiekkel tart kapcsolatot, az szinte egyet jelentett a halálos ítélettel. Aroszjev esetében egyet jelentett.

Ohmatmlad, azaz: Anya- és kisdédóvó

Bár női egészségügyi tanácsadó intézetek már a cári Oroszországban is működtek, az anya- és kisdédóvó hálózatot a szovjet rendszer vívmányaként szokás emlegetni. A nőket valóban ekkortól küldték tömegesen nőgyógyászokhoz és szülőotthonokba, és ekkortól terebélyesedett ki az Ohmatmlad rendszere. Ez a borzalmas mozaikszó az anya- és kisdédóvó rövidített alakja. Az intézetek

⁶³ A *Rákosi-per*. Budapest, Szikra. 1950. 220.

⁶⁴ A *moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*. Budapest, Századvég Kiadó–Atlanti Kiadó. 1992. 16.

⁶⁵ Апоцеба, 344.

célját ekként határozták meg: „Az anyában nevelni az állampolgárt és levenni a dolgozó anya válláról a gyermekkel való törődés terhét”, valamint, hogy az anyákat olyan körülmények közé juttassák, „amelyek segítik fejleszteni képességeit osztálya ideáljaiért, a szocializmusért folytatott harcban.”⁶⁶

Techert Margit négy órát töltött el az Ohmatmlad Múzeumban, minden nagyon érdekelte, a nők helyzetét, a munkát szabályozó törvényeket is lefordíttatta tolmácsával. A múzeum nagy hatással volt rá, Sztaszovától az iránt is érdeklődött, hogy szerinte Magyarországon alapítható-e az Ohmatmlad-hoz hasonló intézmény.⁶⁷

Az Ohmatmladban látottak azonban nem mindenkit bővöltek el annyira, mint Techert Margitot. 1936-ban két angol doktor nem pusztán követelte a szovjet gyermekek körében végzett kutatások statisztikai adatait, hanem szó szerint kitépték az illetékes kezéből a számsorokat tartalmazó lapokat, és engedély nélkül jegyzeteket próbáltak készíteni. Az orvosok azért viselkedtek úriemberekhez méltatlanul, mert megdöbbenettük őket a Moszkva utcáin látott gyermekszegénység, és megsejtették, hogy félrevezetik őket.⁶⁸

Vitathatatlan, hogy a férfiak és nők teljes jogi egyenlősége haladó gondolat volt, de nagyon súlyos hátulütőjéről sem szabad megfeledkezni: az egyenjogúság sokba került a szovjet nőknek. Egyebek között „joguk lett” ugyanazokat a nehéz fizikai munkákat is elvégezni, mint a férfiaknak. A külföldi utazókat rendre megdöbbenettük, amikor kőművesként, traktorosként, lakatosként dolgozó nőket láttak. A nők munkába állása azzal járt, hogy munkavégzésük idejére meg kellett oldani kisgyermekük felügyeletét. Az állam, az üzemek bölcsőde és óvoda-hálózatot építettek ki. Ez a rendszer külföldön egyrészt nagy érdeklődést, másrészt megütközést keltett. Nagy Lajos, aki pedig nem volt vaskalapos, maradi ember, nem minden él nélkül írta az egyik moszkvai magyar ismerős házasa-

⁶⁶ <http://no-cult.narod.ru/domvod/domvod24.html>

⁶⁷ Ld. a 47. számú dokumentumot.

⁶⁸ Голябева 2010. 196.

párról, hogy „Van egy csecsemőjük is, azt az asszony, mikor munkába megy, leadja a csecsemőgondozóba, mint holmi kabátot a ruhahatárba, amikor a munkát befejezte, kiveszi a kicsit, s viszi haza. A csecsemőgondozó jó, szakszerű és higiénikus.”⁶⁹

Techert Margit férjével együtt járt a Gyógyító-munkás Női Profilaktóriumban, de az erről szóló jelentés semmitmondó.⁷⁰

A Sztrominkán

Magyaryék megfordultak a Sztrominkán levő egyetemi városban is, ahol megmutatták nekik az egyetemi kollégiumot, a bölcsödét, az anyák és gyermekek szobáját, a kórházat, az ebédlőt, büfét, könyvtárat, olvasótermet. Az orvos szavaiban, hogy bár az anyák és a gyerekek nincsenek együtt, az anyák sokat vannak a gyerekekkel, és részt vesznek a gyereknevelésben, valószínűleg már az új idők szellője lengedezett, mely szerint erősíteni kell a család szerepét.

1917 után a forradalmi támadások egyik célpontja a család és a házasság volt. 1918 szeptemberében fogadták el az iskoláról, a családról és a házasságról szóló dekrétumot, amelynek négy pontja forradalmasította a családot: 1. csak a polgári esküvőt ismerték el (az egyházit nem), 2. bevezették a szabad házasság intézményét, senki egyetértése nem kellett hozzá, 3. a válásnak semmilyen akadály nem volt, ha az egyik fél kérte, a bíróság választotta szét a párt, ha mindkettő – az anyakönyvi hivatal, 4. megszűnt a törvénytelen gyermek kategóriája. Alekszandra Kollontaj, akiről Techert Margit fényképet kért vendéglátóitól, kinyilvánította: „A család immár nem szükségszerű: nincs rá szüksége sem az államnak, mivel elvonja a nőket a társadalmilag hasznos munkától, sem a családtagoknak, mivel a gyereknevelés funkcióját fokozatosan az állam veszi át.” Buharin, Lenin halála után a párt első számú teore-

⁶⁹ NAGY Lajos, 75.

⁷⁰ Ld. a 27. számú dokumentumot.

tikusa, *A kommunizmus ábécéje* című egykor népszerű könyvében leszögezte: „A gyermek nem a szülőké, hanem a társadalom tulajdona, amelyben született.” A családjogi kódex egyik megalkotója pedig még ennél is tovább ment: „A családot a kommunista párttal kell helyettesíteni.”⁷¹ A szovjet társadalom ettől a szemlélettől jutott el addig, amit az orvos mondott: az anyák részt vesznek a gyermeknevelésben.

A kérdés, amit Magyary a Sztrominkán feszegetett, az abortusz, a társadalomnak az abortuszhoz való viszonya, tágabb összefüggésben már ekkor is időszerű volt, mert az 1935 áprilisában elfogadott gyermektörvény része volt annak a folyamatnak, amely erősíteni kívánta a család szerepét, a szülők tekintélyét, de igazán időszerűvé egy év múlva vált. 1936-ban új családjogi kódexet fogadtak el, és megtiltották az 1920 óta engedélyezett abortuszt – egészségügyi okok kivételével –, és a válást is megnehezítették. Igaz, korántsem olyan megfontolásból, mint ami miatt Magyary kifogásolta. A hívő katolikus Magyary ugyanis vallási okból tartotta gyilkosságnak az abortuszt, és tartotta természetesnek, ha a társadalom ugyanígy vélekedett róla. Mellesleg az is jellemző, hogy ezt nem a visszahúzó, keveset beszélő Magyartól tudta meg a tolmács, hanem a feleségétől.⁷²

Iskolalátogatások

Az iskolák és az oktatás új, forradalmi rendjét az 1918 szeptemberében kihirdetett, az Egységes munkaiskoláról szóló rendelet szabályozta. Az iskolából száműztek minden ósdi dolgot, egyebek között a padokat, az órákat, a házi feladatokat, a tankönyveket, az osztályzatokat, a vizsgákat. Az oktatás ingyenessé és koedukálttá vált. A szabadná nyilvánított szovjet iskolát az „iskolai kollektíva” irányította, amelynek a tanártól a pedellusig mindenki tagja volt.

⁷¹ HELLER–NYEKRICs, 141.

⁷² Ld. a 23. számú dokumentumot.

Elvetették magát a tanító szót is, és a skrab – újra egy mozaikszó –, skolnij rabotnyik, iskolai munkás váltotta fel.⁷³ Ezeket az utópikus elképzeléseket azonban nem lehetett sokáig életben tartani, a polgárháború után megváltoztatták. Magyarórák látogatásakor már Makarenko fegyelmére és munkára nevelő szigorú módszere volt az uralkodó. Ennek a pedagógiai módszernek a gyümölcsét, a gyerekek rendkívüli fegyelmezettségét csodálták meg Magyarórák.

1927-ben az egyik legbefolyásosabb marxista pedagógus így fogalmazta meg az iskola célját: „Nem arra vagyunk hivatva, hogy az orosz gyermeket, az orosz állam gyermekét neveljük, hanem a világ polgárát, internacionalistát, aki (...) képes megverekedni a világforradalomért... Nem a haza védelmére, hanem az egyetemes eszményekért neveljük gyermekeinket.”⁷⁴ Éppen ezen a téren kezdődtek gyökeres változások Magyarórák érkezésekor: az iskolában és a művészetben is előtérbe került a hazafias szemlélet. Két dolog maradt változatlan: a marxista, osztályalapú ideológia és a vallásellenesség. Bár láttuk, hogy a rendszer ezen a téren is puhult.

Magyarórák az iskolalátogatás során is felfigyelt az ellentmondásra, és úriemberre jellemző modorban, de nem minden hátsó gondolat nélkül szóvá is tette az igazgatónak, hogy a gyermekek „Itt önöknél mind egészséges, jól táplált, vidám – ezt különös öröm volt látnom, a városban, az utcákon valami oknál fogva ezt nem vettem észre.” Ugyanezt jegyezte be a vendégkönyvbe is, valamint rámutatott az iskola kitűnő felszereltségére. Magyarórák nem volt naiv, megsejtette, hogy Patyomkin-iskolában járt. Magyarórák olykor egyedül, „vokszos” felügyelet nélkül is sétált Moszkvában, és felfigyelt a kontrasztra. Ehhez nem kellett különösebben szemfülesnek, ébernek lennie, mert minden erőfeszítés ellenére még 1935-ben is sok felügyelet nélküli gyerek kódorgott az országban – Moszkvában is. Nagy Lajos önálló, kis fejezetet szentelt nekik a *Tízezer kilométerben*.

Ezúttal is csak dicsérni lehet Magyarórák óvatosságát, intelligen-

ciáját, ragaszkodását a valósághoz. Az iskolákba látogató külföldiekre ugyanis nem ez volt a jellemző. Michel Károly W. C. White *So lebt der Russe* című, 1932-ben megjelent könyvére hivatkozva gúnyosan írja, hogy a „külföldi tanárok, kik oroszul sem tudnak, hamisan ítélik meg az orosz iskolákat azon pár intézet alapján, melyeket nekik mutattak. Lelkesednek azért, amit nem is ismernek.”⁷⁵

Kaganovics, „korunk legnagyobb szervező zsenije”

Külföldi kutatóútjain Magyarórák igyekezett első kézből tájékozódni, törekedett rá, hogy személyesen találkozzon vezető politikusokkal, tudósokkal. Németországban Hitler hozzávetőleg három órát töltött vele, és Rudolf Hess-szel, a Führer helyettesével, valamint Hjalmar Schachtal, a Reichsbank elnökével is kicserélhette gondolatait. Olaszországban Mussolini magánkihallgatáson fogadta, az USA-ban pedig Cordell Hull külügyminiszter tüntette ki személyes találkozóval. Ezt a gyakorlatot a Szovjetunióban is folytatni kívánta, és útja előkészítése során Aroszjevnek, a VOKSZ elnökének írott levelében jelezte, legfőbb problémája az, hogy „más országokkal ellentétben a Szovjetunióban nincsenek személyes kapcsolataim. (...) Mélyen lekötelezne, ha közölné velem mindazon személyek nevét, akikről úgy véli, hogy kutatásaimban számíthatok rájuk.” Elsősorban Sztálinnal szeretett volna találkozni. Moszkvai vendéglátóinak ő is, felesége is ismételten hangsúlyozta, hogy más országokban a legmagasabb rangú politikusok fogadták. Miután szembesült vele, hogy a „legmagasabb szint” szóba se jöhet, az akkori második számú vezetővel, Kaganovicsal szorgalmazta a találkozót. A kísérő tolmács megfogalmazásával élve, makacsul felveti a megbeszélés kérdését Lazar Kaganovics elvtárrsal, „korunk legnagyobb szervező zsenijével.”⁷⁶

⁷⁵ Dr. MICHEL Károly: *Az orosz bolsevizmus segítői*. Katolikus Szemle, 1933/6. 424.

⁷⁶ Ld. a 20. számú dokumentumot.

⁷³ HELLER-NYEKRICS, 141.

⁷⁴ HELLER-NYEKRICS, 142.

Kaganovicsnak valóban óriási tapasztalatai voltak a szervezőmunkában. 1922-ben Sztálin, az újonnan megválasztott pártfőtitkár Kaganovicsot nevezte ki a Központi Bizottság szervező-instruktori, majd szervező-káderelosztó osztálya élére. Pár év ukrainai kitérő után 1930-tól a moszkvai városi és területi pártbizottság élén állt. Egyidejűleg 1933-tól irányította a KB mezőgazdasági osztályát is. Ha valahol a kollektivizálás lelassult, akadozott, Sztálin Kaganovicsot küldte a helyszínre, és ő könnyörtelenül megoldotta a problémát. Különösen az Észak-Kaukázus kozák parasztságával bánt kíméletlenül: a három legnagyobb sztanyica teljes lakosságát, 45 ezer embert telepített ki a végeláthatatlan ország másik végébe, északra.⁷⁷ Amikor 1933-ban a párt soraiban elkezdődött az éppen esedékes tisztogatás, Kaganovics lett a KB-ben a párttagrevíziót irányító testület vezetője, az 1934-es XVII. kongresszus után pedig a KB Pártellenőrző Bizottságának az elnöke is. (Ez azért érdekes, mert Magyar tudott róla, és érzelmi felhangoktól mentesen, tárgyyszerűen, mintegy helyeselve be is számolt róla varsói előadásában, hogy az apparátus soraiban a hatékonyság érdekében időről időre tisztogatást hajtanak végre.) Ezekkel a tisztségekkel egyidejűleg Kaganovics vezette a KB közlekedési bizottságát is. A közlekedés szervezésével 1931-ben, moszkvai első titkárként kezdett foglalkozni, amikor megindult a metró építése. Neki tulajdonították a metróépítés sikereit, a sajtó személyi kultuszt alakított ki körülötte, és 1935 májusában, amikor az első vonalat átadták a forgalomnak, a moszkvai metró Kaganovicsról nevezték el. A metró megtekintését Magyarék programjába is felvették, és bár a jelentésekben külön nem említik, szinte biztos, hogy utaztak a frissiben átadott földalattin. Oly nagy szenzáció volt ez akkoriban, hogy a moszkvaiak közül sokan nem is utazni mentek a metróba, hanem csak azért, hogy megnézzék. Illyés is lelken-

⁷⁷ Медведев, Рой: *Окружение Сталина*. Москва, Молодая Гвардия. 2010. 116.

dezve emlegette egy évvel korábban: „A földalattit csinálják, végre a földalattit!”⁷⁸

A moszkvai metróépítés sikereinek hatására, 1935-ben Sztálin közlekedési népbiztosnak nevezi ki Kaganovicsot, hogy tegyen rendet a vasúton, ahol katasztrófális állapotok uralkodtak. Mindennaposak voltak a balesetek, amelyeknek 65–70%-át 1934–1935-ben a vasúti dolgozók mulasztása okozta. Kaganovics a rá jellemző könnyörtelenséggel teljesítette ezt a feladatot is, s bár emberéletek árán, de rendet tett a vasúton. A 2. világháborúban, amikor a Szovjetunió európai részeiről az ipartelepeket Szibériába kellett áttelepíteni, a vasút kiválóan teljesített.

Kétségtelen, hogy Magyarék moszkvai tartózkodása idején Kaganovics volt a Szovjetunió második embere. Ha Sztálin elutazott nyaralni, Kaganovics maradt Moszkvában, ő helyettesítette. A sajtó gyakran nevezte Sztálin legközelebbi munkatársának, legjobb tanítványának. Romain Rolland is benne látta a jövő vezetőjét.

Az eddig felsorolt munkakörökből és az elért eredményekből is kitetszik, hogy Kaganovics valóban nem volt híján a szervezőtehetségnek. Bár munkatársaival durván, nyersen, kíméletlenül bánt, mindenki elismerte emberfeletti munkabírást.

Kérdés, vajon arról tudott-e Magyar, hogy Kaganovics nemcsak az építésben, hanem a rombolásban is a legelsőkhöz tartozott. Moszkva rekonstrukciója során számtalan felbecsülhetetlen értékű műemléképületet bontatott le. Még a Vörös téren álló Vaszilij Blazsennij templomot is le akarta romboltatni, mert útban volt a november 7-i felvonulásokon. Útirajzában Illyés Gyula említette a rombolásokat, tehát Magyar akár még magyarul is olvashatott róluk: „...a mai kínai város, a Kitaj Gorod védelmére rakták később a másik hatalmas kőbástyát, a »kínai falat«, amelynek lerombolása éppen most van folyamatban.”⁷⁹

⁷⁸ ILLYÉS Gyula: *Oroszország. 1934*. In *Szíves kalauz*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. 40.

⁷⁹ ILLYÉS, 38.

De miért is ragaszkodott Magyar ennyire a találkozóhoz ezzel a véreskezű, négy osztályt végzett emberrel, aki helyesen sem tudott írni, akit Sztálin külön utasított, hogy leveleiben használjon írásjeleket? Azért, mert Magyar a szervezőtehetséggel megáldott vezetőt tartotta a sikeres, hatékony közigazgatás egyik kulcsának. Lejjebb látni fogjuk, hogy erre 1936-os varsói előadásában is kitért.

A hön óhajtott személyes találkozóra és megbeszélésre Kaganoviccsal végül nem került sor, s ezt Gertruda Freund, a VOKSZ osztályvezetője keresetlen szavakkal meg is indokolta a budapesti szovjet követség első titkárának: „Személy szerint fölöslegesnek, és Magyarra nézve túlságosan nagy megtiszteltetésnek tartottuk Kaganovics vagy Ordzsonikidze elvt.[árs] előtt fölvetni a kérdést, hogy szánjanak rá figyelmet és időt. (Akulov elvt.[árs] pedig akorra megbetegedett, nem tudta fogadni.) Általában az elvárásai, hogy ismert állami vezetőkkal szervezzünk neki találkozókat, néha már abszurdba fordultak. Mintha valamilyen kérdést csak megbeszélések révén lehetne tanulmányozni, és föltétlenül kiemelkedő személyekkel.”⁸⁰

A legmagasabb rangú politikus, akivel Magyar találkozott, Nazeretjan volt, a Szovjet Ellenőrző Bizottság Irodája titkárságának vezetője. Magyar még arra sem tartották méltónak, hogy egy népbiztos fogadja, pedig akkoriban a népbiztos csak a be nem avatottak számára képviselte a hatalom csúcsát. A döntések ugyanis a Politikai Bizottság megfelelő testületeiben születtek, és tagjai a párt-hierarchiában összehasonlíthatatlanul magasabban voltak. Az komolyan szóba se került, hogy Magyar a Politikai Bizottság valamelyik tagjával találkozzon. Bekzadjan személyesen kérte meg Pjatakovot, az ötéves terv tényleges irányítóját, de „Pjatakov elvt.[árs] tömören kijelentette: nincs szándékában Magyarval beszélgetni.”⁸¹ Gleb Krzsizsanovszkij akadémikus, a másik jelentős szervező egyéniség ígérete is ígélet maradt. A találkozót betegsége miatt lemondó Akulov 1935 áprilisától a Központi Ellenőrző Bizottság titkári

posztját töltötte be. Beszámolójában Bekzadjan említ még egy esetleges találkozót Ordzsonikidzével, de a VOKSZ jelentéseiben ennek semmiféle nyoma nincs, még a szervezés stádiumába se jutott el az ügy. Valószínűleg Bekzadjan próbált telefonon intézkedni – sikertelenül. Végül Magyar már az idősebbik Kaganoviccsal, Mihaillal, Ordzsonikidze nehézipari népbiztos helyettesével is beérte volna, de erre sem nyílt alkalma.

Feltűnő, hogy Aroszjev sem fogadta Magyar, jóllehet, ő egyengette az útját. Ennek azonban nem udvariatság volt az oka. Kaganovics 1935. szeptember 26-i Sztálinnak küldött táviratából tudjuk, hogy Aroszjev túl messzire ment a német szociáldemokratákkal a Marx kéziratok hagyatékának megvásárlásáról folytatott tárgyalásokon, és kérdezi, hogy hazarendeljék-e jelentéstételre.⁸² Aroszjev hamarosan haza is érkezett, s naplóbejegyzése tanúsága szerint 1935. október 13-án gimnáziumi barátjánál, Vjacseszlav Molotovnál, a Népbiztosok Tanácsa elnökénél járt.⁸³ Tehát Aroszjevnek tökéletes „alibije” van ebben az ügyben.

Magyar nem is leplezte csalódottságát, arra számított, hogy a hivatalos fogadásokon kívül, közte és a szovjet professzorok között baráti kapcsolat alakul ki. Kísérője, Rudolf Seldt azonban rámutatott, Magyar egyáltalán nem számolt vele, hogy az ő tudományterülete annyira osztályjellegű, hogy közte és a szovjet professzorok között semmiféle érintkezési pont nem lehet. Magyar nem tudhatta, hogy a tolmácsoknak még az is meg van tiltva, hogy személyesebb hangot üssenek meg a külföldiekkel. Seldt szerint Magyar azzal igyekezett magyarázni az iránta megnyilvánuló hűvösséget, hogy ő egy kicsi, nem tekintélyes ország képviselője. Jönne csak Amerikából vagy Franciaországból, több figyelmet fordítanának rá!

Magyar arra is panaszkodott, hogy beszélgetőpartnerei, a professzorok is sablonos válaszokat adnak, mindenről, mintegy parancs-

⁸² Сталин и Коганович. Переписка 1931–1936 гг. Москва. Росспэн. 2001. 586–587.

⁸³ Аросева, 193.

⁸⁰ Ld. a 65. számú dokumentumot.

⁸¹ Ld. a 82. számú dokumentumot.

szóra ugyanazt hajtják: amint a katolikusok mindenre a katekézisben kapnak választ, itt mindennek a forrása Marx és Lenin. Gide ezt úgy fogalmazta meg, hogy annyira egyforma a szovjet emberek gondolkodása, hogy ha eggyel beszélsz, az összessel beszéltél.

A Szovjetunió a közigazgatási jogtudós mérlegén

1936 júliusában, varsói nemzetközi közigazgatási kongresszusi előadásában pár lapot a szovjet rendszernek is szentelt Magyary. *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból* című terjedelmes dolgozata nyomtatott formában is megjelent,⁸⁴ tehát első kézből tájékozódhatunk a szovjet közigazgatási, politikai és államrendszerről alkotott véleményéről.

Magyary szerint a XX. század első harmadának orosz, olasz és német forradalmát a liberális állam válsága robbantotta ki. A liberális demokráciák az állami beavatkozás körének szűkítését hirdették, ugyanakkor az állam feladatai egyre szaporodtak. Korábban csak a belső és külső védelmet, az igazságszolgáltatás ellátását, a hadsereg és rendészet fenntartását tartották feladatának, a huszadik században azonban már az állam építette az utakat, hidakat, vasutakat, tartotta fenn az iskolákat, múzeumokat, színházakat, kutatóintézeteket, látott el számtalan kulturális feladatot.⁸⁵ Mivel a felsorolt állami feladatok mind a közigazgatás területére estek, a Montesquieu-féle liberális államelmélet alapja, a három fő hatalmi ág – a törvényhozó, a végrehajtó és az ellenőrző – közötti hatalommegosztás egyensúlya megbomlott, és megnőtt a végrehajtó hatalom fontossága. Ez a változás azonban a politikai rendszerben sokáig nem tükröződött: „A XX. századi erők és szükségletek az állam XIX. századi ruhájában, mint kényszerzubbonyban vergődtek, minden figyelmüket a jogszerűségekre függesztve, s közben megfélemlítve az eredményességről (efficiency). Gyártották

⁸⁴ MAGYARY 1936. 160.

⁸⁵ MAGYARY 1936. 23.

és igyekeztek betartani a paragrafusokat, de nem jöttek rá, hogy a háromszorosára növekedett népességet és a hússzor nagyobb mértékben megnőtt közszolgálatot a régi módszerekkel kormányozni lehetetlen.”⁸⁶ Lukács György írja egyik korai esszéjében, hogy „Minden jelentős embernek csak egy gondolata van...”⁸⁷ Magyary esetében telitalálat ez az első látásra meghökkentő kijelentés, az ő „egyetlen” gondolata az előbb idézett gondolat volt!⁸⁸

Forradalmi átalakulások következtében két nagy európai országban, Olaszországban és Németországban a kormány, a végrehajtó szerv, függetlenné vált a törvényhozástól, és elvetették a parlamenti rendszert. Magyary arra számított, hogy a parlamentarizmus tartósan háttérbe fog szorulni, sőt azt sem tartotta lehetetlennek, hogy „az európai kontinens államai a parlamenti rendszer 150 éves korszakára egy idő múlva úgy fognak visszatekinteni, mint az államszervezés bevált elveitől való eltérés grandiózus, de rosszul sikerült kísérletére.”⁸⁹ Ezt a feltevését ugyan az idő még nem igazolta, de a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonyában bekövetkezett változást helyesen ítélte meg: „a XX. századi állam főkülönbsége a XIX. századi állammal szemben az lett, hogy a XX. századi államban a legislatívának az exekutívához való viszonya megfordult: abban [a] legislatíva volt, ebben az exekutíva lett erősebb.”⁹⁰

Magyary meggyőződése szerint az óriási mértékűre duzzadt közigazgatást a párt-, azaz részérdekek által meg nem osztott köz-

⁸⁶ MAGYARY: *Küzdelem*. 1.

⁸⁷ LUKÁCS György: *Popper Leó (1886–1911) Nekrológ*. In LUKÁCS György: *Ifjúkori művek*. Budapest, Magvető Kiadó. 1977. 560.

⁸⁸ *A tanítványok* című, Magyaryról szóló játékfilmben Bereményi Géza rendező nagyszerű érzékkel éppen ezt a gondolatot adta a főhős szájába: „A jogszerűség elavult, az eredményesség az új út, amit ez az évszázad nyitott meg az emberiség előtt. Az eredményesség a technikai lehetőségek meghódítása, az emberiség vagy él vele, vagy elpusztul vele. (...) a közigazgatás a 20. század emberének legfontosabb kérdése.”

⁸⁹ MAGYARY Zoltán: *Emlékirat államéletünk válságáról*. MTA KIK Kézirattár, 10.640/2. 7.

⁹⁰ MAGYARY: *Küzdelem*. 2.

pontosított államok tudják a leghatékonyabban működtetni. Az 1. világháború után előbb Olaszország, majd Németország éppen ilyen módon igyekezett kilábalni a válságból: a gazdasági életet az állam fegyelmezte és ellenőrizte.⁹¹ A Mussolinitól eredő totalitárius képlet szerint: „Mindent az államon belül, semmit az államon kívül, semmit az állam ellen.”⁹²

Mivel a Szovjetunióban hasonló irányzat érvényesült, Magyary figyelme a fasizmus és a náciizmus után a szovjet kommunizmus felé fordult. Nyomatékosan hangsúlyozom, mindhárom ideológiai „izmus” idegen volt tőle, szenvedélyes érdeklődése pusztán a közgazgatásra irányult. Magyary mindent közigazgatási, gyakorlati, szervezési szempontból értékelt. Az eredmények pedig azt mutatták, hogy az 1930-as években azok az államok teljesítettek legjobban, amelyek – mint a Szovjetunió is – központosították irányítási rendszerüket.

Parlamentarizmus kontra szovjetrendszer

Magyary már a Gratz Gusztáv-féle tanulmánykötetben közzétett dolgozatában felismerte, hogy Lenin államelméletének lényege az, hogy szakít Montesquieu elveivel, szakít a három fő hatalmi ág közötti hatalommegosztás gyakorlatával. Lenin ez irányú elméleti munkásságát igen nagyra becsülte Magyary, varsói előadásában párhuzamot is vont Lenin és Montesquieu fontossága és hatása között.⁹³

A hatalmi ágak szétválasztásában a Szovjetunió Olaszországnál és Németországnál is tovább ment: megszüntette a törvényhozás szervét, a parlamentet, és ezt a feladatot a szovjetekre ruházta, amelyek egyúttal a végrehajtásért is feleltek. Magyary pontos képet adott a szovjetrendszeréről: „A hatáskörükbe tartozik nemcsak

a törvényhozás, hanem a határozás konkrét ügyekben is. A szovjetek tagjait a tömeg választja. A szovjetek azonban nagy taglétszámú testületek, amelyek sűrű ülésezésre nem alkalmasak. Az Unió szovjetje három évenként ül össze és a végrehajtó bizottság indokolt esetben ezt az időközt meg is hosszabbíthatja. Minden szovjetnek végrehajtó bizottsága van, amely működik a szovjet közgyűlései közti időben. Ezek közt a legnagyobb hatásköre természetesen az Unió (USSR) központi végrehajtó bizottságának (ZEK) van. (...) Az USSR központi végrehajtó bizottságának elnöksége az USSR központi végrehajtó bizottságának ülései közti időben az USSR legmagasabb törvényhozó, végrehajtó és rendelet-alkotó szerve. A szovjetekben tehát a törvényhozó és végrehajtó funkció nincs szétjelválasztva.”⁹⁴

A 40. dokumentumban az olvasható, hogy Magyary a parlamentarizmus ellensége. Ebben a megjegyzésben sok igazság van, de a megjegyzés igazi pikantériája az, hogy rosszallás érődik ki belőle. A Szovjetunióban, a proletárdiktatúra hazájában ugyan nyoma sem volt parlamentarizmusnak, de a jelentés íróját ez nem zavarta, ellenben Magyarynak szemrehányást tett. Magyary nem lelkesedett a parlamentarizmusért, mert meggyőződése szerint az államot független, pártérdekektől nem befolyásolt emberek irányíthatják sikeresen, akik nem ideiglenesnek tekintik a posztjukat, hiszen a komoly változtatásokhoz idő kell. Magyaryt azért nem botránkoztatta meg, hogy a Szovjetunióban csak egy párt működött, mert szerinte ez növelte a közigazgatás hatékonyságát, a kinevezések ugyanis nem kötődtek sem a választásokhoz, sem a pártok váltakozásához. A szovjet kormány, a népbiztosok tanácsa kapcsán ezt egyértelműen ki is mondta: „A népbiztosok tanácsában teljes változás, mint a parlamenti kormányoknál szokás, ki van zárva, és az eddigi 18 év óta csak részleges személyi okokból bekövetkező változások fordultak elő. Ez tehát biztosítja a testületnek nagy állandóságát és politikájának következetességét.”⁹⁵

⁹¹ MAGYARY 1936. 10.

⁹² JOHNSON, 112.

⁹³ MAGYARY 1936. 31.

⁹⁴ MAGYARY 1936. 87–88.

⁹⁵ MAGYARY 1936. 89.

Magyary nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból közelített a demokrácia versus diktatúra kérdéséhez: „a főkérdés nem az, amit a közvéleményünk nagy része annak tart, hogy ti. a demokrácia vagy az autoriter rendszer jobb-e, hanem az, hogy a végrehajtó hatalom, mint a mai állam legfontosabb funkciója, megkapja-e legeredményesebb működésének feltételeit? Az erős exekutíva, mint látjuk, az USA-ban, a demokráciával is összefér.”⁹⁶ Máshol még didaktikusabban fogalmazott: „Az emberek zöme nem jogász és ezért a közigazgatást nem jogszerűsége, hanem eredményei szerint ítéli meg. Ezért kell a közigazgatásnak eredményeket elérnie.”⁹⁷

A vezér szerepe

Magyary szerint az állami élet és a közigazgatás világméretű válságának az az oka, hogy az állam fejlődésének új korszakába lépett, az ipari forradalom⁹⁸ előtti állam most alakul át ipari forradalom utáni állammá. Az ipar, a kereskedelem, a gazdaság óriási méretűvé vált, az egész világot átfogja. A méretek növekedése maga után vonta a szervezés és a szervezők, vezetők, főnökök fontosságának növekedését. A méretek növekedése az állami életben is bekövetkezett, és a válság abból fakad, hogy ezt nem követte a legfőbb vezető (legfőbb főnök, vezér, kormányfő) jogállásának megfelelő fejlődése.⁹⁹

Magyary úgy látta, hogy minden államban egyre időszerűbbé válik a törvényhozó és a végrehajtó (közigazgatási) hatalom maximális központosításának kérdése. Ez a tendencia nemcsak Európában és a Szovjetunióban ment végbe, hanem Amerikában is, ahol egyrészt erős törekvések voltak a föderáció gyöngítésére és a köz-

⁹⁶ MAGYARY Zoltán: *Emlékirat államéletünk válságáról. 1944.* MTA KIK Kéziratár, 10.640/2. 11.

⁹⁷ MAGYARY 1944. 15.

⁹⁸ Magyary az ipari fejlődés szókapcsolatot használja.

⁹⁹ MAGYARY 1936. 3–4.

ponti adminisztráció szervezeteinek megerősítésére, másrészt a „vezér” szerepe az USA-ban is megnőtt. Hoover elnökről azt tartották a valóságos diktatúrát sohasem látott amerikaiak, hogy „Diktátor-ként irányította az államigazgatást. Figyelmen kívül hagyta, vagy kegyetlenül megalázta a Kongresszust. Ő maga állapította meg a törvényt, mint valami dickensi figura.”¹⁰⁰

Magyary azt tapasztalta, hogy „az alárendeltek teljesítményeinek egyik legfontosabb tényezője a főnök, a vezető képessége. Közismert a hadsereg példája. Ha vitéz a csapat, de rossz a vezetője, elkerülhetetlen a vereség, s viszont jó parancsnok kis csapat élén is csodát művelhet. Ugyanez vonatkozik a közigazgatásra is.”¹⁰¹ Magyary szerint egy rendszer, legyen az egy üzem, vagy egy állam, eredményessége jelentős mértékben a vezér, a főnök rátermettségétől függ, ezért tulajdonított nagy fontosságot az egyénnek, az egyéniségnek. Ezért kereste a kapcsolatot a vezérekkel, Hitlerrel, Mussolinivel, és kereste volna Sztálinnal is. Ebben az összefüggésben vendéglátói nagy megrökönyödésére Magyary többször kifejtette, hogy a Szovjetunió a fűhrerizmus klasszikus országa.

A 15. dokumentum szerint Magyary sematikusan közelít a közigazgatási jog és az irányítási szervezetek kérdéséhez, nagy jelentőséget tulajdonít az emberek szervezési képességének, és nem érti a szovjet rendszer osztályjellegét. Magyary valóban nem osztályokban gondolkodott, de elmélete ennél sokkal összetettebb volt: a vezér szerepét nem választotta el a rendszertől. Korát megelőzve, rendszerben gondolkodott: „múltban az ember volt a fontos, a jövőben a rendszer lesz az előbbre való.”¹⁰² A közigazgatás, a közigazgatás-tudomány, a szervezés létkérdés minden állam életében. A Vezér, a Főnök szerepe az, hogy a többiek munkáját összehangba hozza, de a Vezér apparátus nélkül nem tud boldogulni. Vendéglátói szinte megbotránkoztak, amikor kijelentette, hogy „Jól szervezett állami-közigazgatási vezetőréteg nélkül (...) egyetlen

¹⁰⁰ JOHNSON, 276.

¹⁰¹ MAGYARY 1944. 17.

¹⁰² MAGYARY 1936. 13.

Führer – legyen az Mussolini, Hitler vagy... Sztálin (!) – sem képes sokáig hatalmon maradni.”¹⁰³

Szervezés, ellenőrzés, tervezés

Az SZK(b)P 1934-ben, XVII. kongresszusán foglalkozott a szervezés kérdésével, és megállapították, hogy a hibák fő forrása a vezetők rossz kiválasztása és a végrehajtás nem megfelelő ellenőrzése. Sztálin a rá jellemző hideg fejjel kijelentette, hogy a nem megfelelő személyeket el kell mozdítani, a parancsok végrehajtásának ellenőrzésére pedig a régi alapokon két párhuzamos szervezetet hoztak létre, illetve szerveztek újjá: a Szovjet Ellenőrző Bizottságot¹⁰⁴ és Pártellenőrző Bizottságot.¹⁰⁵

Magyarnak nagyon pozitív véleménye alakult ki erről az ellenőrző rendszerről, és egyik moszkvai beszélgetése során kijelentette, hogy a kapitalista országok legkényesebb pontja, az ellenőrzés csak a proletár államban valósítható meg, amely nemhogy nem fél tőle, hanem az állami-társadalmi jellegű, a munkások, a szakszervezeti és a komszomol brigádok bevonásával zajló ellenőrzés nélkül nincs is értelme.¹⁰⁶

Varsói előadásában Magyary egyetértően állapítja meg, hogy az ellenőrzésnek következménye is van, úgy, ahogy azt Sztálin a XVII. kongresszuson meghirdette: „...a párt tagjai közt időszakonként, két-három évenként tisztogatás van. A párt nem tűr frakciókat, erősödik azzal, ha opportunisták elemektől megszabadul.”¹⁰⁷ Ma, tudva azt, hogy mivel járt a sztálini tisztogatás, borzongva olvassuk Magyary helyeslő sorait. Amikor azonban ezt papírra vetette, még nem tudhatta, hogy a „csisztká” 1937–1938-ban csak-

nem 700 ezer ember életébe fog kerülni, és moszkvai tárgyalópartnerei nagy részének még a fejfáját is hiába kereste volna, mert tömegsírokban hantolták el őket. Hangsúlyozni kell azonban, hogy fentebb idézett soraival Magyary nem a tisztogatásokat igazolta, hanem egyoldalú közigazgatási szempontú gondolkodásáról tett újra tanúbizonyságot. Azt vallotta, hogy „A fegyelem, szigorúság és keménységnek magas foka nélkül nem lehet sem hadseregeket, sem államokat építeni. A hű és tehetséges elemeknek jó fizetése, előbbrevitele és kitüntetése, a hanyag, nemtörődő, hűtlen elemek kemény megbüntetése, a rosszak eltávolítása volt a bürokratikus porosz tisztviselőállam alapelve, amint minden nagy, egységes és hatalmon alapuló szervezetben, legalább kezdetben, többé-kevésbé ennek kellett az alapelvnek lennie.”¹⁰⁸ Magyary azonban nem sortűzekkel akarta a rendet és a fegyelmet megvalósítani!

A *Goszplan* meglátogatása eredetileg nem szerepelt Magyary moszkvai munkaprogramjában, de kérésére beiktatták a program-pontok közé. Annak ellenére, hogy a *Goszplan*ban nem a legmagasabb szinten fogadták, és ez csalódást okozott neki, varsói előadásában tárgyilagosan és nagyon pozitívan nyilatkozott róla: úttörő kezdeményezésnek tartotta.

Egyik tanítványától is tudjuk, hogy ez a véleménye később sem változott meg: „Nagy tisztelője volt a sztálini alkotmánynak és intézményeinek, különösen a *Goszplan*nak,¹⁰⁹ amelyben a modern tömegdemokráciák államában szerinte kulcsjelentőségűvé váló »közigazgatási vezérkarok« legtisztább és legmerészebb megvalósulását látta.”¹¹⁰

¹⁰³ Ld. a 19. számú dokumentumot.

¹⁰⁴ Комиссия Советского Контроля

¹⁰⁵ Комиссия партийного контроля при ЦК ВКП(б)

¹⁰⁶ Lásd a 33. számú dokumentumot.

¹⁰⁷ MAGYARY 1936. 54.

¹⁰⁸ MAGYARY 1936. 38.

¹⁰⁹ Állami Tervbizottság

¹¹⁰ SAÁD József: *A racionalizátor*. In *Magyary Zoltán*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SAÁD József. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 2000. 12.

Az állam elhalása

Magyary felfigyelt arra az ellentmondásra, hogy Marx, és nyomában Lenin az állam elhalását jövendölte, de a Szovjetunió ezzel éppen ellenkező irányba fejlődött. Elégtétellel állapította meg, hogy „Általánosan ismert dolog, hogy a proletárforradalom nem kisebb célt tűzött maga elé, mint az állami gépezet megsemmisítését. Lenin fejtegetése szerint a kapitalista állam összpontosított hatalmára két berendezés a legjellemzőbb: a bürokrácia és a hivatásos hadsereg, amelyeket ő a társadalom élősdijeinek nevezett s azonnali megszüntetésüket követelte. Egyúttal azt is ígérte, hogy a közigazgatást annyira egyszerűsíteni fogja, hogy ahhoz minden szakácsnő értsen. Ehelyett azonban az lett az eredmény, hogy a feladatok súlyánál fogva a Szovjet-Uniónak nemcsak a hadseregében és külügyi szolgálatában, hanem az Állami Banknál, a Gosplannál, a termelés vezetésében és a közigazgatás számos ágában az alkalmazás időhöz nincs kötve és senkit el nem bocsátanak, ha megfelel és az elbocsátásra más okot nem ad. A hivatásos közzolgálat tehát ott is nélkülözhetetlennek bizonyult, ahol annak megsemmisítését tűzték ki célul.”¹¹¹

Magyary kedvező időpontban érkezett, a Kreml éppen ezekben az években kezdte el az állam fogalmát rehabilitálni.

Az idő próbája

Magyary jogosan érezte úgy, hogy a történelem őt igazolta. 1944-ben, a 2. világháború idején papírra vetett emlékirataiban írta: „A most folyó világháború mai képe is azt mutatja, hogy a küzdelemben a három legerősebb tényező, az egyik oldalon a Német Birodalom, a másik oldalon az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjet-Unió. Ez a három éppen az az állam, amelyek az erős exekutíva

¹¹¹ MAGYARY 1944. 3.

rendszerét képviselik.”¹¹² Egy másik, ugyanebben az időben készült dolgozatában pedig még egyértelműbben fogalmazott: „Az összes hadviselők közt a legnagyobb eredményeket a Szovjet-Unió érte el. Pedig Oroszország az első világháborúban elsőnek omlott össze. Az ok nyilvánvaló: akkor XIX. századi állam volt a leggyengébb fajtából, most pedig XX. századi állammá lett és abból is a leg-erősebb.”¹¹³

Az 1936-os új alkotmány

Természetes, hogy a jogász végzettségű Magyary érdeklődött a Szovjetunió jogrendszere, készülő új alkotmánya iránt. A Szovjetunió első, 1918-as alkotmánya Lenin és Sztálin útmutatásai alapján készült, és „a proletárdiktatúra öltött benne testet, amelyet „Lenin egyszer nyersen úgy nevezett, hogy »sajátos furkósbót, semmi egyéb«.”¹¹⁴ Az új alkotmánynak az volt a tétje, hogy legalább *papíron* a forradalmi jogszolgáltatást felváltja-e a tényleges jogszolgáltatás. Ez a váltás, csakúgy, mint az élet más területein, 1934–1935-ben kezdődött el.

Úgy hírlett, hogy a készülő új alkotmány tartalmazni fogja a nyugati liberális demokráciák alkotmányainak összes vívmányát, például az általános és titkos választójogot.¹¹⁵ A liberális jogfelfogásba azonban aligha fér bele, hogy 1934. június 8-tól a törvény hazaárulásnak minősíti, és bevezeti a feljelentést elmulasztó családtagok kollektív felelősségét, 1935. április 8-án pedig a büntetőjogi felelősséget kiterjesztették – beleértve a halálos ítéletet is – a 12 évnél idősebb gyermekekre is. (Tény azonban, hogy a polgárháború idején, és később is, bírói ítélet nélkül végeztek ki tíz- és százazreket.)

A forradalmárok joghoz, jogszolgáltatáshoz való viszonyát pontosan jellemzik a lett származású Peterisz Sztucskának (1865–1932),

¹¹² MAGYARY 1944. 7.

¹¹³ MAGYARY: *Küzdelem*. 2.

¹¹⁴ JOHNSON, 89–90.

¹¹⁵ ГОЛУБЕВ 1996. 135.

az Orosz Föderáció egyik első igazságügyi népbiztosának, majd a Legfelsőbb Bíróság elnökének – tehát nem egy névtelen jogász-nak a sok közül – a szavai: „Az úgynevezett jogszolgáltatás a burzsoá világ utolsó bástyája”. Hogy eltörölje a jogot, Sztucska magának a bűncselekménynek a fogalmát változtatta meg: „A *bűncselekmény* szó nem más, mint a burzsoá tudomány káros felbőfőgése. (...) Vegyük a parasztot, aki *tökrészegre* leitta magát, és verekezésben véletlenül megölte ezt vagy azt... Ha a paraszt hétköznapi indítékból követte el a gyilkosságot, ezt a gyilkost megrovással szabadon is engedhetnénk... És ellenkezőleg, a kulák, a kizsákmányoló, ha formálisan nem is követett el semmilyen bűncselekményt, már magával a létezésének a tényével káros elemnek bizonyul a szocialista társadalomban, és el kell szigetelni.”¹¹⁶

1935-ben Nyikolaj Krilenko volt az Oroszországi Föderáció igazságügyi népbiztosa. Nazaretjan, a Szovjet Ellenőrző Bizottság titkára javasolta is a VOKSZ munkatársainak, hogy Magyarznak szervezzenek találkozót Krilenkóval, vagy Krilenko nagy riválisával, Visinszkijel, az akkori legfőbb ügyésszel. Végül egyik magas rangú politikussal sem került sor a találkozóra, egy jóval alacsonyabb beosztású személy, Zorkin, a legfőbb ügyész munkatársa fogadta Magyaryt. Annak ellenére, hogy Magyar és Krilenko, a korszak légkörének megértéséhez, a politikai élet szereplőinek jellemzéséhez futólag, pár mondat erejéig érdemes kitérni Krilenko működésére. Bár tagja volt az új, egy évvel később, 1936 decemberében életbe lépő alkotmány szerkesztőbizottságának, mai szemmel nézve ugyanolyan furcsa nézetei voltak a jogról, mint a törvényesség korábban idézett másik őrének, Sztucsának. Az 1930-as évek nagy politikai kirakatpereit Visinszkij vezényelte le, de a háttérből Krilenko is aktív segítséget nyújtott vetélytársának. Sőt, Krilenko korábban kezdte, mert az 1920-as évek politikai

¹¹⁶ Дмитрий Галковский: «Стучкины дети» című művét idézi: Кожинов 1999. 396–397.

jellegű pereiben ő vállalta az oroszlánrész, az 1928-as sahti perben¹¹⁷ ő képviselte a vádat.

Krilenko és a forradalmi joggyakorlat több képviselője még az 1930-as évek elején is kitartottak a nihilista jogfelfogás mellett. Az igazságügyi népbiztos, a párt Központi Ellenőrző Bizottsága elnökségének tagja, a jogi eljárások legfőbb pártbeli felügyelője ellenezte a jogi normák szigorítását, teljességgel szemben állt az 1934–1935-ös változásokkal. Krilenko többször felemelte szavát a jogi eljárások egyszerűsítéséért, magyarán azért, hogy minél gyorsabban, minél kevesebbet teketóriázva lehessen kivégezni a kommunizmus ellenségeit. Krilenko hitt az állam elhalásának elméletében, és különparancsaival igazságügyi népbiztosként sem törődött az Orosz Föderáció törvénykezésével. A kuláktalanítás éveiben alaposan kivette részét a parasztság ellen elkövetett erőszakos cselekményekből. 1937-ben, a Nagy Terror évében is aktívan szolgálta a párt politikáját. Az igazságszolgáltatási szervekben bevezette a kötelező feljelentés rendszerét, és tömeges letartóztatásokkal és kivégzésekkel „megtisztította” az igazságügyet. 1938-ban azután őt is utolérte a végzet: agyonlőtték.

Vagyim Kozsinov találó megjegyzése szerint a jogi normák szigorításának köszönhető, hogy az 1937-es terror majdnem minden áldozatának ismerjük a nevét. A jogi normák szigorítása azonban az „ellenforradalmárokká” minősített forradalmárookra nézve – köztük Krilenkóra – végzetes következményekkel járt: ahelyett, hogy mint a korábbi forradalmi időkben, rövid úton föbe lőtték volna őket, kínzással csikarták ki belőlük a „jogállami normáknak” megfelelő vallomásokat.¹¹⁸

Magarynak egészen biztosan voltak információi a sajátos szovjet jogértelmezésről, ezért kérdezett rá újra és újra, hogy van-e törvényi alapja az intézkedéseknek, megteremtették-e a jogi alap-

¹¹⁷ 1928-ban Moszkvában mérnököket és technikusokat azzal a koholt váddal állítottak bíróság elé, hogy a sahti járásban és a Donyec-medence más régióiban kémkedtek és szabotázst hajtottak végre.

¹¹⁸ Кожинов 1999. 397–398.

ját a teljes irányítási rendszernek, mert eddig neki mindenki a különféle szervezetek kompetenciáiról beszélt, de még senki sem tudta megmutatni, hogy a különféle irányító szervek kompetenciáit milyen törvények, milyen elvek biztosítják. A Magyaryst fogadó Zorkin, a legfőbb ügyész munkatársa arról biztosította Magyaryst, hogy mindennek megvan a jogi alapja, de az ígért törvénykönyvet sem akkor, sem később nem tudta átadni Magyarynak.

Német- és olaszbarát volt-e Magyaryst?

A jelentésekben Magyaryst többször elhangzik, hogy konzervatív, vallásos, erősen német és fasiszta orientációjú. Ez így csak részben igaz. Magyaryst a közigazgatás szemellenzői között szemlélte a világot, ha egy államnak hatékonyan működött a közigazgatása, azt ő értékelte, így a Szovjetuniót is, jóllehet, nagyon távol állott a kommunista ideológiától. Magyaryst érdeklődése tudományos érdeklődés volt. A szovjet tolmácsok is több ízben megjegyezték, hogy érdeklődése csak tudományos, egyáltalán nem politikai jellegű, hogy kérdései, kétkedései egyáltalán nem gonoszak, nem ironikusak. Magyaryst csak tudós volt, nem zarándok, és ez csalódást keltett vendéglátóiban.

Az 1920–1930-as években a kortársak másként ítélték meg a fasizmust, mint ma. Sok nagy műveltségű, nyugati vezető értelmiségi vélekedett úgy, hogy feltehetően a fasizmus válik uralkodó kormányzati formává Európában, sokaknak volt jó véleménye róla. A teljesség igénye nélkül említék néhány nevet: W. B. Yeats, Ezra Pound, T. S. Eliot, G. B. Shaw,¹¹⁹ Lincoln Steffens, Louis Céline, Jean Cocteau, Filippo Marinetti, Benedetto Croce, Luigi Pirandello, Gabriel d'Annunzio. A Szovjetunió is kiváló kapcsolatokat ápolt Mussolini Olaszországával. Károlyi Mihály 1931-ben járt Moszk-

¹¹⁹ Kétségtelenül, ebben a sorban Shaw és Steffens felbukkanása a legpikánsabb, akikről jó esetben csak azt szokás megemlíteni, hogy később elváltak kommunisták lettek.

vában, és ugyanezt tapasztalta: „...a legkedveltebb látogatóknak az üzletemberek számítottak, függetlenül attól, hogy melyik országból jöttek, és milyen rendszert képviseltek. De közülük is az olasz fasiszta üzletemberek örvendtek a legnagyobb rokonszenvnek...”¹²⁰

Németbarátságuk is bonyolultabb ügy. Techert Margit valóban védelmébe vette Németországot, eléggé naiv módon azt mondta, hogy ő 1935 januárjában járt Berlinben, és semmiféle különösebb háborús előkészületet nem látott. Ez valóban nagyfokú naivitás volt, de ez nem politikai jellegű, hanem érzelmi rokonszenv volt. Őt az Ohmatmlad esetében is sokkal könnyebb volt megtéveszteni, mint a férjét.

Magyaryst esetében is csak a tényeket leegyszerűsítve lehet egyértelmű németbarátságról beszélni. Mint a két világháború közötti értelmiségiek többsége, jól ismerte a német kultúrát, szinte anyanyelvi szinten beszélt németül, de nem volt a német politika támogatója: „A németekkel csak tudományos kapcsolatokat tartottam fenn, mindig a kormány tudtával és sokszor annak kérésére, de tőlük soha semmi támogatást, vagy megbízást el nem fogadtam. 1943. január óta nem voltam Németországban. Amióta az országot 1944. március 19-én megszállták, velük való érintkezésem megszűnt.”¹²¹

Magyarysték és a VOKSZ munkatársai

Az 1935-ös esztendő a VOKSZ életében is a nagy reformok, a nagy átalakulások éve volt, amit Aroszjev, a társaság 1934–1937 közötti elnöke vezényelt le. Az 1930-as évek közepére a VOKSZ társadalmi, pontosabban fogalmazva, burkolt társadalmi jellege egyre inkább megszűnt, és végérvényesen állami szervezetté alakult át. A társadalmi jelleg ugyan megkönnyítette a kapcsolattartást a Nyugattal,

¹²⁰ KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 335.

¹²¹ MAGYARY: *Küzdelem*. 17.

de a szovjet bürokrácián belül erősen csökkentette a VOKSZ rangját: se a Külügyminisztérium, se más partnerei nem tekintették egyenrangú félnek. Egyik vezetője önkritikus megjegyzése szerint, a VOKSZ külföldön sem örült különösebb megbecsülésnek, a „legpontatlanabb intézmény” hírében állt.¹²² (Magyaryék valószínűleg nem cáfolták volna ezeket a híreszteléseket.)

A diplomácia világából érkezett Aroszjev a Külügyminisztérium szervezeti felépítése mintájára szervezte át a VOKSZ-ot. Kicsiben minden olyan lett, mint a Külügyben, bevezette a területi felosztást, 1-2-3. Nyugati Osztály, Angol–Amerikai és Keleti Osztály alakult. (A Magyary-jelentésekben ez okozza azt a furcsaságot, hogy a VOKSZ 2. Nyugati Osztályának vezetője jelentést küld a 2. Nyugati Osztálynak. De nem saját magának, hanem a Külügyminisztériumba.) Ezenkívül működött még Recepció, Sajtó és Információs, Kiállítás-szervező, valamint Könyvcseré Osztály.¹²³ Mindegyik élén osztályvezető állt, akihez két-három referens volt beosztva. A kiszolgáló személyzettel együtt mintegy 80 fő dolgozott a VOKSZ-ban.¹²⁴ A kulturális osztályon belül szekciókat is szerveztek – képzőművészeti, irodalmi, színházi, film stb. –, amelyekben társadalmi munkában dolgoztak neves szovjet képzőművészek, írók, tudósok, színészek.¹²⁵

A VOKSZ munkatársai, főként a tolmácsok, 24 órán belül kötelesek voltak részletes jelentést írni a vendégek hangulatáról, kijelentéseiről.¹²⁶ 1935 áprilisában, fél évvel Magyaryék érkezése előtt, Aroszjev külön utasításban szabályozta, hogy a VOKSZ által és a neki írott minden fontosabb levél másolatát el kell küldeni a Külügyminisztériumba.¹²⁷ Ugyanez vonatkozott a külföldiekről írott jelentésekre is, amelyek előbb a VOKSZ vezetőségéhez, majd a Kül-

ügyminisztériumba kerültek.¹²⁸ A Magyaryékról írott jelentések végén ezért van feltüntetve, hogy ki és hány példányban gépelte.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a társaságban folyó munka léptékéről éppen 1935-ből rendelkezünk statisztikai adattal. A VOKSZ 1935-ben körülbelül 700 ezer kötet könyvet küldött külföldre, és több mint 1 200 000 kötetet kapott.¹²⁹

A VOKSZ elit munkahely volt, a tolmácsokat figyelmeztették, hogy ők nem az Intourist idegenvezetői, hétköznapi szolgáltatások nem tartoztak kötelességeik közé. Elegánsan kellett öltözködniük, méltósággal kellett viselkedniük. A külföldiekkel tilos volt ismerkedniük, külön találkozniuk, ajándékba csak könyvet fogadhattak el, de azt be kellett mutatniuk a cenzornak.¹³⁰ Ezek a szabályok az 1940-es években is érvényben maradtak. Raisza Orlova (Kopeleva) 1940–1947 között volt a VOKSZ tolmácsa, és ő is hasonló szellemen nyilatkozott: „Beszélgetőtársaim közül senkinek, semmilyen kérdést nem tettem fel. És nem is válaszoltam az övéikre,¹³¹ a legegyszerűbbekre se – családról, gyerekekről. Így tanítottak bennünket akkor. A külföldiekkel csak hivatalos viszonyban lehetünk.”¹³² Így már érthető, hogy Magyaryné tolmácsa miért tartotta szükségesnek arról a jelentéktelen dologról is beszámolni, hogy „Mme Magyary nagyon sokat kérdezősködött a magánéletemről, hány szobám van, hogyan nevelem a gyermekemet, miért dolgozom stb. Mindezt úgy kérdezte, mint egyik nő a másikat, mintegy egyéni érdeklődésből és rokonszenvből.” Nem a tolmácsnő szószátyárkodásáról van tehát szó, hanem a szolgálati szabályzat betartásáról, vagy inkább megsértéséről, és persze, önmaga biztosításáról: a külföldi zaklatta kérdéseivel, az illem megkívánta, hogy valamit válaszoljon neki, de ő ezt nem titkolja el felettesei elől.

A VOKSZ munkatársainak külföldiekhez való viszonyáról döb-

¹²² Голубев 2010. 184.

¹²³ *Вся Москва. Адресно-справочная книга.* Москва, Московский рабочий. 1936. 94.

¹²⁴ Семпер, 108.

¹²⁵ Голубев 2010. 184.

¹²⁶ Голубев 1996. 136.

¹²⁷ Голубев 2010. 187.

¹²⁸ Голубев 1996. 136.

¹²⁹ Голубев 2010. 185.

¹³⁰ Семпер, 108.

¹³¹ Nagy Lajos ugyanezt tapasztalta. Vö. NAGY Lajos, 73.

¹³² Орлова, Раиса: *Воспоминания о непрошедшем времени.* Ardis Publishers, 1983. 111–112.

benetes vallomás a fentebb idézett Raisza Orlováé, amit azért érdemes idézni, mert a Magyaryékkal dolgozó tolmácsokat is ugyanebben a szellemben nevelték, és ez volt jellemző a hívő kommunistákra. Miután számos külföldivel volt munkakapcsolatban, levonta a következtetést: „...mind arról tanúskodott, hogy a külföldiek – emberek. Ha nem is olyanok, mint mi, de emberek.”¹³³ Nem egyedi, kirívó esetről van szó. Ha nem fogalmaztak is ennyire élesen, a szovjet emberek hasonlóan vélekedtek a Nyugatról. Nagy Lajos meséli el, hogy egy meg nem nevezett moszkvai magyar – nyilvánvalóan Hidas Antal – háztartási alkalmazottja (úgy látszik, a proletárköltőt nem zavarta, hogy cselédet tartani kispolgári szokás!) milyen korlátolt, határozott ostobasággal nyilatkoztatta ki, hogy „Nálunk minden jobb, mint külföldön.”¹³⁴

A VOKSZ munkatársainak sorsa hűen tükrözi az 1930-as évek szovjet világát, ezekből magát a Magyaryékat körülvevő rendszert érthetjük meg.

Aroszjev és Gertruda Freund

A VOKSZ elnöke 1935-ben Alekszandr Jakovlevics Aroszjev (1890–1938), régi, bolsevik forradalmár, író, diplomata volt. Barátja, középiskolai osztálytársa, a Szovjetunió későbbi vezető politikusa, Vjacseszlav Molotov¹³⁵ hatására 1907-ben belépett az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt bolsevik frakciójába. Forradalmi tevékenységéért több ízben letartóztatták, száműzték, ahonnan megszökött. Párizsban élt emigrációban, kiterjedt kapcsolatai voltak, szabadon beszélt franciául, angolul, németül.

Az 1917-es októberi forradalom idején a Katonai–Forradalmi Bizottság tagja volt, s ő adta ki a parancsot a Kreml lövetésére.

¹³³ Орлова, 113.

¹³⁴ NAGY Lajos, 86.

¹³⁵ Molotov és Aroszjev családja később is szoros kapcsolatban volt egymással. Aroszjev első felesége, Olga V. Goppen Molotov feleségének, a szovjet kormányban különféle vezető tisztséget betöltő Polina Zsemcsuzsinának a titkárnőjeként, tanácsadójaként dolgozott.

1918-ban a Légierő komisszára, 1920-ban Ukrajna Legfőbb Katonai Ügyészségének elnöke. Több helyen teljesített diplomáciai szolgálatot: Lettorszában (1921–1922), Franciaországban (1924–1925), Svédországban (1926–1927), Csehszlovákiában (1928–1933). 1934–1937 között volt a VOKSZ elnöke. Moszkvai látogatása idején Romain Rolland három napig Aroszjev lakásában szállt meg. Az ő meghívására érkezett a Szovjetunióba André Gide, Henri Barbusse, Mei Lanfang kínai operaszínész és Lion Feuchtwanger is, valamint ő győzte meg Alekszej Tolsztojt, hogy térjen haza az emigrációból.¹³⁶

Aroszjev a prágai szovjet követséget vezette, amikor 1932-ben feleségül vette a nála tizenkilenc évvel fiatalabb, huszonhárom éves Gertruda Rudolfovna Freundot, prágai balett-tanárnőt. Gertruda Freund nem klasszikus balettet tanított, a baloldali körökben akkor rendkívül népszerű amerikai Isadora Duncan – rövid ideig Jecszenyin felesége – módszerének volt a követője. Olga Aroszjeva, a későbbi híres színésznő, Aroszjev első házasságából született lánya szerint Gertruda Freund kispolgári családból származott, és anyagi érdekből ment feleségül apjukhoz, mert azt gondolta, hogy a pazar prágai követségi villa Aroszjev magántulajdona. Ilyen fokú tájékozatlanság elég hihetetlennek tűnik, ráadásul, ha két különböző forrás adatait összekapcsoljuk, az derül ki, hogy Gertruda Freund gazdag zsidó kereskedő családból származott, tehát nem voltak anyagi gondjai.¹³⁷ Aroszjevet és fiatal feleségét ideológiai meggyőződés is összekötötte. Gertruda Freund a KOSTUFRA (Komunistická studentská frakce), a Kommunista Egyetemista Frakció prágai szervezetének volt a funkcionáriusa.¹³⁸ Tagja volt

¹³⁶ Панков, Юрий: *Дочь отвечает за отца*. In Совершенно секретно, 2012. december 3. <http://www.sovsekretno.ru/articles/id/3282/>

¹³⁷ Прудникова, Е. А.–Колпакиди, А. И.: *Двойной заговор. Тайны сталинских репрессий*. Москва. Олма Медиа Групп. 2006. 151. Illetve: DAVID-FOX, Michael: *Stalinist Westernizer? Aleksandr Arosev's Literary and Political Depictions of Europe*. Slavic Review, Vol. 62, No. 4 (Winter 2003). 733.

¹³⁸ LUKES, Igor: *Stalin and Benes at the End of September 1938: New Evidence from the Prague Archive*. In Slavic Review, Vol. 52, No. 1 (Spring, 1993), 42.

a Szabadgondolkodású Fiatalok Társaságának is.¹³⁹ Gertruda Freund fiútestvére is politizált. Az Aroszjev házaspár 1937-es letartóztatása után Gertruda Freund édesanyja Romain Rolland-hoz fordult, kérve közbenjárását, és levele szerint fia marxista ellenzéki író ugyan, de a trockizmusnak ellensége, és Aroszjev rossz viszonyban volt vele, soha nem írt neki levelet.¹⁴⁰ Mivel 1937-ben a Szovjetunióban a trockistákra és hozzátartozóikra is biztos halál várt, nem tudni, hogy az édesanya igazat írt-e, vagy csak lányát és vejét próbálta menteni. Más forrás ugyanis azt állítja, hogy Gertruda Freund testvére, Harry Freund aktív trockista volt, és a trockisták Aroszjevvel is kaptak információkat Prágában.¹⁴¹ Elképzelhető, hogy Aroszjevnek valóban voltak trockista kapcsolatai, de magát Trockijt „szörnyen, sőt túlságosan is gyűlölte”.¹⁴²

Aroszjev házasságkötése nagy hullámokat vert, és 1933-ban visszahívták Moszkvába. Molotov – akkor a Népbiztosok Tanácsának elnöke, azaz miniszterelnök – segítségével sikerült elsimítani a botrányt,¹⁴³ és 1934-ben kinevezték a VOKSZ élére. (1936. július 21-i bejegyzésében maga Aroszjev úgy fogalmazott, hogy „A VOKSZ-ot magam választottam mint átszálló állomást, hogy visszatérjek arra a területre, ahol korábban dolgoztam.”¹⁴⁴)

Gertruda Freund hamar rádöbbsent, hogy végzetes hiba volt Moszkvába jönni, és bár 1934-ben Aroszjevvel közös gyermekük is született – Dmitrij –, házasságuk megromlott. A kényelmes életvitelhez szokott Gertruda Freund képtelen volt alkalmazkodni a zordabb moszkvai körülményekhez, férjét folyton anyagi jellegű követelésekkel zaklatta. Aroszjev első házasságából származó három lánya és mostohájuk kölcsönösen gyűlölték egymást,¹⁴⁵ de a gyűlö-

¹³⁹ Прудникова–Колпакиди, 151.

¹⁴⁰ Аросева, 381.

¹⁴¹ Прудникова–Колпакиди, 151.

¹⁴² Чуев, Феликс: *Сто сорок бесед с Молотовым. Из дневника Ф. Чуева*. Москва. «Терра»–«Терра». 1991. 86.

¹⁴³ Прудникова–Колпакиди, 80.

¹⁴⁴ Аросева, 256.

¹⁴⁵ <http://www.teatral-online.ru/news/2164>

letnek nyilván mélyebb oka lehetett, mint amit Olga Aroszjeva írt, hogy tudniillik „Igyekezett nevelni minket, kényszerített bennünket, hogy tornázzunk, hogy vízzel öntsük le magunkat, és nekünk ez nem tetszett.”¹⁴⁶ A házaspár szétköltözött: Gertruda Freund és fia a kommunista elit híres-hírhedt Rakparti házában maradt egy négyszobás lakásban – mindez a kommunalkák idején! –, Aroszjev és három lánya pedig egy, a VOKSZ villája melletti házba költözött. (Később Aroszjev is külön lakást kapott a Rakparti házban.) Az egyik forrás szerint Gertruda Freund nem dolgozott, a kisfiát nevelte, és a férje tartotta el.¹⁴⁷ A Magyarval kapcsolatos jelentésekben azonban központi szerep jutott egy bizonyos Freundnak, a 2. Nyugati Osztály vezetőjének, aki mindig kereszt és apai neve feltüntetése nélkül írta alá a dokumentumokat. A VOKSZ munkatársai között – legalábbis azokon a listákon, amelyekhez hozzájutottam a GARF-ban – nem található Freund nevű. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy a VOKSZ 2. Nyugati Osztályának vezetője nem lehetett más, mint Gertruda Rudolfovna Freund. Aroszjev a feleségét alkalmazta osztályvezetőként az általa vezetett intézményben. Annak ellenére is így vélem, hogy naplójában Aroszjev egyszer sem beszél felesége VOKSZ-ban végzett munkájáról; egyre romló viszonyukról viszont annál többet.

Mostohájuk, Gertruda Freund letartóztatásának döbbenetes körülményeiről Aroszjev idősebb lánya, Jelena számolt be. 1937 júniusában Aroszjev, Gertruda, Jelena és a hároméves Dmitrij Leningrád mellett nyaraltak, és míg Aroszjev a kisfiával sétált, feleségét Jelena szeme láttára letartóztatták.¹⁴⁸ Még döbbenetesebb azonban, ami ezután következett. Aroszjev régi barátjához, Molotovhoz fordult segítségért, telefonon újra és újra hívta Molotovot, aki vagy letette a kagylót, vagy nem szólt bele, csak hallgatott és

¹⁴⁶ <http://omsknews.ru/print.php3?id=15474>

¹⁴⁷ <http://museumdom.narod.ru/bio09/aroseva.html>

¹⁴⁸ <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2754&level1=main&level2=articles>

szuszogott a vonal végén. Aroszjev sokadik próbálkozása után végül csak annyit mondott barátjának: „Gondoskodj a gyerekekről!”

A 28 éves Gertruda Freundot még 1937-ben kivégezték.¹⁴⁹

Amikor érezte, hogy az ő letartóztatása is közeleg, 1937 őszén Aroszjev bement a Lubjankára Jezsovhöz, az NKVD mindenható, retteget urához, a Nagy Terror levezenylőjéhez, akit még a polgárháborúból személyesen ismert. Tisztázni szeretne volna a személye körül kialakult félreértéseket: az épületből kijönni senki se látta, és hamarosan kivégezték.

A VOKSZ két elnökhelyettese: Kuljabko és Csernyavszkij

Aroszjev letartóztatása, majd kivégzése után megkezdődött a harc az „aroszjevizmus” ellen,¹⁵⁰ és a terror hulláma végigsöpört a VOKSZ-on. Egyelőre nincsenek pontos statisztikai adataink, de N. Szemper-Szokolova szerint a munkatársaknak több mint a fele tűnt el.¹⁵¹ A vokszosokban ekkor tudatosult, hogy valóban ördögi helyen dolgoznak.¹⁵² Az elsők között Kuljabko elnökhelyettest vitték el, majd a másik elnökhelyettest, Csernyavszkijt is letartóztatták.¹⁵³ Előbbivel Magyarék személyesen is találkoztak, utóbbival több levelet váltottak, ezért azt a kevés, de szerfölött tanulságos információt, amit sikerült róluk kideríteni, érdemes közzétenni.

A GARF-ban hozzáférhető személyi lapok alapján egy-két jelentéktelen apróságon kívül Kuljabkónak csak a kereszt- és apai nevét sikerült tisztázni. Személyét egyelőre titok fedi. Az 1930-as évekből ismerünk egy bizonyos Nyikolaj Nyikolajevics Kuljabkót,

¹⁴⁹ <http://museum-dom.ru/bio09/aroseva.html> A listán Aroszjeva Gertruda Rudolfova néven szerepel.

¹⁵⁰ Голубев 2010. 200.

¹⁵¹ Семпер, 114.

¹⁵² Семпер, 100.

¹⁵³ Семпер, 114.

aki Gnyeszinek Zenei Szakiskolájában tanult, majd 1937-ig az Állami Filharmónia, a „Goszfil” igazgatója volt.

A kérdés az, hogy a „vokszos” Kuljabko azonos-e a „muzsikus” Kuljabkóval? Miért érdekes ez? Azért, mert a muzsikus Kuljabko baráti viszonyt ápolt Tuhacsevszkijel, ő ajánlotta a marsallt a kommunista pártba. Nagy szerepet játszott Tuhacsevszkij szédítő karrierjének elindításában, ő mutatta be régi ismerősének, Leninnek a huszonhat éves zászlóst, akit a találkozást követően pár hónap múlva a Keleti Front 1. Forradalmi Hadserege parancsnokává nevezték ki. Kuljabko 1937-ben tiltakozott Tuhacsevszkij letartóztatása ellen, ezért őt is letartóztatták. További sorsáról annyit tudunk, hogy megélte Tuhacsevszkij 1956-os rehabilitálását.¹⁵⁴

Az viszont teljesen biztosan téves, amit Arszen Martiroszjan állít, hogy Tuhacsevszkij barátja azonos azzal a Nyikolaj Nyikolajevics Kuljabkóval, aki 1911-ben, Sztolipin meggyilkolásakor Kijevben csendőr alezredeként szolgált,¹⁵⁵ mert ő 1873-ban született és 1920-ban meghalt.

Egy bizonyos Nyikolaj Ny. Kuljabko 1925-ben a Külügyi Népbiztonság munkatársaként az akkor Németországhoz tartozó Szczeinben volt konzul,¹⁵⁶ 1927-ben pedig a Külügyminisztérium Baltikum és Lengyelország osztályán dolgozott referensként.¹⁵⁷ Egyelőre tehát nyitott kérdés, hogy a diplomata, a vokszos és a muzsikus Kuljabko egy, kettő vagy három személy. Hajlok rá, hogy egy.

Aroszjevnek nem volt jó véleménye helyetteséről. Naplójában tartalmatlan, nagy lírai kitérőkkel fűszerezett előadásáról, pocsék

¹⁵⁴ Н. Н. Кулябко: Я рекомендовал его в партию. In *Маршал Тухачевский. Воспоминания друзей и соратников*. Составители: Н. И. Корицкий, С. М. Мельник-Тухачаевская, Б. Н. Чистов. «Военное издательство Министерства Обороны СССР», Москва, 1965. 30.

¹⁵⁵ Мартиросян, Арсен: *Заговор маршалов. Британская разведка против СССР «Вече»*, Москва, 2003. («Военные тайны XX века»). 397.

¹⁵⁶ Вö. *Вся Москва. Адресно-справочная книга на 1925 год*. Издательство М. К. Х. 216.

¹⁵⁷ *Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1927 год*. Издательство М. К. Х. 51.

szervezéséről, hangoskodásáról, kulturátlanságáról, jelentéktelenségéről olvashatunk. Amikor Kuljabko érzékelte, hogy főnöke helyzete kezd bizonytalanná válni, önálló akciókra szánta el magát, titokban fogadást rendezett. Kuljabko görcsösen igyekezett felszínen maradni, amit Aroszjev nem nézett jó szemmel: „Micsoda ravasz emberek bukkannak most elő. Sokáig hittem Kuljabkónak (a helyettesem), de ő elhatározta, hogy az én kontómra csinál karriert. Bosszantja, ha nélküle sikerül valami. Ma (egy havi munkával) jelentést készítettem Sztálin elvt.[ársnak], és [Kuljabko] erősködik, hogy az ő aláírása is kerüljön az enyém mellé. Leplezetlenül könyököl. Amikor nekem, úgymond, alkalmam adódik írni Sztálinnak, akkor az együgyű Aroszjev háta mögött én is bemegyek.”¹⁵⁸

Sokkal gyengébb jellemű figura volt Aroszjev másik helyettese, Lev Nyikolajevics Csernyavszkij, aki 1935 júliusától töltötte be ezt a pozíciót.¹⁵⁹ Mint a VOKSZ összes munkatársa – beleértve a gépírókat is –, ő is tagja volt a kommunista pártnak.¹⁶⁰ 1930-ban a *Rabocsij i iszkusztvo* nevű lap felelős szerkesztője,¹⁶¹ és a Pravda szerkesztősége Külföldi Osztályát is vezette.¹⁶² Aroszjev 1936. szeptember 5-i naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy Csernyavszkijt, mivel kissé eltért a fő politikai irányvonaltól, száműzték a Pravdatól (felesége nővére pedig trockizmus miatt jutott ugyanerre a sorsra).¹⁶³ Tehát Csernyavszkijnek egyidejűleg két állása volt: a VOKSZ-ban, és a Pravdánál.

Aroszjev többször is jellemezte helyettesét: „Hitelesítettem az előadás gyorsírási szövegét. Kuljabko erősködött, ragaszkodott hozzá, hogy a Sztálinnak szóló előadáson legyen rajta az aláírása. Próbáltam még becsúsztatni Csernyavszkijt (magas, kövér, nőies

¹⁵⁸ Аросева, 134.

¹⁵⁹ Голубев 1996. 150.

¹⁶⁰ Vö. Список сотрудников ВОКС за 1936–37 г. GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 16.

¹⁶¹ Vö. Вся Москва. Адресная и справочная книга (с приложением [нового] плана г. Москвы). на 1930 г. Москва, Московский совет, 1930. 243.

¹⁶² Vö. Вся Москва, 1930. 242.

¹⁶³ Аросева, 278.

fenékkal, művelt – irodalmár mensevik), hogy ne ugrassam ki ezt a Kuljabkót. Ő azt sem bánta, hogy kettesben kerüljön Sztálin figyelmének látóterébe. A bölcs, zsidó Csernyavszkij azonban megtagadta az aláírást, természetesen, nem »maga miatt, hanem az ügy érdekében«.”¹⁶⁴

A Csernyavszkijről egyelőre fellelhető kevés adatból is kiviláglik, hogy nem válogatott az eszközökben. Arról már volt szó, hogy a VOKSZ Titkos Osztálya vezetőjével együtt indítványozta az NKVD-nél a ki- és bemenő levelezés felbontását. A páros a legközelebbi kollégáikat sem kímélte. 1936 márciusában, Aroszjev külföldi távolléte idején, Csernyavszkijék kivárták, hogy munkatársaik eltávozzanak az épületből, majd átkutatták íróasztalaikat. Pohitonovnak, az 1. Nyugati Osztály vezetőjének, és másoknak az asztalán is rendetlenségben találták az iratokat. Pohitonovot hamarosan letartóztatták. További sorsáról semmit sem sikerült kideríteni, de nem lehetetlen, hogy az életébe került a „rendetlen” asztal. A VOKSZ falain belül rettenetes uralkodott, volt, aki még azt is jelentette a Titkos Osztálynak, hogy az utcán összetalálkozott Pohitonov feleségével.¹⁶⁵

Az Aroszjev elleni támadások idején, amikor Aroszjev élete volt a tét, Csernyavszkij cserbenhagyta főnökét. Idézem Aroszjev 1937. február 3-i naplóbejegyzését: „Visszajöttem a kerületi pártbizottság üléséről, ahol ott volt a VOKSZ teljes szervezete. Számba véve, ami ott volt, azon gondolkodom, hogy milyen fokú aljasságra képesek az emberek. Helyettesem, Csernyavszkij folyton rókaként viselkedett, most nagyon élesen a szocializmus ellenségeinek oldalán, ellenem lépett fel. Megengedhetetlen demagógiához folyamodott, nevezetesen – korábban azt duruzsolta a fülembe, hogy a VOKSZ-ból az alacsony fizetés miatt menekülnek az emberek. Most, amikor ő már ténylegesen kívül van a VOKSZ-on, azt üvölti: „A kommunisták nem holmi bőrkereskedők, nem a fizetés miatt mennek el. Például én – mondta demagóg módon – egyéb okok

¹⁶⁴ Аросева, 135.

¹⁶⁵ STERN, 146.

miatt megyek el, kisebb fizetésért. Vastag a bőre a gazembernek! A dolgozósobámban teljesen mást mondott. Minden kérdésben hasonló szellemben lépett fel, úgy építette fel a beszédét, hogy feltárja és kidomborítsa apró hibáimat, hogy alájuk rejthesse ellenségeink bűncselekményeit.”¹⁶⁶

A Csernyavszkijról Aroszjev által megrajzolt képet N. Szemper–Szokolova emlékirata is megerősíti.”¹⁶⁷

Csernyavszkij azonban hiába jeleskedett éberségben, hiába buzgólkodott kollégái feljelentgetésében, őt is letartóztatták. Az 1930-as évek első számú, híres újságírójának, a spanyol polgárháborút megjárta Mihail Kolcovnak a peranyagában bukkan fel a neve. Egyik 1939-es vallomásában Kolcov a körötte formálódott szovjetellenes csoport tagjai között Csernyavszkijt is megemlíti: „Csernyavszkijt a Pravdából ismertem, ahonnan 1930–1931-ben a Központi Bizottság határozata alapján távolították el,¹⁶⁸ mint aki kapcsolatban állt a Sackin-Lominadze »balos« csoporttal. Az Ogonyok¹⁶⁹ folyóirathoz előbb a felesége, A. Ja. Csernyavszkaja lépett be, majd személyesen ő maga. A kiadóban előbb szerkesztőségi munkatárs minőségben, később igazgatóhelyettesként dolgozván, Csernyavszkij ugyanúgy, mint a felesége, különféle szovjetellenes beszélgetések forrásául szolgált, amelyek állítólag vezető körökből származtak, a párt politikájában történő változásról szóló hazug szóbeszédemből stb. (...) Az irodalmi-kiadói munkával kapcsolatban Csernyavszkij azt a nézetet vallotta, hogy a szovjet irodalom, mint olyan, egyáltalán nem létezik, és a tömegek kulturális színvonalának emelésére nincs rá szükség – sikeresen helyettesítheti a külföldi fordítás-irodalom, amely összehasonlíthatatlanul magasabb szinten áll.”¹⁷⁰

¹⁶⁶ Аросева, 311–312.

¹⁶⁷ Семпер, 108.

¹⁶⁸ Ez ellentmond Aroszjev fentebb idézett mondatának, miszerint 1936-ban bocsátották el a Pravdától.

¹⁶⁹ A folyóiratot 1923-ban Kolcov indította újra.

¹⁷⁰ Фрадкин, Виктор: Дело Кольцова. «ВАГРИУС», Международный фонд «Демократия», Москва, 2002. 78.

Kolcovot 1940-ben kivégezték, Csernyavszkij további sorsáról nincs megbízható információnk.

Magyary útjának utóhatásai

Hazaérkezésük másnapján, 1935. október 27-én Magyary interjút adott a 8 Órai Újságnak, amely *Ahol a gyerekek ejtőernyővel ugrálnak ki az ablakon* címmel jelent meg. Magyary röviden összefoglalta, hogy miért indult tanulmányútra Oroszországba. Elmondta azt is, ami a VOKSZ jelenleg rendelkezésünkre álló jelentéseiből nem derült ki egyértelműen, hogy tudniillik útja sikerét Bekzadjan budapesti szovjet követnek köszönheti, „aki ugyanakkor tartózkodott Moszkvában, mint én,¹⁷¹ minden ajtót megnyitott előttem.” Ezután értékelte az útját: „Tanulmányaim egyik legérdekesebbike a szovjet kontrolintézménye volt. A szovjetkontrol *állami központi ellenőrző szerv*, amely az Unio egész közigazgatási menetét a minisztériumoktól le az utolsó faluig, annak jósága és megfelelő volta szempontjából ellenőrzi. Kontrolálja az intézkedések végrehajtását, figyeli, hogy az egyes szervek a rájuk bízott munkával készen lesznek-e a kitűzött határidőre, és ha úgy találja, hogy valahol nem teljesen megfelelő munkájával bárki is hátráltatja az intézkedések végrehajtását, úgy az illetőt azonnal felfüggeszti és helyébe új munkaerőt küld ki. Ez a megoldás a közigazgatás hatékonysága szempontjából igen előnyös azért, mert nem fordulhat elő ily módon az, hogy valamilyen terv végrehajtása ne történjék meg az előírt időre. Én Nazaretján főtitkárral, a szovjetkontrol egyik vezetőjével álltam összeköttetésben, aki végigvezetett az összes állami szerveken, az egyedüli Kreml kivételével. A Kremlbe ugyanis Kirov¹⁷² szovjettitkár megöletése óta legfeljebb

¹⁷¹ A Belügyi Közlöny 1935. szeptember 22. (38. sz.) 540. lapján adta hírül, hogy Bekzadjan szabadságra távozott.

¹⁷² Kirov 1934. december 1-jén, Leningrádban, a Szmolnijban esett merénylet áldozatául.

csak külföldi államfők, vagy külügyminiszterek léphetnek be...”¹⁷³ Magyary az interjúban Bekzadjanon kívül egyetlen moszkvai tárgyalópartnerét nevezte néven, Nazaretjant. Ez nem véletlen, és teljes összhangban van azzal a pozitív képpel, ami Nazaretjanról a jelentésekből kibontakozott. A vele folytatott megbeszélés után a VOKSZ-os kísérő az alábbiakat vetette papírra: „Magyary el volt ragadtatva a beszélgetéstől, s azt mondta, Nazaretjan az első ember a Szovjetunióban, aki nem szűk, szakmai értelemben beszél vele, és éppen így képzelte el a találkozóit a szovjet tudósokkal és állami tisztviselőkkel. Ez a megbeszélés sok, eddig érthetetlen dologra nyitotta fel a szemét, és ez után a megbeszélés után kitágult a látóhatára.”¹⁷⁴ Az interjú további részében Magyary nagy elismeréssel szólt az oroszok (sic!) ipari és katonai teljesítményéről, majd egy érdekességgel folytatta: „Az ejtőernyő, amelyre Oroszországban igen nagy súlyt helyeznek, ott ma már *nemzeti sport*. Gyerekek ejtőernyőkkel játszanak és ugrálnak le a nyílt házak ablakaiból.” Az ejtőernyős sport más külföldiekre is nagy hatással volt, többek között Bernard Pares angol szlavistára, politikusra is.¹⁷⁵

Ezután kiderül, hogy Magyary tökéletesen megértette Sztálin ekkori politikájának lényegét: „A lehetőség szerint nem engedik a dolgokat a háborúig eljutni, nekik egyelőre békés fejlődésre van szükségük.” Ideológiai különállását nem rejtette véka alá: „...sajnos, semmit sem engedett szélsőségeiből és éberén őrködik a marxizmusból kifejlesztett leninista program felett. Szerintük a kapitalizmus és imperializmus belső ellentétei folytán előbb-utóbb el fog következni egy újabb világháború, amelyben az államok proletáriátusai a Szovjetunió szövetségeseivé válnak. Oroszország ennek a háborúnak az esélyeit fogja kihasználni s a zavarosban igyekszik majd új szovjetállamokat létesíteni.”¹⁷⁶

¹⁷³ 8 Órai Újság, 1935. október 27. 4.

¹⁷⁴ Ld. a 33. számú dokumentumot.

¹⁷⁵ Голябеб 1996. 146.

¹⁷⁶ 8 Órai Újság, 1935. október 27. 4.

Magyary nemcsak interjút adott, hanem feleségével együtt előadásokban is beszámoltak útjukról, s tőle magától tudjuk, hogy ezeken magas rangú emberek is megjelentek: „Szovjet-Oroszországból hazatérve nem győztem baráti és tanítványi körökben hangsúlyozni, hogy az ott látottak ezt az utamat az összesek közt leggondolatébresztőbb és legmélyebb hatású tanulmányutammá tették. Több beszámoló előadást tartottam róla: a legfontosabbat a Felsőoktatásügyi Egyesület keretében, amelyen a külügyminiszter (Kánya Kálmán) és a vezérkar főnöke (Somkuthy József) is megjelent. Feleségem maga is hat előadást tartott orosz utunkról, hármát Budapesten, hármát vidéken.”¹⁷⁷ Kánya Kálmánt több szempontból is érdekeltette Magyary előadása. Egyrészt ő adott neki ajánlólevelet a szovjet követségre, másrészt még a Monarchia kötelékében Kánya Szentpétervárott diplomáciai szolgálatban volt.

Nem mindenki viszonyult azonban hozzá ennyire megértően, ilyen érdeklődéssel. Más vezető politikusok már magának az utazásnak a ténye fölött sem tudtak napirendre térni. Magyary így nyilatkozott erről: „Ez azonban nem akadályozta azt, hogy amióta 1935 végén (saját költségemen) Moszkvában jártam, bolsevistának nevezzenek mindazok előtt, akik szemében ez volt a legkompromittálóbb. Így jellemző, hogy gróf Bethlen István, akivel racionalizálási kormánybiztosságom alatt zavartalanul tudtam együttműködni, az orosz utamról való beszámoló látogatásom után többé nem állt velem szóba. Dr. Balogh József, aki mint a félhivatalos Hungarianan Quarterly igazgatója, a hatalmi tényezőkkel szoros kapcsolatban volt, baráti nyíltsággal megmondta (1944. január), hogy szovjetoroszországi utam s onnan hozott véleményeim miatt, a hatalmon lévők keresték, hogy miképpen tudnának egzisztenciámban megtámadni. Erről utóbb csak azért mondtak le, mert alkalmas támadási felületet nem találtak.”¹⁷⁸

Magyary a későbbiekben igyekezett tartani a kapcsolatot Moszkvával. Még 1937-ben is váltott levelet a VOKSZ munkatársaival. Igaz,

¹⁷⁷ MAGYARY: *Küzdelem*. 8.

¹⁷⁸ MAGYARY: *Küzdelem*. 16.

már nem azokkal, akiket személyesen megismert. Azokat már utolérte a terror gépezete. Bekzadjannak, a budapesti követnek is ez az osztályrész jutott, de Magyary az utódaival is igyekezett kapcsolatban maradni.¹⁷⁹

1945 márciusában, önként vállalt tragikus halála előtt írt búcsúleveléből kiderül, Magyary tisztában volt vele, hogy az események alakulása őt igazolta: „A régi világ összeomlott. Mulasztásaiért, hála Istennek nem érzem magam felelősnek. Nagyon mély változás lép a helyébe, amelyet megértettünk és Feleséggel együtt készültünk a nagy feladatra, hogy szerencsétlen országunk az új világba annak helyes felismerésével illeszkedjék bele.”¹⁸⁰

Kétségtelen, hogy világpolitikai tisztánlátásához, világos helyzetértékeléséhez nagy mértékben hozzájárult 1935-ös szovjetunióbeli utazása, megismerkedése a szovjet valósággal.



A Magyary Zoltán 1935-ös útjával kapcsolatos dokumentumokra 2003-ban bukkantam rá az Oroszországi Föderáció Állami Levéltárában (GARF), a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társaságának (VOKSZ) a fondjában (f. 5283. op. 6.). Okulva személyes tapasztalataimból, hogy a kutatók előtt egyszer már hozzáférhetővé tett iratokat újra titkosíthatnak, magától értetődő volt számomra, hogy a mintegy százoldalnyí kéz- és gépiratot kézzel lemásoljam. A borsos árak miatt az szóba sem jöhetett, hogy fénymásolatot rendeljek róluk. A fáradságos munkával megszerzett jelentéseket, leveleket azonban félretettem, mert egyrészt kutatásaim más irányba fordultak, másrészt nyilvánvaló volt, hogy a Külügyminisztérium levéltárában még kell lenniük a témába vágó iratoknak. Természetesen, próbálkoztam a Külügyminisztérium levéltárában is, de sikertelenül. Aki már dolgozott ott, az ezen nem lepődik meg. Kudarcaimról beszámoltam Seres Attilának,

¹⁷⁹ MAGYARY: *Küzdelem*. 8.

¹⁸⁰ MAGYARY: *Búcsúlevél*. MTA KIK Kézirattár, Ms 5990/155. 1.

aki sokkal gyakrabban és huzamosabb ideig kutatott Moszkvában, mint én. Végül 2013-ban az ő erőfeszítéseit siker koronázta, az Oroszországi Föderáció Külügyminisztériumának Külpolitikai Levéltárában (AVP RF) további 7 darab Magyary-dokumentumot kapott kézbe. Ugyancsak ő bukkant rá a GARF 5283-as fondja 1a opiszában található jelentésekre is.

Szinte biztosra vehető, Moszkvában lappanganak még további, Magyaryval kapcsolatos iratok, de a két levéltárból összegyűjtött tekintélyes terjedelmű dokumentum-együttes így is oly gazdag, hogy érdemes az olvasók elé tárni. A válogatás során teljességre törekedtem, csak a nyilvánvaló ismétléseket hagytam el, valamint a Magyary Zoltánnak küldendő könyvek terjedelmes listáit, amelyek bár szakembereknek nem érdektelenek, a jelentésekhez képest csekélyebb információval szolgálnak.

Az orosz nyelvű szövegeket saját fordításomban közlöm, a német nyelvűeket Vekerdi József, az egyetlen francia nyelvű levelet pedig Sneider Krisztina és Tóth Gábor magyarította. A szövegek stílusa hűen tükrözi az 1930-as évek szellemiségét, többnyire az apparatcsikok borzalmas bikkfanyelvén íródtak. Az olvashatóság érdekében a fordításban ezt tompítottam, de valamit igyekeztem belőle érzékeltetni, ez a magyarázata az időnkénti idegenszerűségnek, nehézkességnek. Ennek a nyelvnek és mentalitásnak egyik jellegzetessége volt, hogy rengeteg, azóta elfeledett betű- és mozaikszót alkotott és használt. Ezeket feloldottam, kiegészítettem, de szögletes zárójelbe téve meghagytam őket, mert hozzátartoznak a kor látteleéhez.

A Magyaryné Techert Margittal kapcsolatos pár levelet és jelentést nem kezeltem külön, beillesztettem férje iratainak időrendjébe. A dokumentumok félkövérrel szedett címe a legtöbb esetben az eredeti iratról származik. Amelyiknek nem volt címe, annak én adtam. A szövegközlés szabályainak megfelelően, minden szögletes zárjelbe [...] tett szöveg az én kiegészítem.

Ezúton köszönöm meg Kolontári Attilának és Seres Attilának, a kötet lektorainak, értékes tanácsaikat, gondos munkájukat.

Külön szeretnék köszönetet mondani Seres Attilának, Magyar-

ország moszkvai levéltári delegátusának, aki hivatalos kötelezettségeit messze meghaladó mértékben, önzetlenül segítette kutatásait, munkámat.

Babus Antal

DOKUMENTUMOK

1.

ALEKSZANDR BEKZADJAN¹ JELENTÉSE
NYIKOLAJ KRESZTYINSZKIJNEK²

Budapest, 1935. április 17.

Szovjetunió Magyarországi Követsége³

4. példány

Titkos

№ 133

Sztomonjakov⁴ elvt.[ársnak]

Kresztinszkij, külügyi népbiztoshelyettes elvt.[ársnak]

(Bekzadjan) a Szovjetunió magyarországi rendkívüli követe⁵

Gép. 5-jus⁶

1–2. Kresztinszkij elvt.[ársnak]

¹ Bekzadjan, Alekszandr Artyomjevics (1879–1838): örmény származású szovjet diplomata. 1920–22: Szovjet-Örményország külügyi népbiztosa. 1922–26: a németországi szovjet kereskedelmi kirendeltség munkatársa. 1930–34: norvégiai követ. 1934–37: budapesti rendkívüli követ. A sztálini tisztogatásoknak esett áldozatul.

² Kresztinszkij, Nyikolaj Nyikolajevics (1883–1938): jogász, bolsevik párt-funkcionárius, diplomata. A „baloldali kommunisták” – ki kell robbantani a világforradalmat, meg kell szüntetni a pénzt stb. – csoportjához tartozott. 1918–22 között pénzügyi népbiztos. 1921-ben, a szakszervezeti vitában Trockij támogatása. 1930-ig a Szovjetunió németországi ügyvivője. 1930–37-ben a Szovjetunió külügyi népbiztosának helyettese. 1938-ban, a Buharin-per egyik fővádoltjaként az egyetlen volt, aki vitatta bűnösségét. Golyó általi halálra ítélték és kivégezték.

³ A fejlécen 2 db pecsét látható: 1) „Külügyi népbiztoshelyettes titkársága. Érkeztetett” № 2102. 1935. IV. 22.” 2) „Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Politikai Osztálya. Titkos. Érkeztetett” № 946. [19]35. IV. 25.”

⁴ Kézírással a fejlécre írva.

⁵ Hivatalos rangja „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter” volt. Vö. Belügyi Szemle, 1935/38. 540.

⁶ 5 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépíró. Vö. SERES Attila: A bu-

3. Litvinov⁷ elvt.[ársnak]
4. Sztomonjakov⁸ elvt.[ársnak]
5. az ügyirathoz

Igen tisztelt Nyikolaj Nyikolajevics!

(...)⁹

P. S. A napokban – április 4-én¹⁰ – Kánya¹¹ külügyminiszter magánlevélben fordult hozzám a következő ügyben:

*Magyary professzor*¹² – akit felkértek, hogy 1936-ban Varsóban előadóként szerepeljen a VI. Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Kongresszuson – a Szovjetunió irányítási rendszere tanulmányozásának céljából az Unióba szándékozik utazni,¹³ egyebek között az Unió hatalmi szerve központi apparátusának felépítését tanulmányozni. Kánya megkért, hogy e tudományos küldetés teljesí-

dapesti szovjet követség jelentései 1934–1935. In Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Bp. 2007. 230.

⁷ Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951): vezető szovjet diplomata. 1902–18 között külföldön élt, az *Iszkra* köréhez tartozott. 1930-tól külügyi népbiztos. 1934–38: a Szovjetunió képviselője a Népszövetségben.

⁸ Sztomonjakov, Borisz Szpiridonovics (1882–1941): Bulgáriában született bolsevik forradalmár, diplomata. Többször letartóztatták, 1910-ben eltávolodott a forradalmi mozgalomtól. 1917-ben érkezett újra Oroszországba, a Külügyi Népbiztosságon dolgozott. 1920–25 között kereskedelmi megbízott Berlinben, 1934-től külügyi népbiztoshelyettes. 1938-ban letartóztatták, 1941-ben, Németország javára végzett kémkedés vádjával kivégezték.

⁹ A kihagyott részben a magyar–szovjet kereskedelmi kapcsolatokról, a követségi épület kiválasztásáról és a magyarországi németek helyzetéről esik szó.

¹⁰ Az eredetiben a 2-es szám átgépelve 4-essé.

¹¹ Kánya Kálmán (1869–1945): diplomata, politikus. 1898–99-ben a moszkvai osztrák–magyar konzulátus munkatársa, 1899–1905 között a szentpétervári, a kijevei, majd az odesszai konzulátus vezetője. 1925–33 között Magyarország berlini követe, 1933–38 között külügyminiszter. Legfőbb külpolitikai célját, Trianon revízióját összeurópai békés rendezés keretében kívánta elérni.

¹² Piros tollal aláhúзва.

¹³ Piros tollal aláhúзва.

tésének megkönnyítése céljából, valamit a szükséges közbenjárás végett forduljak Önhöz.

5-én kelt válaszómban ugyanilyen szívélyes hangnemben megígértem, hogy megkérdem Önt, és tudomására hozom az eredményt.

Kérem, postafordultával közölje velem válaszát.

Bekzadjan

Orosz nyelvű gépelt másolat.

Архив внешней политики Российской Федерации
(a továbbiakban: AVP RF) = (Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltára; korábbi neve: *Архив МИА СССР* = a Szovjetunió Külügyminisztériumának Levéltára): фонд (a továbbiakban: f.) 077. опусь (a továbbiakban: op.) 15. папка (a továbbiakban: p.) 106. дело (a továbbiakban: gy.) 1. лист (a továbbiakban: l.) l. 229.

2.

FELJEGYZÉS A MAGYAR (sic!) ZOLTÁNNAL 1935. MÁJUS 13-ÁN FOLYTATOTT BESZÉLGETÉSRŐL

Budapest, 1935. május 24.

Titkos¹⁴

№ 164

Magyar [sic!] Zoltán megmutatott nekem néhányat a közigazgatási jog kérdéskörében írott munkáiból és utalt rá, hogy kormányutasításra azzal a céllal tanulmányozza különféle országok adminisztrációjának felépítését, hogy racionalizálják Magyarország államapparátusát. *Magyar [sic!] Zoltán az angol közigazgatási*

¹⁴ A fejlécen pecsét: „Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Politikai Osztálya. Titkos. Érk.[ezett] № 1199. [19]35. VI. 1.”

társaságban¹⁵ előadást tartott¹⁶ erről a kérdésről, és előadásában – úgymond – rámutatott, hogy a „szovjet tapasztalat” nagyon érdekes e tudományág számára, mivel ez az első tapasztalat az állam által kezdeményezett tudományos munkaszervezés terén. (Lásd memorandum 20. lapját.)¹⁷

Ez idő szerint [beutazása]¹⁸ a Szovjetunióba nem pusztán magyar érdek, küszöbön álló szovjetunióbeli tudományos útja felkelte a Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Intézet figyelmét is,¹⁹ amelytől Bekzadjan elvtársnak címzett ajánlólevelet hozott.

Magyar [sic!] prof.[essor] Berlinben megismerkedett Aroszjev²⁰ elvtárrsal,²¹ aki teljes támogatásáról biztosította szovjetunióbeli tudományos munkáját. Magyar [sic!] professzor hozzávetőleg augusztus vagy szeptember hónapban szándékozik a Szovjetunióba utazni.

Sz. Mirnij²²

¹⁵ Az intézmény nevének orosz fordítása kicsit pontatlan, a British Institute of Public Administration-ról van szó.

¹⁶ Piros ceruzával aláhúзва.

¹⁷ Ld. a 3. számú dokumentum 2. pontját.

¹⁸ A papírlap ezen a részen szakadt, a szövegkörnyezetből valószínűsíthető, hogy itt a 'пріезд' 'beutazás' szó lehetett.

¹⁹ Zöld ceruzával aláhúзва.

²⁰ Aroszjev, Alekszandr Jakovlevics (1890–1938): bolsevik forradalmár, diplomata, író. Vjacseszlav Molotov gimnáziumi barátja. Az 1917-es októberi forradalom idején a moszkvai Katonai-Forradalmi Bizottság egyik vezetője, ő adta ki a parancsot a Kreml lövetésére. 1918-ban a Légierő komisszára, 1920-ban Ukrajna Legfőbb Katonai Ügyészségének elnöke. Diplomáciai szolgálatot teljesített Lettországon (1927–29), Csehszlovákiában (1929–33), majd Franciaországban. 1934–37 között a VOKSZ elnöke. Lenin egyik első életrajzírója. 1937 őszén le tartóztatták, 1938-ban golyó általi halálra ítélték és kivégezték.

²¹ Zöld ceruzával aláhúзва

²² Mirnij, Szemjon Makszimovics (1896–1973): szovjet diplomata. 1918 óta az OK(b)P tagja. 1921–23-ban a Katonai Akadémián tanult. 1923–26: a Szovjetunió törökországi képviselőjének első titkára. 1926–31 között a norvégiai szovjet misszió első titkára. 1933-ban a Külügyi Népbiztosság 1. Nyugati Osztályának osztályvezető-helyettese volt, majd Bekzadjannal együtt Oslóban dolgozott. 1934–37-ben a magyarországi misszió első titkára, majd a svájci misszió taná-

[A lap bal hasábjában kéziratos bejegyzés:] „Mihelsz elvt.[árs] a mellékletet kézhez kapta 1935. június 7-én.”

Gép. 2-jus²³

1 – 2. Nyugati [Osztály]

1 – az ügyirathoz

Orosz nyelvű gépelt másolat.

AVP RF f. 077. op. 15. p. 106. gy. 1. l. 195.

3.

MAGYARY ZOLTÁN

– ALEKSZANDR BEKZADJANNAK

Igazgató: Dr. Magyary Zoltán

Budapest IV. Egyetem tér 1.

1935. május 26.

Öexcellenciája, a Szovjetunió követe

Alekszandr Bekzadjan

Budapest VI. Bajza utca 22.

Mélyen tisztelt Miniszter Úr!

Szóban közölt kívánságának megfelelően az alábbiakban van szerencsém ismertetni tervezett szovjet-oroszországbeli tanulmányutam célkitűzéseit és programját.

1. Az állami élet válságának súlypontja, amit korunkban minden állam tapasztal, a közigazgatásban rejlik. Sem a törvényhozás,

csosa. Feltehetőleg Budapesten nemcsak diplomáciai szolgálatot teljesített, hanem a GPU rezidenseként a követség munkatársairól is jelentett. 1955-től 1961-es nyugdíjazásáig az Állami Lenin Könyvtár főbibliográfusa. Vö. <http://www.know-bysight.info/MMM/05733.asp> Valamint: SERES 2006. 47.

²³ 2 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépíró.

sem az igazságszolgáltatás nem támaszt olyan bonyolult problémákat, mint a közigazgatás tökéletesítése és teljesítőképességének fokozása (efficiency). A közigazgatás terén a leglényegesebb új jelenség a közigazgatási apparátusnak közigazgatási nagyüzemmé történő átalakulása. Ez az átalakulás – amely a 20. században minden államban bekövetkezett – Szovjet-Oroszországban azáltal mutat fel sajátos vonásokat, hogy a jelek szerint az egész gazdaság közigazgatássá változott. A közigazgatási jog professzora és a Magyar Közigazgatástudományi Intézet igazgatója minőségemben már évek óta szükségét érzem annak, hogy az immár tizennyolc év tapasztalataira visszatekintő szovjetállam eredményeit és problémáit a helyszínen tanulmányozzam.

2. Emellett a személyes kutatói indíték mellett ugyanezt az óhajomat eredményezi a közigazgatás-tudomány helyzetének ismerete.

A közigazgatási nagyüzem kialakulása vízszintes irányban túlnyomórészt csupán mennyiségi fejlődést jelent. Vertikális irányban, felfelé irányulva azonban a nagyüzem minőségileg új problémákat eredményez, ennek kapcsán a központi közigazgatás szervezése és működése döntő hatással van az egész közigazgatási apparátus hatékonyságának és gazdaságosságának fokozására. Egy ország, amelyik olyan méretekben dolgoz ki és valósít meg ötéves terveket, mint a Szovjetunió, nem hagyható figyelmen kívül e problémák tudományos vizsgálatakor.

A következő tényekben látom annak bizonyítékát, hogy sok ország legirányadóbb szakemberei élénk érdeklődést tanúsítanak e kérdések iránt.

- (a) 1933 januárjában, Bécsben, az V. Nemzetközi Közigazgatástudományi Kongresszuson javasoltam, hogy a legközelebbi kongresszuson a *legfőbb vezetés és segédszervei* témát (Le chef du Gouvernement et ses organes auxiliaires) tűzzék napirendre, hogy lehetőleg sokoldalú megvilágításban tanulmányozhassuk. Indítványomat elfogadták, és több mint 60 javaslat közül az 1936-ban Varsóban tartandó VI. Nemzetközi kongresszus három szekciója közül az egyiket meg-

bízták ezzel a témával a tanácskozások tárgyaként. Amint az Lesoir²⁴ úrnak, az Institut International des Sciences Administratives főtitkárának Önhöz intézett leveléből kiderül, engem neveztek ki e szekció fő referensévé.

- (b) A Public Administration Clearinghouse (Chicago Ill[inois]) tevékenységét, amely eddig az Amerikai Egyesült Államok közigazgatási egységei közötti közvetítésre korlátozódott, Európára is szándékozik kiterjeszteni. A tavalyi párizsi konferencián, amelyet ebben a kérdésben 30 állam képviselői tartottak, beszámolómban utaltam rá, hogy a közigazgatás-tudományok új problémáinak helyes értelmezéséhez az európai-kontinentális és angol–amerikai nézőpontra kívül harmadikként tekintetbe kellene venni a szovjet-orszt is. A Public Administration Clearinghouse és az európai államok együttműködésének előkészítésére először is egy „Joint Committee”-t alakítottak egyfelől az Institut International des Sciences Administratives, másrészt az Union Internationale des Villes képviselőiből. Az I. I. S. A. engem is kiküldött ebbe a bizottságba.

Így tehát abban a helyzetben vagyok, hogy a közigazgatás-tudományok terén tevékenyen részt tudok venni a kutatás nemzetközi szervezésében. Ezért súlyt helyezek arra, hogy ezen a területen megismerkedjek a szovjet-orosz viszonyokkal és tapasztalatokkal.

- (c) Már vannak bizonyos tapasztalataim hasonló tanulmányutakról. 1932–33-ban *visiting professor* minőségben alkalmam nyílt az Amerikai Egyesült Államok közigazgatását tanulmányozni.²⁵ A Rockefeller Alapítvány, amely vendége gyanánt meghívott, példásan megszervezte tanulmányutamat, és lehetővé tette, hogy mind az egyes helyi és állami, mind a szövetségi kormányzatot behatóan tanulmányozzam.

²⁴ Lesoir, [Edmond] (1874–1966): neves közgazdász, statisztikus, a belga Központi Statisztikai Hivatal (Office Central de Statistique) vezérigazgatója.

²⁵ Magyar felesége társaságában 1932. október 20-án indult négyhónapos tanulmányútjára.

Megismerkedhettem a legtöbb irányadó tudományos és politikai személyiséggel.

1935 elején a „Führerstaat”-ot tanulmányoztam Németországban, ahol különösen az Akademie für Deutsches Recht²⁶ volt segítségemre, és mindent előkészített.

Ezenkívül kevés kivétellel ismerem az európai államokat, főként Nagy-Britanniát, Franciaországot és Olaszországot.

Eddigi tanulmányútjaim mindig úgy zajlottak, hogy rögtön érkezésem után alkalmam nyílt megismerkedni egy-két felelős állásban levő, irányadó személyiséggel. Velük megbeszéltem célkitűzésemet és programomat. Ők kitűnő tanácsokkal láttak el, és mindenhová bevezettek. Legtöbbször annyira megbarátkoztunk, hogy egész tartózkodásom alatt fokozódó mértékben kapcsolatban maradtam velük. Ezután lefolytattam a megbeszéléseket, szemléket és tanulmányokat, amelyekben megállapodtunk, és ennek során sohasem korlátoztam magam a fővárosra. Ezen kívül mindig súlyt helyeztem arra, hogy beszerezsem az irányadó irodalmat, amelyet hazatérésem után behatóan át tudtam tanulmányozni.

Ugyanígy szándékozom a Szovjetunióban is eljárni. Különbség csak abban van, hogy a többi országban leggyakrabban már előzőleg személyesen ismertem azokat az urakat, akik biztosították tanulmányaim eredményességét. Ettől eltérően a moszkvai urakkal eddig nem állok semmiféle kapcsolatban, és külföldön csak ahhoz volt szerencsém, hogy a VOKSZ²⁷ elnökével, Aroszjev úrral megismerkedjem. Ezért megkértem őexcellenciáját, Kánya magyar külügyminiszter urat, akivel évek óta ismeretségben állok, hogy mutasson be Excellenciádnak. Alekszandr Aroszjev úrral 1935. január végén Berlinben megismerkedtem és felkerestem a követésén. Ő szíveskedett támogatását kilátásba helyezni.

²⁶ Német Jogi Akadémia

²⁷ Всесоюзное общество культурных связей с заграницей = Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társasága

4.²⁸ Az időpontot az Ön szíves tanácsának megfelelően úgy választanám meg, hogy f.[olyó] é.[v] szeptember végénél korábban nem érkeznek Moszkvába. Tanulmányaim időtartamát természetesen minél hosszabbra szánom, hogy megfelelően elmélyedhessek bennük. Két hónapot azonban aligha fogja meghaladni, mert egy ilyen utazás nem csupán pénzkérdés, hanem a közép-európai államok jelenlegi helyzetében deviza-problémát is jelent.

5. Utazásomat feleségemmel együtt szándékozom végezni; ő a többi utazásomon is velem volt. Ő maga is egyetemi magántanár, és az International Federation of University Women (IFUW)²⁹ magyar tagozatának elnöke.

Mindketten beszélünk németül, angolul és franciául, és most tanulunk oroszul.

6. Szabad talán még megjegyeznem, hogy a szovjet-oroszországi utazásom kapcsán nem szeretném azt a lehetőséget elszalasztani, hogy az ottani egyetemeket és kutatóintézeteket is tanulmányozhassam. Ezt a kívánságomat nem csak az indokolja, hogy egyetemi professzor vagyok, hanem még inkább az, hogy 1926–30. évben a magyar [Vallás- és] Köznevelési Minisztérium főiskolai ügyosztályának³⁰ vezetője voltam, és jelenleg is a Commission des directeurs de l'enseignement supérieur³¹ tagja vagyok, amely az Institut International de Coopération Intellectuelle-t³² az én javaslatomra hozta létre. Ez tehát egy-

²⁸ Magyary a 2-es szám után 4-sel folytatta a felsorolást.

²⁹ Az 1919-ben Londonban alapított szervezet magyar tagozata 1925-ben alakult meg Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete néven, elnöke Magyary Zoltánné volt.

³⁰ A VKM-ben 1927. június 25-én egyesítették a III/b és IV. (egyetempolitikai) ügyosztályokat, és Magyaryt nevezték ki az új IV. (tudománypolitikai) ügyosztály vezetőjévé, amelynek hatásköre az egyetemek, a főiskolák, a Gyűjteményegyetem és a tudományos élet egészének felügyeletére és irányítására terjedt ki.

³¹ Felsőoktatási Vezetők Bizottsága

³² Értelmiségi Együttműködés Nemzetközi Intézete

gyel több nemzetközi vonatkozás, amelyben tanulmányutam eredményeit hasznosan fogom értékesíteni tudni.

7. Fejtegetéseim alátámasztására a következő iratokat legyen szabad mellékelnem:

- a) L'Organisation scientifique de Travail dans l'Administration publique. Extrait de la Revue Internationale des Sciences Administratives.³³ 1933. Az V. Nemzetközi Közigazgatástudományi Kongresszuson tartott előadásom. (Lásd fent a 2a pontot)
- b) Mémorandum sur l'organisation internationale des recherches administratives.³⁴ A Public Administration Clearinghouse rendezésében 1934-ben Párizsban tartott kongresszuson benyújtott beszámolóm. (Lásd fent a 2b pontot.)
- c) Questionnaire. Le chef du Gouvernement et ses organes auxiliaires.³⁵ Az 1936. évi varsói VI. Nemzetközi Közigazgatástudományi Kongresszus kérdőíve. Varsó, 1936. (Lásd fent a 2a pontot)
- d) Société des Nations. Coopération Intellectuelle. № 34–35. Pour une politique internationale de la science. Beszámoló „La réunion de Directeurs de l'Enseignement Supérieur”-ról.³⁶ (Lásd a 6. pontot)
- e) L'Institut Hongrois de Sciences Administratives. Histoire, organisation, programme.³⁷

Mélyen tisztelt Miniszter Úr, fogadja messzemenő nagyrabecsülésem kifejezését:

(s. k.) Magyary Zoltán

³³ A közigazgatási munka tudományos megszervezése. Kivonat a Revue Internationale des Sciences Administratives-ből.

³⁴ Emlékeztető a közigazgatástudományi kutatások nemzetközi szervezetéről.

³⁵ Kérdőív. A legfőbb vezetés és segéd szervei.

³⁶ Népszövetség. Értelmiségi Együttműködés. A nemzetközi tudománypolitikáért. Felsőoktatási Vezetők Egyesülete.

³⁷ Magyar Közigazgatástudományi Intézet. Történet, szervezet, program.

[Kézírással németül:] Másolat.

Fejléces levélpapír: Institut Hongrois des Sciences Administratives
Universté Pierre Pázmány à Budapest

Német nyelvű gépelt autográf.

Государственный архив Российской Федерации
(a továbbiakban: GARF) = Oroszországi Föderáció Állami
Levéltára: f. 5283. op. 6. gy. 798. l. 8–10. [A 4. oldal elkeveredett,
és tévesen a f. 5283. op. 6. gy. 798. l. 69. jelzet alatt található meg.]

4.

MAGYARY ZOLTÁN
– ALEKSZANDR AROSZJEVNEK

1935. június 2.

Alekszandr Aroszjev úr
a VOKSZ elnöke
Moszkva

Elnök Úr,
január végi berlini látogatása alkalmával a Szovjetunió követségén volt szerencsém találkozni Önnel, és beszélni azon szándékomról, hogy tanulmányutat teszek az Ön országában. Nagy szívesség volt tehát az Ön részéről, hogy tervem megvalósításában támogatásáról biztosított. Ekkor javasolta, hogy vegyem fel a kapcsolatot Bekzadjan úrral, a Szovjetunió Budapestre akkreditált miniszterével.

Kánya úr, Magyarország külügyminisztere mutatott be Bekzadjan miniszter úrnak, aki igen előzékenyen fogadott. Megkért, hogy írjam le utazásom célját és programom részleteit. Ez a másolata annak a levélnek, a Bekzadjan úrnak adott ismertetőnek, amit van szerencsém csatolni.³⁸ Egyébként Bekzadjan miniszter úr nem-

³⁸ Ld. a 3. számú dokumentumot.

csak kijelentette, hogy mindenben támogatja programomat, hanem azt is megígérte, hogy következő – nagy valószínűséggel tizenöt napon belül esedékes – moszkvai utazása alkalmával személyesen is megtesz minden tőle telhetőt.

Legfőbb gondom, hogy más országokkal ellentétben a Szovjetunióban nincsenek személyes kapcsolataim. Ezért kérem Önt, ahogyan már Bekzadjan urat is, hogy Moszkvába érkezésemet követően az Önök révén azonnal kapcsolatba léphessek az illetékesekkel, hogy – mint az Egyesült Államokban és Németországban is – teljes egészében véghez tudjam vinni azt, amit elterveztem.

Mélyen lekötelezne, ha közölné velem mindazon személyek nevét, akikről úgy véli, hogy kutatásaimban számíthatok rájuk.

Értesüléseim szerint munkám elvégzésére a nyári hónapok nem jöhetnek számításba, mivel a legfontosabb személyek távol vannak. Ezért úgy tervezem, hogy szeptember közepe után érkezem Moszkvába. Igen hálás lennék, ha programom egynémely lényeges pontjával kapcsolatban a továbbiakban is lehetőséget adna levélváltásra.

Elnök úr, kérem, fogadja legkiválóbb nagyrabecsülésemet.

Magyary Zoltán

[Kézírással:] Megkaptam 35. jún. 21-én. Kuljabko.³⁹ Sürgős. Freund⁴⁰ elvt.[ársnő] jelentse Al.[ekszandr] Jak.[ovlevicsnek] [Aroszjevnek]. Június 22. Kuljabko.

³⁹ Kuljabko, [Nyikolaj Nyikolajevics]: (?-?): a VOKSZ elnökhelyettese. A Külügyi Népbiztosság munkatársaként 1925-ben konzul volt az akkor Németországhoz tartozó Szczezinben, 1927-ben a Baltikum és Lengyelország osztályon dolgozott referensként. Vö. *Вся Москва. Адресно-справочная книга на 1925 год*. Издательство М. К. Х. 216.; *Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1927 год*. Издательство М. К. Х. 51. Az 1930-as évek közepén letartóztatták, további sorsáról biztos információnk nincs.

⁴⁰ Freund [(Aroszjeva), Gertruda Rudolfova] (1909–1937) életrajzát lásd a bevezető tanulmányban.

Fejléces levélpapír: Institut Hongrois des Sciences Administratives Université Pierre Pázmány à Budapest
Francia nyelvű gépelt autográf.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 798. l. 11–11b.

5.

ALEKSZANDR BEKZADJAN JELENTÉSE
NYIKOLAJ KRESZTYINSZKIJEK

Budapest, 1935. június 16.

Szovjetunió Magyarországi Követsége

Péld.[ány] № 2

Titkos⁴¹

№ 175

Kresztyinszkij Külügyi népbiztoshelyettes elvt.[ársnak]

Kedves Nyikolaj Nyikolajevics!

(...)⁴²

Magyary professzorról

Miután megkapta Öntől a beutazási engedélyt, Magyary professzor felkeresett kifejezni háláját a maga és a Nemzetközi Intézet⁴³ nevében, és közölte, hogy szeptember elején szándékozik hozzánk utazni.

Tekintettel arra, hogy szeptemberig – lévén a szabadságolás

⁴¹ A fejlécen két pecsét látható: 1) „Külügyi Népbiztosság, a népbiztos titkársága. Érkeztetett № 2200. 1935. VI. 23.” 2) „Külügyi népbiztoshelyettes titkársága. Érkeztetett № 3070. 1935. VII. 5.”

⁴² A kihagyott részben a Rákosi-ügyről és a követségi épület megvásárlásáról esik szó.

⁴³ Az Institut International des Sciences Administratives-re utal.

időszaka – sem Leningrádban, sem Moszkvában nem találta volna azokat a személyeket, akik révén rövid idő alatt tanulmányozni tudta volna központi irányítási rendszerünket, teljes mértékben helyeselt a szándékát. Közelebbről megismerkedvén Magyary professzorral, szerepével és munkája jelentőségével az általa képviselt Nemzetközi Intézetben (úgyisintén a munkáival is), arra a meggyőződésre jutottam, hogy illetékes intézményeinknek fel kellene készülniük az érkezésére, mivel jóindulatú előadása a Szovjetunió központi irányítási rendszeréről a küszöbön álló [19]36-os varsói kongresszuson nem elhanyagolható fontosságú propagandisztikus szerepet játszhatna. Szükségét érzem megjegyezni, hogy tavalyelőtt Amerika vendég minőségben hívta meg Magyary professzort az USA központi irányítási rendszerének tanulmányozására, a múlt évben Németországban tanulmányozta ugyanezt a kérdést, s a velem folytatott beszélgetések során nagy hévvel beszélt arról a tudományos érdeklődésről, amelyet számára és a világ összes közigazgatási jogi szakembere számára irányítási elveink és módszereink képviselnek, amelyek az összes burzsoá országtól eltérően magukba foglalják államosított gazdaságunk kérdéseit is. Kijelentette nekem, hogy nagy reményekkel utazik hozzánk tanulni és sok újdonságra tanítani a küszöbön álló kongresszust ebben a kérdéskörben.

Tekintettel arra, hogy az említett intézeten kívül, amelynek elnökétől, Brüsszelből két ajánlólevelem van, és hogy a hozzánk való beengedésére vonatkozó kérvényt⁴⁴ – mint ismeretes Önnek –, Kánya magyar külügyminiszter nekem írott magánlevelében is támogatta,⁴⁵ alaposan megismerkedtem Magyary professzornak a fent említett kérdésekről írott munkáival, és figyelembe

⁴⁴ Az egyébként is rendkívül nehézkes orosz szövegbe itt nyelvtani, egyeztetési hiba is becsúszott, a „kérvény” szó többes számú.

⁴⁵ Jungerth-Arnóthy Mihály, moszkvai magyar követ is közbenjárt Magyary érdekében. Naplója 1935. június 8-i bejegyzése szerint: „Arcosevvel (sic!) a Voks elnökével megbeszéltem Magyary egyetemi tanár oroszországi útját az itteni közigazgatás tanulmányozása céljából.” Vö. JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Moszkvai napló*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 153–154.

véve, hogy a beutazási engedélyt már megkapta, mindennemű közbenjárást megígértem neki, abban az értelemben, hogy jó előre figyelmeztetjük azokat az intézményeket és személyeket, akik révén a legcélszerűbben, a lehető legrövidebb idő alatt végezhetne stúdiumaival. Magyary professzor említette, hogy Berlinben megismerkedett Aroszjev elvt.[árssal], aki – felteszem – szintén nem jelentéktelen szerepet fog játszani abban, hogy Magyary professzor küldetése nálunk, az Unióban sikeres lefolyású és végkifejletű legyen. Magyary professzor velem folytatott beszélgetéseiben vörös fonalként húzódott végig szovjetunióbeli tartózkodása anyagi oldalának kérdése. Ez a kérdés különösen aggasztja, mert a Magyarországon érvényben levő devizasabályok nem teszik neki lehetővé devizával rendelkezést (minden kiutazó nem több mint 30 pengőt vihet magával), és mivel a feleségével utazik az Unióba – aki ugyanazon a területen dolgozik, mint ő –, kérte tőlem a lehetséges kedvezményeket. Személy szerint úgy vélem, hogy teljesítenünk kellene ezt kérést, és ha nem tudunk olyan gesztust tenni, mint Amerika – meghívni vendégként –, akkor a maximális engedményt kellene neki adni az Intourist vonalán. Nem gondolván, hogy hat havi itt tartózkodás után Ön ellenzi⁴⁶ Moszkvába utazásomat, úgy terveztem, hogy Magyary professzor útja előkészítésének kérdését moszkvai tartózkodásom alatt fogom lebonyolítani. A kérdés most, természetesen, változik, és azt kérem Öntől, ha egyetért elképzeléseimmel, adja ezt az ügyet megbízható kezekbe, hogy Magyary küszöbön álló utazásától a nekünk kívánatos hatást kapjuk. Végezetül kérem, hogy Aroszjev elvt.[ársnál] ismerkedjen meg annak az előterjesztésnek a másolatával, amelyet javaslatomra Magyary prof.[esszor] küldött nekem. Ebben az előterjesztésben ki vannak fejtve nálunk végzendő munkájának céljai és terve.

⁴⁶ Bekzadjan borzalmas hivatali orosz nyelvének nem adtam vissza minden „árnyalatát”, kicsit stilizáltam.

(...)⁴⁷

Bekzadjan rendkívüli követ

Gép. 5-jus⁴⁸

1–2. Kresztyinszkij elvt.[ársnak]

3. Litvinov elvt.[ársnak]

4. Sztomonjakov elvt.[ársnak]

5. az ügyirathoz

Orosz nyelvű gépelt másolat.

AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 42–44.

6.

FRIEDRICH LINDE⁴⁹ ÉS VLAGYIMIR MIHEL SZ⁵⁰

– ALEKSZANDR AROSZJEVNEK

1935. június 29.

Szovjetunió Külügyi Népbiztossága

2. Nyugati Osztály

Moszkva, Kuznyeckij M.[oszt], 5/21

Telefon: 13–40

Szigorúan bizalmas!

⁴⁷ A kihagyott részben Miloš Kobr csehszlovák követ látogatásáról, illetve a Szovjetunió magyarországi bauxitbeszerzéséről esik szó.

⁴⁸ 5 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépirónő.

⁴⁹ Linde, [Friedrich Wilhelmovics] (1892–1961): szovjet diplomata. Rigában született, 1910-ben belépett a szociáldemokrata pártba, forradalmi tevékenységért Szibériába száműzték. 1926–27-ben főkonzul Sanghajban, 1927–28-ban a VOKSZ főtitkára. Egy időben Csehszlovákia és a balkáni országok referense, 1937-ben a Szovjetunió dániai diplomáciai képviselője. Vö. *Ачинск: годы, события, люди. Иллюстрированный календарь знаменательных и памятных дат на 2011 год*. Ачинск, 2010. 47.

⁵⁰ Mihelsz, [Vlagyimir (Wolf Izrailevics) Andrejevics] (1892–1940): bolsevik felderítő, diplomata. Zsidó cipőboltos fia. 1918 óta az OK(b)P tagja. 1918–20:

a VOKSZ elnökének, Aroszjev elvt.[ársnak]

Tisztelt elvtárs,

Magyary Zoltán, a budapesti egyetem⁵¹ magyar professzora, a Közigazgatás[tudományi] Intézet igazgatója értesítette budapesti diplomáciai megbízottunkat, A. A. Bekzadjan elvt.[ársat], hogy Berlinben megismerkedett Önnel. Diplomáciai megbízottunk ezért megkért bennünket, hogy ismertessük meg Önt Magyary prof. [esszor] expozéjával, amelyben ki vannak fejtve nálunk végzendő munkájának céljai és terve.

Tájékoztatása céljából értesítjük Önt, hogy Magyary prof.[esszor] Kánya magyar külügyminiszter személyes kérésére beutazási engedélyt kapott a Szovjetunióba. Úgy tervezi, hogy folyó év szeptember elején feleségével együtt érkezik.

Az 1936-ban Varsóban esedékes Nemzetközi közigazgatás[tudományi] Kongresszus kapcsán, a varsói kongresszusi előadására való jobb felkészülés végett, Magyary prof.[esszornak] szándékában áll a Szovjetunió közigazgatási jogrendszerének tanulmányozásával foglalkozni, különös tekintettel központi szervei felépítésére és funkcióira. Tavalyelőtt Magyary prof.[esszort] vendég minőségében meghívták Amerikába, az Amerikai Egyesült Államok központi irányítási rendszerének tanulmányozására. A Bekzadjan elvt.[árrsal] folytatott beszélgetések során nagy lelkesedéssel beszélt arról a tudományos érdeklődésről, amelyet irányítási rendszerünk elvei és módszerei képviselnek számára, s amelyek – az összes burzsoá

újságíró, haditudósító. 1920–22: a moszkvai kormányzósági Csekában dolgozott. 1922–23: az Izvesztyija hírszerkesztőségének vezetője, 1923–25: a Moszkvai vámhivatal konfiskációs osztályának vezetője, 1925–29: a Fizkultura i szport (Testnevelés és sport) kiadó vezetőségének elnöke, 1929–31: a Dalsztroj OGPU vezetőségének munkatársa, 1931–35: az OGPU–NKVD vonalán külföldi különleges kiküldetéseken vett részt. 1935–37: a Külügyminisztérium 2. Nyugati Osztálya referense. 1939-ben kémkedés vádjával letartóztatták és 1940-ben kivégezték. Vö. <http://www.knowbysight.info/MMM/03624.asp>

⁵¹ A két világháború között az intézmény hivatalos neve: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem

állammal ellentétben – magukba foglalják gazdaságunk államosításának kérdéseit is.

Bekzadjan elvt.[árs] azon óhajának adott hangot, hogy illetékes intézményeink készüljenek fel az érkezésére, mert Magyary prof.[esszor] jóindulatú előadása bizonyos pozitív szerepet játszhatna az esedékes 1936-os varsói kongresszuson.

Bekzadjan elvt.[árs] és Magyary prof.[esszor] beszélgetésein vörös fonálként húzódott végig az ő – és felesége – szovjetunióbeli tartózkodása anyagi oldalának kérdése. Ez a kérdés azért aggasztja különösen, mert a Magyarországon érvényben levő devizaszabályok nem teszik neki lehetővé valutával rendelkezést, ezért a lehetőség szerint engedményeket kért. Bekzadjan elvt.[árs] célszerűnek tartja teljesíteni Magyary prof.[esszor] kérését, és ha nem tudunk Amerikához hasonló gesztust tenni – vendégként meghívni –, akkor az Intourist vonalán maximális engedményeket kellene neki adni.

A 2. Nyugati Osztály hálás lenne Önnek, ha a lehető legrövidebb időn belül közölni tudná velünk elgondolását a fent érintett kérdésről.

Eltvársi üdvözléssel:

Linde, a 2. Nyugati Osztály vezetője
Mihelsz, felelős magyar referens

VM/ – 2 péld.[ányban]⁵²

1 – a címzettnek

2 – az ügyirathoz

Orosz nyelvű fejléces gépirat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 798. l. 12–12b.

⁵² 2 példányban gépelte „VM” monogramú, azonosítatlan személy.

7.

LEV CSERNYAVSZKIJ⁵³ – WILHELM KURZNAK⁵⁴

az Intourist elnökének

1935. július 5.

Kurz elvt.[ársnak]

Helyben

Szigorúan bizalmas!

Tisztelt elvtárs,

Az 1936-ban Varsóban esedékes nemzetközi közigazgatási és államjogi kongresszuson Magyary Zoltán, a budapesti egyetem magyar professzora, a Közigazgatástudományi Intézet igazgatója a Szovjetunió közigazgatási rendszeréről fog előadást tartani, kiváltképpen központi szervei szervezetéről és funkciójáról.

A varsói kongresszuson tartandó előadására való jobb felkészülés érdekében folyó év szeptemberének elején Magyary a feleségével együtt a Szovjetunióba szándékozik utazni. Szovjet beutazási vízumot Kánya, Magyarország külügyminisztere személyes kérésére kapott.

Magyarországi diplomáciai megbízottunkkal folytatott megbeszélésein és a VOKSZ-nak küldött írásbeli megkereséseiben Magyary nagy lelkesedéssel beszél arról a tudományos érdeklődésről, amelyet irányítási rendszerünk elvei és módszerei – beleértve gazdaságunk államosításának kérdéseit is – jelentenek számára.

⁵³ Csernyavszkij, L.[ev Nyikolajevics] (?–?): 1935 júliusától a VOKSZ első elnökhelyettese. Életéről lásd a bevezető tanulmányt.

⁵⁴ Kurz, [Wilhelm Adolfovics] (1892–1938): szovjet párt- és állami tisztségviselő. Bécsben született, nem sokkal születése után családjá kivándorolt Oroszországba. 1930–31-ben az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság közoktatásügyi népbiztoshelyettese, 1931–37 között az Intourist Össz-szövetségi részvénytársaság elnöke. A Belkereskedelmi Népbiztosság kollégiumának, a Szovjetunió Központi Ellenőrző Bizottságának, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságának tagja. 1937-ben letartóztatták, 1938-ban nacionalista, ellenforradalmi szervezetben való részvétel vádjával kivégezték.

Magyary prof.[esszor] azonban aggódik az ő és felesége szovjetunióbeli tartózkodása anyagi oldala miatt, annál is inkább, mert a Magyarországon érvényben levő devizasabályok nem teszik neki lehetővé, hogy valutát tartson, és ezért a lehetőség szerinti kedvezményeket kéri.

Tekintettel arra, hogy Magyary jóindulatú és jól előkészített előadása a küszöbön álló varsói kongresszuson bizonyos pozitív szerepet játszhatna külföldi kulturális kapcsolataink erősítésében, arra kérjük Önt, hogy maximális árengedményt adjon Magyary prof.[esszornak].

Nagyon hálásak leszünk Önnek, ha a lehető legrövidebb idő alatt közölni tudja velünk válaszát a fent érintett kérdésre.

L. Csernyavszkij
a VOKSZ elnökhelyettese

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 798. l. 70.

8.

I. ONOCKIJ⁵⁵ ÉS REMEZOV⁵⁶
– LEV CSERNYAVSZKIJNAK

Moszkva, 1935. július 16.

Kérjük, az alábbi számra hivatkozni: 33/2/267.

⁵⁵ Onockij, [I. I.] az Intourist Külföldi Részlegének vezetője. 1925-ben küldött volt az OK(b)P XIV. kongresszusán, 1931–32-ben pedig a Közlekedési Népbiztosság vezetőségének volt a tagja. Vö. *Вся Москва. Адресно-справочная книга. Москва, Московский рабочий. 1936. 78.*

⁵⁶ Életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

„Intourist” Össz-szövetségi Részvénytársaság⁵⁷
Moszkva, Gorkij utca 11.
Szigorúan bizalmas⁵⁸

VOKSZ

Csernyavszkij elvt.[ársnak]

[Válasz] az Ön 1935. július 5-én kelt levelére, Magyary prof.[esszor]
Magyarországról érkezésével kapcs.[olatban]

Értesítjük, hogy abban az esetben vagyunk készek a szokásos árainkból 25%-os engedményt nyújtani Magyary professzornak, ha Önök ezt a 25%-ot szov.[jet] valutában kiegyenlítik.

Kéthetes tartózkodásának költsége a következő összegben fejeződik ki:

Másodosztályú áron 14 nap 9 r.[ubel] 50 kop.[ejkájával] 133 (arany) r.[ubel]

engedmény: 25% – 33 r.[ubel] Összességében: 100 (arany) r.[ubel]

A különbség kiegyenlítése szov.[jet] valutában: 560 rubel. Összegezve 100 (arany) rubel és 500 rubel szov.[jet] valutában (napi 165 rubelt számítva)⁵⁹

Ugyanez harmadosztályú áron számolva – 14 nap 5 rubel 50 kopejkájával = 77 rubel, engedmény 25%, 19 rubel 25% összegezve 57 rubel 75 kopejka

pótdíj szov.[jet] valutában napi 110 rubel – 385 rubel, összesen 57 arany rubel 75 kopek és 385 rubel szov.[jet] valutában

⁵⁷ Központi irodája, ahol Onockij is dolgozott, a Gorkij utca 11. szám alatt volt, de a Metropol Szállóban, ahová Magyaryékat először elszállásolták, szintén volt részlege.

⁵⁸ Н.П.О. = Не подлежит оглашению

⁵⁹ A szovjet átlagfizetés kb. havi 130 szovjet rubel volt. Vö. Голубев, А. В.: *Советская культурная дипломатия 1930-х гг.* In Проблемы Российской Истории (Journal of Russian History's Studies) Выпуск X. Москва–Магнитогорск. 2010. 195.

A szovjet vasúton történő utazás esetére az átlagos 50%-os engedményünket biztosítjuk Magyar prof.[esszornak].

Feleségét ugyanilyen feltételekkel vagyunk készek kiszolgálni.

Kérjük, erősítse meg egyetértését irányunkba.

Onockij, a vezetőség elnökhelyettese, a Külföldi Részleg vezetője

Remezov igazgató

[Kézírással:] Csernyak⁶⁰ elvtárs, tájékoztassa ezekről az adatokról Budapestet. Csernyavszkij. l.[átta] Kuljabko elvt.[árs]

Az Intourist fejlődés levélpapírján.

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 1.

9.

LEV CSERNYAVSZKIJ – AZ INTOURISTNAK

[1935. július 16. és július 31. között.]

Helyben
Szigorúan bizalmas!

Tisztelt elvtársak,
folyó év július 16-án kelt levelére válaszolva, a Magyar magyar professzornak és feleségének nyújtandó 25%-os kedvezmény kapcsán értesítjük, hogy a levelében kifejtett feltételek elfogadhatók számunkra.

Elvtársi üdvözléssel:

L. Csernyavszkij
a VOKSZ elnökhelyettese

⁶⁰ [Je. B.] Csernyak, a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetője

[Kézírással, elmosódott mondat után:] Csernyavszkij elvt.[árs]
1935. VIII. 31. Seldt.⁶¹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 798. l. 72.

10.

ALEKSZANDR BEKZADJAN JELENTÉSE
NYIKOLAJ KRESZTYINSZKIJNEK

Budapest, 1935. július 26.

A Szovjetunió Magyarországi Követsége⁶²

Péld.[ány] № 2

Titkos

№ 211

Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyettes elvt.[ársnak]

Igen tisztelt Nyikolaj Nyikolajevics!

(...)⁶³

⁶¹ Seldt, [Rudolf Germanovics] (1905–1938): lengyelországi zsidó családból származott, felsőfokú jogi végzettséget szerzett. Belépett a Lengyel Kommunista Pártba, majd az SZK(b)P-be. (A Szaharov Központ adata szerint pártonkívüli.) A VOKSZ 2. Nyugati Osztálya referense. Az 1927–38 között a Moszkvában, lengyelül megjelenő Trybuna Radziecka (Советская трибуна) lap kulturális rovat-vezetője. 1938-ban kémkedés vádjával letartóztatták és kivégezték. Vö. Чужки компюдииков БОК за 1936–37 г. GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 16. valamint: <http://www.saharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=20608> Német nyelvű leveleiben Рудольф Зелдтnek írta a nevét; ezt az írásmódot követtem.

⁶² A fejlécen 2 db pecsét látható: 1) „Külügyi népbiztoshelyettes titkársága. Érkeztetett № 3525. 1935. VII. 31.” 2) „Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Politikai Osztálya. Titkos. Érkeztetett № 1636. 1935. VIII. 1.”

⁶³ A kihagyott szövegrészben a magyar–szovjet kereskedelmi kapcsolatokról esik szó.

Egyéb kérdések

A napokban ismét járt nálam Magyar professzor és közölte döntését, miszerint feleségével együtt *szeptember 1-jén* érkezik Moszkvába.⁶⁴ Hivatkozva arra, hogy már írtam Önnek nálunk [végzendő] munkája fontosságáról, kérem megállapítani, hogy milyen, és milyen mértékű anyagi engedményeket kap kéthónapos unióbeli tartózkodása idejére, és egyúttal megállapítani azt a valutaösszeget, amellyel rendelkeznie kell inneni elutazásakor.

Postafordultával értesítést kérek erről.

(...)⁶⁵

A Szovjetunió diplomáciai képviselője

A. Bekzadjan

Gép. 5-jus⁶⁶

1–2. Kresztyinszkij elvt.[ársnak]

3. Litvinov elvt.[ársnak]

4. Sztomonjakov elvt.[ársnak]

5. az ügyirathoz

Orosz nyelvű gépelt másolat.

AVP RF f. 077, op. 15. p. 106. gy. 1. l. 108–109.

⁶⁴ Ceruzával aláírva, kézfírással a bal hasábjában: „Telefonon közöltem Solc [Зольц] elvt.[ársal]. 1935. VIII. 8. Mihelsz.”

⁶⁵ A kihagyott szövegrészben a német–magyar kapcsolatokról és a követségi számjelező kinevezéséről esik szó.

⁶⁶ 5 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépíró.

11.

LEV CSERNYAVSZKIJ – FRIEDRICH LINDÉNEK

1935. július 31.

Külügyi Népbiztosság

2. Nyugati Osztály

Linde elvt.[árs]

Tisztelt elvtárs,

Magyar prof.[esszor] Magyarországról érkezésével kapcsolatos levelére (iktatószáma 800/Magy.[arország], folyó év június 29-e,) válaszolva értesítjük, hogy az Intouristtal való megállapodás értelmében Magyar prof.[esszornak] és feleségének a szokásos árakból 25% mértékű engedményt fogunk biztosítani.

Eltársi üdvözléssel:

L. Csernyavszkij
a VOKSZ elnökhelyettese

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 798. l. 71.

12.

LEV CSERNYAVSZKIJ – MAGYARY ZOLTÁNNAK

1935. augusztus 3.

Magyary Zoltán professzor úrnak

Budapest IV. Egyetem tér 1.

Mélyen tisztelt Professzor Úr,

Örömmel vettük tudomásul értesítését az Ön és felesége Szovjetunióba tervezett utazásáról. Élénk érdeklődést keltett nálunk az az óhaja, hogy beható tanulmányutat tegyen a Szovjetunió területén. Megtesszük a megfelelő lépéseket, hogy tanulmányai a lehető

legeredményesebben alakuljanak. A Szovjetunió Külföldi Kulturális Kapcsolatainak Társasága és fiókintézményei részéről minden irányú segítség biztosítva van az Ön számára. Némileg korai volna tanulmányainak konkrét programját már most rögzíteni, mert Ön, mint a budapesti szovjet követséghez intézett leveléből kiderül, nagy súlyt helyez a Szovjetunió vezető személyiségeivel való kapcsolatfelvételre. Utalásait és jelzéseit figyelembe fogjuk venni, és ennek értelmében fogunk programot összeállítani.

Az utazásával kapcsolatos devizaneheztségek következtében az itteni Intourist utazási társaság késznek nyilatkozott szovjetunióbeli tartózkodásának költségeiből 25% engedményt adni, és 50% engedményt szovjetunióbeli vasúti utazásaiból. Ugyanez érvényes feleségére is.

Abban a reményben, hogy Önt és feleségét hamarosan a Szovjetunióban üdvözölhetjük, kiváló nagyrabecsúlással:

L. Csernyavszkij
a VOKSZ elnökhelyettese

RS/HL/2⁶⁷

Német nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 2.

13.

MAGYARY ZOLTÁN – LEV CSERNYAVSZKIJNAK

Budapest, 1935. augusztus 23.

L.[ev] Csernyavszkij úr
a VOKSZ elnökhelyettese
Moszkva, 56.
B.[olsaja] Gruzinszkaja 17.

⁶⁷ Azonosítatlan RS és HL monogramú személyek gépelték két példányban.

Mélyen tisztelt Alelnök Úr!

Őszinte köszönettel vettem augusztus 3-i szíves levelét. Az Önök egyesületének részemre kilátásba helyezett minden irányú segítése kezességet jelent számomra, hogy sikerülni fog tanulmányi programomat eredményesen lebonyolítani. Az Intourist társaság engedményezte ármérséklet megszünteti a devizaneheztséget, amely gondot okozott nekem.

Feleségem és én megtettünk minden előkészületet, hogy hamarosan útnak indulhassunk. Szeptember 1-jén akarunk Moszkvába érkezni, és a Metropol szállodában fogunk megszállni.

Első utam Önhöz fog vezetni, és hálás leszek, ha megbeszélhetjük programomat, és Ön szíveskedik összekapcsolni az irányadó személyiségekkel.

Kiváló tisztelettel:

Prof. Magyary Zoltán

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő]

Német nyelvű gépelt autográf.

Fejléces levélpapír: Institut Hongrois des Sciences Administratives
Universté Pierre Pázmány à Budapest. Directeur: Prof. Zoltán Magyary. Budapest, IV. Egyetem tér 1.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 3.

14.

GERTRUDA FREUND – SZEMJON MIRNIJNEK⁶⁸

1935. augusztus 27.

A Szovjetunió magyarországi diplomáciai képvisellete
Budapest
Szigorúan bizalmas!

⁶⁸ Freund tévesen Mirszkijnek címezte a levelet.

Mirnij⁶⁹ elvt.[ársnak]

Tisztelt elvtárs,

1. (...) ⁷⁰
2. (...) ⁷¹
3. Kérjük, idejében hozzák tudomásunkra Magyary prof.[esszor] érkezését. Az Intouristnál 25% engedményt értünk el részére. Nagyon kíváncsi lenné megkapni a jellemzését.
4. (...) ⁷²

Eltársi üdvözléssel:

Freund
a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetője

[Kézírással:] Csernyavszkij
Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 793. l. 29.

15.

FELJEGYZÉS A MAGYARY ZOLTÁNNAL
1935. SZEPTEMBER 1-JÉN FOLYTATOTT
MEGBESZÉLÉSÉRŐL

Szigorúan bizalmas!

Magyary röviden kifejtette szovjetunióbeli utazásának célját, amit leveleiből már ismertünk.

⁶⁹ Tévesen: Mirszkij.

⁷⁰ A kihagyott részben Szabolcsi [Bencének] küldött zenei szakirodalomról esik szó.

⁷¹ A témánkhoz nem tartozó könyv- és folyóiratok cseréjéről van szó.

⁷² Mellékeli a könyvlistát.

Utazása alapvető indítéka: az irányításszervezés és az adminisztráció új, szovjet formáit óhajtja tanulmányozni (elvonatkoztatva ezt a kérdést államunk új osztályjellegétől).

Apparátusunk tanulmányozása iránti óriási érdeklődése – amint ezt ő maga mondta volt – egyáltalán nem politikai, hanem pusztán tudományos jellegű.

Az eszmecsere során kiviláglott, hogy Magyary sematikusan közelít irányításszervezésünk és közigazgatási jogunk kérdéséhez, nagy jelentőséget tulajdonít egy-egy ember szervezőképességeinek, ellenben nem érti rendszerünk osztályjellegét.

A részére általunk összeállított munkaprogramot jóváhagyta, csak némi változtatást eszközölt rajta, beiktatva a programba az Állami Tervbizottságot⁷³ és a Pénzügyi Népbiztosságot.⁷⁴

Magyary félhivatalosan javasolni akarja a Szovjetépítés Állami Intézményeinek,⁷⁵ hogy lépjenek be a nemzetközi közigazgatási jogi társaságba.

Magyary nagy jelentőséget tulajdonít a Szovjetunió ismert állami vezetőivel történő megismerkedésének.

Emlékeztetett rá, hogy fogadták őt Hitler, Hess,⁷⁶ Mussolini és mások.

Nagyon szeretne megbeszélést folytatni Sztálinnal. Kérte, hogy szerezzük be neki Lenin és Sztálin könyveit, amelyeket nagy figyelemmel fog tanulmányozni.

Freund, Seldt

P. S. Szeptember 1. Magyary és felesége részt vett a színházfesztivál megnyitóján, a *Szadkót*⁷⁷ nézték meg.

⁷³ Госплан = Государственный плановый комитет Совета Министров СССР

⁷⁴ Наркомфин = Народный комиссариат финансов

⁷⁵ Minden bizonnyal a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága mellett működő Szovjetépítés és Jog Intézetéről van szó, amelyben többször járt Magyary.

⁷⁶ Rudolf Hess (1894–1987): náci politikus, Hitler helyettese.

⁷⁷ Rimcskij-Korsakov 1897-ben írott operája.

NyB/4⁷⁸

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 4.

16.

MAGYARY PROFESSZOR PROGRAMJA

1. Megbeszélés a Központi Végrehajtó Bizottságban általános politikai kérdésekről Unschlicht⁷⁹ és Hackevics⁸⁰ elvtársakkal. Egyeztetni a Külügyi Népbiztossággal.⁸¹ Tel.[efon]: Kreml 100.

⁷⁸ 4 példányban gépelte Ny. B[azsutyna]. Vö. *Списки сотрудников ВОКС за 1936–37 г.* GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 6. Mivel a VOKSZ összes gépírónőjének a monogramját ebből az iratból sikerült megfejteni, a továbbiakban nem fogok hivatkozni rá.

⁷⁹ Unschlicht, [Jozsif Sztaniszlavovics] (1879–1938): bolsevik politikus. Kis-polgári zsidó családban született Lengyelországban. 1917-ben az októberi forradalmat irányító Petrográdi Forradalmi Katonai Bizottság tagja. 1919-ben a Litván–Belorusz Szövetségi Szovjet Köztársaság hadügyi népbiztosa, 1921–23-ban a GPU (titkosrendőrség) elnökének, Dzerzsinszkijnek a helyettese. Javaslatára hozták létre a GPU dezinformációs irodáját, ő irányította a polgári értelmiség külföldre száműzését. Az ő aláírása szerepel a „különleges fontosságú [északi] táborok”, azaz Gulag-rendszer létrehozását indítványozó 1923-as határozaton. 1924-től a kommunista párt Központi Ellenőrző Bizottságának tagja. 1925–30 között a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsa elnökének helyettese, valamint hadügyi- és tengeri népbiztoshelyettes. 1933–35-ben a polgári flotta vezetője. 1935-ben a Központi Ellenőrző Bizottság Szövetségi Tanácsának titkára. 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

⁸⁰ Hackevics, [Alekszandr Iszaakovics] (1895–1943): bolsevik párt- és állami tisztviselő. Belorussziában, zsidó családban született. 1925-ben Belorusszia belügyi-, 1931-ben pénzügyi népbiztosa. 1935-ben a Szovjetunió Központi Ellenőrző Bizottsága Elnökségének póttagja, valamint a KEB Nemzetiségi Tanácsa titkára. A Szovjetunió alkotmányát előkészítő bizottság tagja. 1937-ben letartóztatták, halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Állítólag csak 1943-ban halt meg.

⁸¹ НКВД = Народный комиссариат иностранных дел

2. Megbeszélés a Népbiztosok Tanácsában – az építés tényleges kérdéseiről a jogi osztály vezetőjével, Kumikin elvt.[árssal]. Egyeztetni a Népbiztosok Tanácsa Külügyi Osztályával. [Telefon]: Kreml 638.
3. Megbeszélés Visinszkijel.
4. Megbeszélés a Moszkvai Szovjetben Melbard⁸² elvt.[árssal].
5. 4–5 megbeszélés a Kommunista Akadémián,⁸³ a Szovjetépítés Intézetében.⁸⁴
6. ZAGSZ⁸⁵
7. Népbíróság⁸⁶
8. Megbeszélés a Frunzenszki kerületi szovjetben. Tel. 25447
9. Megbeszélés Klimov⁸⁷ elvt.[árssal] a Munkás-Paraszt Rendőrség vezetőségében

⁸² A szövegben tévesen: Melbart. [Melbard, Nyikolaj Petrovics] (1903–1938): lett nemzetiségű bolsevik politikus. A Moszkvai Szovjet elnökhelyettese, az Össz-oroszországi Központi Ellenőrző Bizottság tagja, a Goszplan (Állami Tervhivatal) elnöke. 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

⁸³ Számos felsőoktatási és tudományos kutató intézetet – filozófiai, történeti, irodalomtörténeti, nyelvtudományi és művészettörténeti, szovjetépítés és jog, világgazdasági és világpolitikai, gazdasági, agrár és számos természettudományi –, valamint egyesületet, tudományos folyóiratokat magába foglaló intézményhálózat, amely 1918–36 között működött Moszkvában, a Volhonka u. 14. szám alatt. Elnevezése, szervezeti felépítése többször változott, végül 1936-ban beolvasztották a Szovjet Tudományos Akadémiába.

⁸⁴ Az intézmény pontos neve: Институт Красной Профессуры Советского Строительства и Права. Címe: Метростроевская улица 53. Nem tévesztendő össze a nevében nagyon hasonló, ezen a listán a 10. pontban megnevezett főiskolával.

⁸⁵ ЗАГС (Отделы записей актов гражданского состояния) = Anyakönyvi hivatal

⁸⁶ НАРСУД = народный суд. Az igazságszolgáltatási rendszerben az elsőfokú bíróság. Minden moszkvai kerületben volt egy-egy Népbíróság.

⁸⁷ Klimov, [Mihail Jefimovics] (?–?): magas beosztású rendészeti és határőrségi tisztviselő. 1933-ban a titkosrendőrség (OGPU) szervezetéhez tartozó Munkás-Paraszt Rendőrség helyettes vezetőjeként ő nyomozott a kollektivizálás előidézte nagy éhínség idején elkövetett embérvései esetekben.

10. Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság mellett működő Szovjetépítés [Moszkvai] Főiskolája. Tel. 34321 [*Kézírással:*] Tv[erszkij] bulv[ár] 18. Karakulszkij (?)
11. Színház
12. Moszkvai Állami Egyetem
13. Múzeumok
14. Gyógyító-munkás Női Profilaktórium⁸⁸
15. Üzem
16. Metró
17. CPK i O.⁸⁹
18. Pedagógiai Főiskola
19. Iskola
20. Bölcsőde
21. Óvoda
22. Mozi [*Kézírással:*] Mozi – Szmena⁹⁰
[*Kézírással:*] Tretyakov Galéria (с ЖИЛЛИ⁹¹)
23. Megbeszélés Sztaszova elvt.[ársnővel]
24. Ohmatmld⁹²
25. Bolsevo⁹³

⁸⁸ [Лечебно-трудоустрой] Женский Профилакторий

⁸⁹ Центральный Парк Культуры и отдыха им. Горького (Kultúra és Pihenés Központi Gorkij-parkja. Röviden: Gorkij-park)

⁹⁰ Nehezen olvasható szó, valószínűleg „Szmena” (Váltás). Ez a 413 férőhelyes filmszínház a VOKSZ utcájában volt található.

⁹¹ Magyarokkal egy időben tartózkodott Moszkvában egy Gilly (?) nevű svájci múzeumigazgató a feleségével. Vö. *Дневник приема иностранцев*. GARF f. 5283. op. 1. gy. 296. l. 16. verso

⁹² Охрана материнства и младенчества = Anya- és Kisdedóvó

⁹³ Teljes nevén: Bolsevoi Munka Kommuna. A forradalom és a polgárháború következtében az 1920–30-as években bűnözésből élő árva, hajléktalan gyerekek milliói csavargottak a Szovjetunióban. A probléma kezelésére, a büntetett előéletű kiskorúak átnevelésére a titkosrendőrség (OGPU) 1924-ben alapította, és 1937-ig működött Moszkva közelében a bolsevoi kommunát, amelynek 1933-ban 4 ezer lakója volt. A telep önfenntartó volt, nyereséges cipőkészítő és sportszergyártó üzemet működtetett, de lakói szép sikereket értek el a sportban és a művészetek terén is. André Gide azt állítja, hogy a kommunába csak azokat

26. CDHVD⁹⁴ = [Központi Gyermezművész-képző Ház] Egyet.[emi] város⁹⁵

la/4⁹⁶

Orosz nyelvű gépelt másolatok.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 44.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 46. [A 22. pontig a 44. oldal másolata.]

17.

KIEGÉSZÍTŐ PROGRAM MAGYARY PROFESSZORNAK

1. Megbeszélés a Nehézipari Népbiztosságon [*Kézírással:*] Birenzweig,⁹⁷ telefonszámok: 1-02-00; [12-55: ez volt Birenzweig melléke]; 16-63)
2. Megbeszélés a Könnyűipari Népbiztosságon [*Kézírással:*] telefonszám: 24-40; 1-47
3. Megbeszélés a Pénzügyi Népbiztosságon

fogadták be, akik hajlandók voltak besúgni a társaikat. Vö. André Gide: *Visszatérés a Szovjetunióból*. Budapest, Interart, 1989. 112. Bolsevo életét mutatja be az 1931-ben készült, a világ 107 országában vetített első szovjet hangos játékfilm, a *Путевка в жизнь*. Bolsevoóban Illyés Gyula is járt 1934-ben.

⁹⁴ ЦДХВД = Центральный Дом Художественного Воспитания Детей

⁹⁵ Sorszám nélkül: Студенч. городок. Ennek a programnak a keretében mentek a Sztrominkára.

⁹⁶ 4 példányban gépelte L. [N.] A[gafonyikova] gépirónő.

⁹⁷ Birenzweig, [Mihail Vlagyiszlavovics] (1881–1937): Lengyelországban született zsidó családban. Az SZK(b)P tagja, felsőfokú végzettséget szerzett. 1926–31-ben a párizsi szovjet gazdasági kirendeltség export részlegét vezette, tevékeny szerepet játszott szovjetunióbeli műkincsek eladásában. Vö. Юрий Жуков: *Сталин: операция «Эрмитаж»*. Москва, «Варпис». 2005. 175–177.; 239–246. Később a Nehézipari Népbiztosság Nemzetközi Osztályát vezette. 1937-ben kémkedés és ellenforradalmi tevékenységben való részvétel vádjával kivégezték. 1957-ben rehabilitálták. Vö. <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=4061>

4. Megbeszélés a Földművelésügyi Népbiztosságon
5. Megbeszélés az Állami Tervbizottságban
6. Megbeszélés a Közoktatásügyi Népbiztosságon. [Kézírással:]
Szkomarovszkij és telefonszámok: 1-05-80, 1-134
A Népbiztosságok szerkezeti felépítésének kérdéséről

la/4⁹⁸

Orosz nyelvű gépelt másolat autográf bejegyzésekkel.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 49.

18.

MAGYARY PROFESSZORNAK ÁTADVA

1935. szeptember 2.

Ehrenburg, [Ilja, Grigorjevics].⁹⁹ *A második nap.* Németül.

Szovjetunió 1935. Németül¹⁰⁰

Sztálin: *A leninizmus kérdései.* Németül.¹⁰¹

⁹⁸ 4 példányban gépelte L. [N.] A[gafonyikova] gépirónő.

⁹⁹ Ilja Ehrenburg *День второго* című regénye 1934-ben jelent meg, németül pedig egy évvel később: *Der zweite Tag.* Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau–Leningrad. 1935. Magyarul 1956-ban, *A teremtség második napja* címmel látott napvilágot.

¹⁰⁰ Minden bizonnyal a [Sowjetunion, 1935. Reden und Berichte von J. Stalin, W. M. Molotow, L. M. Kaganowitsch, G. K. Ordshonikidse, V. W. Kuibyschew, M. N. Tuchatschewski, J. A. Jakowlew, G. F. Grinko, A. P. Rosenholz. Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau–Leningrad. 1935.] műről van szó.

¹⁰¹ J. STALIN: *Probleme des Leninismus.* Erste Folge. 2. Auflage. Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau. 1932. könyvről van szó, mert Magyary erre hivatkozott. Vö. MAGYARY Zoltán: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból.* [Budapest], MTESZ–PTSZ, [1995]. (Az 1936-os kiadás reprintje.) 47.

Lenin: *Állam és forradalom.* Németül.¹⁰²

Lenin: *Az államról.*¹⁰³ Németül.

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Knorintól.¹⁰⁴ Németül.

A kolhoz alapszabálya Jakovlevtől, németül.¹⁰⁵

NyB/4¹⁰⁶

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 5.

19.

FELJEGYZÉS A MAGYARY ZOLTÁNNAL

1935. SZEPTEMBER 2-ÁN FOLYTATOTT
MEGBESZÉLÉSRŐL

Szigorúan bizalmas!

¹⁰² W. J. LENIN: *Staat und Revolution.* Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau–Leningrad. 1934. könyvről van szó, mert Magyary erre hivatkozott. Vö. MAGYARY Zoltán: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból.* [Budapest], MTESZ–PTSZ, [1995]. (Az 1936-os kiadás reprintje.) 46.

¹⁰³ Valószínűleg az alábbi műről van szó: W. I. LENIN: *Über den Staat.* Verlagsgenossenschaft ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau, 1934.

¹⁰⁴ Minden bizonnyal az alábbi műről van szó: W. G. KNORIN: *Kurze Geschichte der KPD(SU) (B).* Moskau–Leningrad. Verlagsgenossenschaft ausländischer Arbeiter in der UdSSR. 1935., amely a *Краткая история ВКП(б).* Сост. бригадой Историко-парт. ин-та красной профессуры – Б. Пономарев (бригадир), Н. Войтинский, Ф. Андерсон, А. Кучкин, А. Уразов; Под ред. В. Кнорина. 2-е изд. Москва, Партиздат, 1935. német változata.

¹⁰⁵ Minden bizonnyal az alábbi műről van szó: J. A. JAKOWLEW: *Das Musterstatut des landwirtschaftlichen Artel.* Referat auf dem II. Unionskongress der Stossarbeiter der Kollektivwirtschaften am 11. Februar 1935. Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau, 1935.

¹⁰⁶ 4 példányban gépelte Ny. B[azsutyina] gépirónő.

Magyary első találkozása a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága mellett működő Szovjetépítés és Jog Intézete¹⁰⁷ professzoraival szeptember 2-ára volt előirányozva.

Az intézetbe menet Magyary közölte, hogy itt már felvette a kapcsolatot Magyarország ügyvivőjével,¹⁰⁸ aki meghívta magához ebédre és felajánlotta, hogy együtt látogassanak el a Külügyi Népbiztonságra. Ekkor Magyary megkérdezte, nem bünteti-e a törvény, ha egy külföldinek, aki nem váltott valutát, szovjet bankjegyei vannak (célzás arra, hogy a követség¹⁰⁹ ajánl vagy „vált” neki valutát).

Az intézetben Magyaryt 6-7 ismert professzorunk várta. Magyary nagyon aprólékosan kifejtette nekik ideutazása célját, beszélt eddigi munkájáról, hogy pontosan mi keltette fel érdeklődését a szovjet állami berendezkedés tanulmányozása iránt.

Bevezető szavaiban Magyary a következő tézist fejtette ki: minden országban egyre időszerűbbé válik a politikai és a közigazgatási hatalom koncentrációjának kérdése, maximális koncentrációjának kérdése. Némely országban már komolyan hozzáfogtak ezeknek a kérdéseknek a megoldásához, és a szigorúan központosított közigazgatási vezetőréteg kialakításához, amely teljes mértékben alá van rendelve a „Führer”-nek. Más országokban (főként az USA-ban) erős törekvések vannak a föderáció gyöngítésére és a központi közigazgatási szervek erősítésére. Ezzel kapcsolatban

a közigazgatási jog elméleti szakemberinek fel van adva a kérdés az ebben a vonatkozásban meglevő tapasztalat tanulmányozására és általánosítására. „Jól szervezett állami-közigazgatási vezetőréteg nélkül, jelentette ki beszédében Magyary, egyetlen Führer – legyen az Mussolini, Hitler vagy... Sztálin (!) – sem képes sokáig hatalmon maradni.” Magyary és a közigazgatási jog más világhírű tudósainak feltevése szerint a Szovjetunió a führerizmus klasszikus országa – ennek kapcsán azt a megszorítást tette, hogy nem kívánja ezt megerősíteni, mert nem ismeri a szovjet viszonyokat –, és ezért természetes, hogy a Szovjetunió közigazgatási berendezkedésének kérdése általában, a központi állami adminisztrációé pedig konkrétan, manapság minden tudós figyelmét magára vonja.

Magyary „elmélete” – amely végeredményben a közigazgatási apparátus útjai fasizálódási lehetőségeinek keresésére irányul a burzsoá államokban –, valamint az általa hozott szovjet analógia ironikus replikákat és egyet nem értést váltott ki a szovjet tudósok körében. A jelen levők arra a következtetésre jutottak, hogy Magyaryval nagyon tüzetesen meg kell ismertetni államunk felépítését. A Magyaryval folytatandó, részletekbe menő eszmecsere Cseljapov¹¹⁰ és Docenko¹¹¹ professzorokat jelölték ki.

Megjegyzendő: a különféle államrendszerek építése időszerű

¹¹⁰ A jelentésekben tévesen Cseljabov. [Cseljapov, Nyikolaj Ivanovics] (1889–1938): szovjet jogtudós, államjogász, zenetudós. Az SZK(b)P tagja. 1928–36 között a Szovjetépítés Intézetének igazgatója, más források szerint a *Szovjet állam* elnevezésű szekció vezetője. A *Muzika i revoljucija* (Zene és forradalom) zenei folyóirat felelős szerkesztője. 1932–36: a Szovjet Zeneszerzők Szövetségének első elnöke. 1933–37: *Szovjetszkaja muzika* (Szovjet muzika) folyóirat felelős szerkesztője. 1937-ben ellenforradalmi, terrorista szervezetben való részvétel vádjával letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

¹¹¹ Docenko, [Mihail Nyikolajevics] (1903–1937): 1919-ben vették fel az OK(b)P-be. 1931-ben végzett a Vörös Professzúra Intézetben, 1932 óta ugyanott tanított szovjet jogot és szovjet gazdasági jogot. 1935 óta professzor, a Szovjetépítés Intézetében a gazdasági jogi szekció vezetője. Szovjetellenes terrorista szervezetben való részvétel vádjával letartóztatták, és 1937-ben kivégezték. Vö. GARF f. 5148 (Krasznojá Professzúra). op. 2. gy. 68.; valamint: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=6643>

¹⁰⁷ 1931-ben a Moszkvai Állami Egyetemen a Szovjetépítés és Jog karát két önálló intézetre választották szét, a Szovjet Jog Moszkvai Intézetére és a Szovjetépítés Moszkvai Intézetére. 1937-ben a Szovjet Jog Moszkvai Intézetét átszervezték Moszkvai Jogi Intézetté, a Szovjetépítés Moszkvai Intézetét pedig az Állami Jog és az Állami Irányítás Intézetévé. 1938 óta a Szovjetunió Ügyészségének jogi intézete. 1941-ben mindkét jogi főiskolát Moszkvai Jogi Főiskolában egyesítették. 1954-ben a Moszkvai Jogi Főiskola beleolvadt a Moszkvai Állami Egyetem jogi karába.

¹⁰⁸ Cindric Egon (1898–?): konzul, diplomata. 1931–34 között Helsinkiben követségi tanácsosként Jungerth-Arnóthy Mihály ügyvivő követ beosztottja volt. 1935 májusától 1937. XII. 19-ig dolgozott a moszkvai követségen előbb követségi első titkárként, majd követségi tanácsosként. 1945 után Németországba távozott.

¹⁰⁹ Valójában Magyarország ekkor missziói szinten képviseltette magát Moszkvában.

problémáinak ismerete felkeltette a szovjet professzorok érdeklődését, s az a terv ötlött fel bennük, hogy javasolják Magyarynak, tartson nekik néhány előadást erről a témáról. Ez a kérdés nyitva maradt.

R. Seldt

la/4¹¹²

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 6.

20.

FELJEGYZÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL POLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEKRŐL

Szigorúan bizalmas!

1935. szeptember 5-én a Szovjetépítés Intézetében létrejött a másodszori megbeszélés Docenkóval és Amfityeatrovvval,¹¹³ a gazdasági jog professzoraival.

Főként a gazdasági népbiztosságok (Nehézipari Népbiztosság,¹¹⁴ Könnyűipari Népbiztosság¹¹⁵ stb.) felépítésének kérdéseiről esett szó.

7-én ugyanebben az intézetben Magyary a szövetségi és az autonóm köztársaságokról beszélgetett Trajnyin¹¹⁶ prof.[esszorral]. A megbeszélés a VOKSZ munkatársának jelenléte nélkül folyt le.

¹¹² 4 példányban gépelte L. [Ny.] A[gafonyikova] gépíró.

¹¹³ Amfityeatrov, [Georgij Nyikitics] (1899–?): a gazdasági-, az ipari- és földjog szakértője. A moszkvai egyetem jogi karán végzett. 1935-ben értekezés védeke nélkül megkapta a jogtudományok kandidátusa fokozatot. 1943–44-ben a jogi kar dékánja, 1942–44-ben a polgári jogi tanszék vezetője.

¹¹⁴ Наркомтяжпром (Narkomtjazsprom)

¹¹⁵ Наркомлегпром (Narkomlegprom)

¹¹⁶ A szövegben hibásan Trojanyin. Akiről szó van, az minden bizonnyal [Trajnyin, Ilja Pavlovics] (1887–1949): szovjet jogász, az államtudományi jog szakértője, a jogtudományok doktora (1935), akadémikus (1939), közéleti személyiség.

8-án a frunzenszki kerületi szovjet elnökével¹¹⁷ kellett volna megbeszélésnek létrejönnie, de a megbeszélés nem jött létre, mivel az elnököt sürgősen a Moszkvai Szovjetbe hívták. 8-án 5 óra-kor Magyary a Szovjet Jog Intézetébe látogatott el és megismerkedett az egyes osztályokkal.¹¹⁸

9-én nagyon érdekes megbeszélésre került sor az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottság Szovjetépítés Intézetében. A megbeszélésen az intézet 4-5 professzora vett részt. A megbeszélés fő témája a lenini–sztálini munkastílus volt.

Magyary makacsul felveti az eszmecsere kérdését Kaganovics¹¹⁹ elvt.[árssal] – Magyary kifejezésével élve –, korunk legnagyobb szervező zsenijével.

R. Seldt

[Kézírással:] Freund elvtársnő. Úgy gondolom, hogy ezt L.[azar] M.[ojszejevics] titkárságának tudomására kell hozni. Megbeszéljük. Kuljabko

1904-ben lépett be az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba. 1931–35 között a Szovjetépítés és Jog tudományos főmunkatársa, 1942–47 között ugyan-ezen intézet jogutódjának, a Szovjet Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója. 1942-től tagja volt a hitleri Németország által elkövetett háborús bűnöket vizsgáló rendkívüli bizottságnak. Számos egyéb fontos tisztséget töltött be, számos magas kitüntetésnek volt birtokosa.

¹¹⁷ A Kropotkin utca 14. alatti szovjet elnöke ekkor Kirillov, Sz. V. volt. *Вся Москва*, 1936. 59.

¹¹⁸ A „кабинет” szót fordítottam így.

¹¹⁹ Kaganovics, Lazar Mojszejevics (1893–1991): szovjet pártfunkcionárius. Szegény zsidó családban született, bátyja, Mihail, a későbbi nehézipari népbiztos-helyettes hatására 1911-ben belépett az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba, majd a bolsevik pártba. Számos rendkívül fontos posztot töltött be. Sztálin legközelebbi munkatársa, az 1930-as években a Szovjetunió második számú vezetője.

21.

MEGBESZÉLÉS MAGYARY ÚRHÖLGGYEL

Szigorúan bizalmas!

Szeptember 14-én a Nyugati Festészet Múzeumába¹²¹ kísértem el Magyary úrhölgyet, magyar egyetemi magántanárnőt, ahol a festészet ismeretéről, valamint Renoir¹²² és Marguet¹²³ festészete iránti élénk érdeklődéséről tett tanúbizonyságot. Útközben a szovjet-unióbeli nők helyzetéről beszélgettünk. Kiderült, hogy tagja az Egyetemet Végzett Nők Egyesületének,¹²⁴ a filozófia doktora, férjhezmeneteléig a budapesti egyetem magántanára volt, és sokat dolgozik az egyetemet végzett nők helyzetének javításáért, akik most megsínylik a válságot. Általában sokat beszél arról, hogy Magyarországon a nők között nagyon erős törekvés él egyetemi képesítés megszerzésére, és azért éheznek, és azért tanulnak, hogy a jövőben újfent éhezzenek, mert náluk fölösleg van értelmiségi erőkből, és nagy a munkanélküliség, úgyhogy sok szakma már előre munka hiányára van kárhoztatva, és ezért ő attól szenved, hogy a nők nem akarják olyan szakmában megméretetni magukat, amelyekhez nincs szükség egyetemi képzettségre, és nem akarnak szakmát

¹²⁰ 4 példányban gépelte L. [Ny.] A[gafonyikova] gépírónő.

¹²¹ A mai Puskin Szépművészeti Múzeum. Akkori hivatalos neve: Музей Нового Западного Искусства, címe: Kropotkinszkaja u. 21.

¹²² Renoir, Pierre-Auguste (1841–1919): a francia impresszionista festészet egyik legnagyobb alakja.

¹²³ Marquet, Albert (1875–1947): francia festő, a fauve-ok egyik legismertebb képviselője.

¹²⁴ Pontosabban: az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületének

váltani, amint ez az életkörülmények között szükséges lenne. Azután arról beszélgettünk, hogy a különféle országokban milyen a nők helyzete, és amikor a németországi nők helyzetéről beszélt, váratlanul nagy elismeréssel nyilatkozott a német kormánynak a női munkanélküliség megszüntetése érdekében tett lépéséről: a falusi lányokat sokgyermekes munkáscsaládoknál alkalmazták háztartási teendők ellátására. A munkásfeleségeknek ez jó is lehet – mondtam –, de mit nyernek ezzel a lányok? Erre azt mondta, hogy a lányok városban laknak, ami nagy csábítás számukra, azután meg nem ülnek a falvakban munka nélkül, és végül a munkásfeleségek részéről biztosítva van irányukba a jó viszony, és úgyszintén ugyanolyan étkezés, ahogyan a munkások családja étkezik. Az ilyen fokú dicséret, amelyet a falusi munkanélküliség aligha indokolhat, nagyon meglepett engem egy olyan ember részéről, aki másoknál jobban kellene, hogy értse egy ilyen rendelkezés képtelenségét.

A továbbiakban arról beszélt, hogy Németország sok mindenben utánoz bennünket, és az anyák és a csecsemők védelmében ott most minden úton-módon igyekeznek segíteni a sokgyerekes nőknek, az ösztönzés és a népesség növelése szempontjából, a nemzetvédelem érdekében.

Este a 60. számú iskolában jártunk, ahol Petrov¹²⁵ elvt.[árs] megmutatta az épületet, sokat beszélt az úttörőszervezetről és mindenemű iskolai rendről.

Magyary úrhölgy szinte nem tett fel kérdést, mivel – mint mondta – ő az egyetemi oktatás szakértője, s az iskola őt a teljes oktatás általános szervezettsége szempontjából érdekli.

K. Burmeister¹²⁶

¹²⁵ A 60. számú középiskola Moszkva Lenin-kerületében, a Donszkaja út 26. szám alatt volt, az igazgató neve: Petrov, [A. M.] Vö. *Вся Москва*, 1936. 390.

¹²⁶ [Kszenyija Nyikolajevna] Burmeister: külső munkatárs, tolmács, a bolsevik párt tagja. Vö. *Списки сотрудников БОК за 1936–37 г.* GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 14. A keresztnév kezdőbetűje tévesen: A.

[Kézírás:] Freund elvt.[ársnő], megbeszéljük. IX. 19. Kuljabko

jem/4¹²⁷

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 8.

22.

FELJEGYZÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL
FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEKRŐL

Szigorúan bizalmas!

14-én Magyar a Közoktatásügyi Népbiztosságon¹²⁸ járt, és Szkomarovszkij¹²⁹ elvt.[árssal] folytatott eszmecsere. A megbeszélés témája Magyarot közvetlenül érintette – a közoktatási rendszer, valamint a főiskolai és egyetemi professzorok helyzete.

A megbeszélést nagyon szerencsétlennek tartom. A közoktatási dolgozók, főként a professzorok helyzetéről beszélve Szkomarovszkij részletesen elidőzött a zárt elosztási intézményeknél (amelyekről most, 1935 szeptemberében nem kellett volna beszélnie). Ennek kapcsán Szkomarovszkij megmutatta [vásárlói] könyvecskéjét,¹³⁰ és elmagyarázta neki, hogy tojás-, vaj-, tejföl- stb. jegyek vannak.

¹²⁷ 4 példányban gépelte Je.[A.] M[escserina] gépírónő.

¹²⁸ Наркомпрос (Narkomprossz) = Народный комиссариат просвещения

¹²⁹ Szkomarovszkij, [Naum Markovics] (1891–?): tisztviselő, pártmunkás. 1915–18 között a BUND (zsidó szocialista párt), 1919 óta az OK(b)P tagja. Számos városban – Zsitomir, Poltava, Harkov, Szaratov, Sztálingrád – töltött be fontos gazdasági, és gazdasági ellenőri állást. 1934 júniusában még Sztálingrádban dolgozott. Vö. GARF f. 7511. op. 2. gy. 1089. (Az iratokat selejtezték, átszámozták, ez kisebb keveredést okozott, és a leltárkönyv szerint ennek az ügyiratnak a száma: 1086.)

¹³⁰ Гортовская книжка. А ГОРТ (Городская Организация Розничной Торговли = Városi Kiskereskedelmi Szervezet) betűszóból képzett, ma már egyetlen szótárban sem fellelhető, nem használt melléknév.

Ez utóbbi olyan fokú ostobaság volt, hogy helyette én éreztem kínosan magamat.

Este a VOKSZ-ban Kumikin¹³¹ elvt.[árssal], a Népbiztosok Tanácsa Jogi Osztálya vezetőjével jött létre megbeszélés. Egy-egy Népbiztosság szervezeti felépítésére és tevékenységeire vonatkozó kérdések mellett Magyarot az érdekelte, hogy előfordul-e civakodás a komisszárok között, amelyek a parlamentekben, sőt még a fasiszta államokban is megszokottak. Kumikin elvt.[árs] nagyon jól válaszolt erre a kérdésre, elmagyarázva, hogy a Népbiztosok Tanácsa összeforrott, a párt által nevelt kollektíva, és a kapitalista minisztertanácsokra jellemző semmiféle civakodás gyakorlatilag nem volt, és nem is fordulhat elő. Magyar másodízben – először a Cseljapov prof.[esszorral] folytatott megbeszélésen – érintette a párt és a kormány viszonyát. (Kumikin elvt.[árs] előre figyelmeztetést kapott egy ilyen kérdés eshetőségére.) Kumikin ugyanolyan feleletet adott, mint Cseljapov prof.[esszor]: a párt szerepét nem a hatalomhoz való viszonya, hanem nagy tekintélye szavatolja.

Szeptember 15-én Magyar a Munka Palotájában, az Állami Intézmények Alkalmazottai Szakszervezete Központi Bizottsága elnökhelyettesénél, Zelenko¹³² elvt.[ársnál] járt. Miután megismerkedett a szakszervezetek helyzetével, felépítésével és feladataival, Magyar az iránt érdeklődött, hogy miként valósulnak meg Leninnek azok az útmutatásai, hogy „minden szakácsnőnek tudnia kell irányítania az államot”.¹³³

¹³¹ Kumikin, [Pavel Nyikolajevics] (1901–1976): számos vezető gazdasági tisztséget töltött be. 1934–39-ben az Élelmiszeripari Népbiztosság Nemzetközi Osztályának vezetője, 1951–53-ban külkereskedelmi miniszter, 1953–69-ben külkereskedelmi miniszterhelyettes. 1952–66-ban az SZKP Központi Bizottságának póttagja.

¹³² Zelenko, [Henrik Joszifovics] (1900–1972): mérnök-közgazdász, vasutas családban született Belorussziában. 1926-ban lépett be az SZK(b)P-be. Számos vezető tisztséget töltött be. 1933-tól az Állami Intézmények Alkalmazottai Szakszervezete Központi Bizottságának osztályvezetője, titkára, majd elnöke. 1951-től a tengeri flotta miniszterhelyettese. Vö. <http://az-libr.ru/index.htm?Persons&75B/7775be57/index>

¹³³ Lenin éppen az ellenkezőjét mondta, kijelentése pontatlanul vált szálló-

Minden beszélgetőtárrsal folytatott megbeszélésen vörös fonálként húzódik végig a kérdés: milyen tendenciák érvényesülnek a munkatársak kiválasztásában, a tisztségekben való megerősítésükben és leválthatóságukban. A kapott válaszban, hogy a jól beváló munkásokat igyekszünk állandó munkán véglegesíteni, Magyary a csinovnyikréteg képződését látja, és ezt összekapcsolja az elkerülhetetlen bürokratizálódással, és Lenin útmutatásainak való ellentmondásokkal.

Zelenko elvt.[árs] helyesen megvilágította ezt a kérdést, a tanácsi szekciók munkájáról, az intézmények fölötti üzemi vezetőségekről, és a szocialista több helyen dolgozásról¹³⁴ beszélt. Magyary először találkozott ezekkel a kérdésekkel, buzgón jegyzetelt. Magyary nyomban kapott ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos anyagot is, amelyek között volt egy remek kiadvány, egy album a szocialista több helyen dolgozókról.

Szeptember 17-én Magyary az Állami Tervbizottságban¹³⁵ járt, és 3 órán át beszélgetett Troickij¹³⁶ elvt.[árssal]. A megbeszélés

igévé. 1917-es, *Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?* című cikkében ez olvasható: „Nem vagyunk utópisták. Tudjuk, hogy az államigazgatás munkájába nem tud azonnal bekapcsolódni bármelyik segédmunkás és bármelyik szakácsnő.” Vö. *Lenin összes művei*. 34. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 315.

¹³⁴ A *союзоместительство* szókapcsolatot fordítottam így. Az a rendszer, amikor a munkások megmaradtak a termelőmunkában, de az apparátus működésének javítása céljából vezetői beosztást is vállaltak, és több helyen dolgoztak.

¹³⁵ Szovjetunió Állami Tervbizottságáról (Госплан СССР) van szó, amely a Kujbisev tér 1. számában volt található. Nem tévesztendő össze az Oroszországi Föderáció Állami Tervbizottságával, a Malij Cserkasszkij közben.

¹³⁶ Troickij, [Borisz Vasziljevics] (1904–1938): lettországi mozdonyvezető családjában született. 1926–30 között a moszkvai Vörös Professzúra Intézet Világgazdasági Tanszékén tanult. Előbb a Gazdasági Főiskolán dolgozott, majd a Goszplan Pénzügyi-tervezési Osztályát vezette. 1936-ban a 2. ötéves terv kidolgozásában végzett munkájáért megkapta a közgazdaságtudományok doktora címet. 1937-ben ellenforradalmi-terrorista szervezetben való részvétel vádjával letartóztatták, és 1938-ban kivégezték. A híres-hírhedt Rakparti házban, a „kormányházban” lakott. Vö. <http://museum-dom.ru/bio04/troickiy.html>

sikeres és eredményes volt. Szervezési kérdések mellett elméleti kérdéseket is érintettek.

Szeptember 20-án Kraval¹³⁷ elvt.[árs], a Központi Népgazdasági Statisztikai Hivatal¹³⁸ vezetője fogadta Magyaryt. Magyary élénken érdeklődött az államapparátusunkban dolgozók statisztikai adatai, fenntartási költsége és egyébek iránt. Kraval elvt.[árs] az útmutatók idevágó adataira hivatkozott.

Ugyanazon a napon a Nehézipari Népbiztosság Nemzetközi Osztályán jött létre megbeszélés Lorenz¹³⁹ elvt.[árssal]. Ezzel a megbeszéléssel Magyary elégedetlen volt. Lorenz még a Nehézipari Népbiztosságról sem tudott kimerítő adatokkal szolgálni, nem is beszélve egy sor tudományos – elméleti – adminisztratív kérdésről.

R. Seldt

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő]. Nézze meg a másik oldalt.

1. Seldt elvtárs írjon részletesebb jelentést Szkomarovszkijról. Kül-detek Bubnovhoz,¹⁴⁰ különben még kijelöli Szkomarovszkijt külföldiekkel folytatandó megbeszélésekre.

¹³⁷ Kraval, [Ivan Adamovics] (1897–1937): lett nemzetiségű közgazdász, statisztikus. Az SZK(b)P Központi Bizottsága káderképző egyetemén, a Szverdlov Kommunista Egyetemen és a Vörös Professzúra Intézetben tanult. 1930–32-ben munkügyi népbiztoshelyettes, 1933–35-ben a Központi Népgazdasági Statisztikai Hivatal (ЦУНХУ) első helyettese, 1935–37-ben vezetője, az Állami Tervbizottság elnökhelyettese. Részt vett az első ötéves tervek kidolgozásában, Lenin-renddel tüntették ki. A Rakparti házban, a kormányházban lakott. 1937-ben kártékony, terrorista tevékenység vádjával letartóztatták és kivégezték. Vö. <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=9475>; http://ru.wikipedia.org/wiki/%CA%F0%E0%E2%E0%EB%FC%2C_%C8%E2%E0%ED_%C0%E4%E0%EC%EE%E2%E8%F7

¹³⁸ ЦУНХУ (Центральное управление народнохозяйственного учёта). 1931–41 között a Központi Statisztikai Hivatal neve.

¹³⁹ A jelentésben hibásan Lorrenz névalak olvasható. Lorenz, [V. L.] (Лоренц) a Nemzetközi Osztályon belül a Koncessziós Ügyek Osztályát vezette. Vö. *Вся Москва*, 1936. 9.

¹⁴⁰ Bubnov, [Andrej Szergejevics] (1884–1938): szovjet politikus, katoná-

2. Szintén kérem, hogy Lorenzcel kapcsolatban is tegye ezt.
3. Szeretném megbeszélni a Magyaryval való további munkát.

IX. 25. Kuljabko

jem/4¹⁴¹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 9.

23.

MEGBESZÉLÉSEK MAGYARY ÚRHÖLGGYEL

Szeptember 16-án Magyary úrhölgyet az Ohmatmlad Múzeumba¹⁴² kísérttem el, ahol hozzávetőleg négy órát töltöttünk a nők helyzetére, a munkára, a tartásdíjra vonatkozó törvények fordításával; a legapróbb részletek iránt is élénken érdeklődött. Szóba került a nacionalizmus; ő a nemzeti érzést majdhogynem velünk született érzésként magyarázza, amellyel, úgymond, lehetetlen harcolni, és például elképzelhetetlen a német és a francia nép testvérisége, és ezt a gyűlöletet az anyatejjel szívják magukba, és így tovább. Így bizonyos megjegyzéseiből burkolt német orientáció érződik ki, mivel már másodszor veszem észre ítéleteiben a német kormány-

politikus. 1917-ben Petrográdban az októberi forradalom idején tagja volt a fegyveres felkelést irányító központnak. 1925-ben a párt Központi Bizottságának titkára, a Központi Végrehajtó Bizottság tagja. 1929-től közoktatásügyi népbiztos. Bolsevik szokás szerint már életében intézményeket neveztek el róla. 1938-ig Bubnov nevét viselte a Leningrádi Állami Egyetem és a Moszkvai Állami Pedagógiai Főiskola. 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

¹⁴¹ 4 példányban gépelte Je.[A.] M[escserina] gépfőnő.

¹⁴² Teljes neve: Музей-выставка Охраны материнства и младенчества Московского областного отдела Здравоохранения. Magyarul röviden: Anya- és Kisdedóvó Múzeum és Kiállítás. Címe: Kropotkinszkaja 20. Nem tévesztendő össze a Anya- és Kisdedóvó Tudományos Kutatóintézet Kiállító Központjával, amely a Szoljankán működött.

határozatok dicséretét. Este vele és férjével Sztrominka¹⁴³ egyetemi városkában voltunk, az egyetemi kollégium orvosa megmutatta a diákszálló bölcsődéjét, az anya- és gyermekszobát, a rendelőintézetet, az ebédlőt, a büfét, a könyvtárat, az olvasótermet. A bölcsődéről beszélgetve az orvos megjegyezte, hogy bár az anyák nincsenek együtt gyermekeikkel, sok időt töltenek a gyermekekkel és részt vesznek nevelésükben. Magyary úr egyre inkább erkölcsi kérdések iránt érdeklődött: hogy viszonyul hozzá a társadalom, ha a nő nem akar gyermeket és abortuszokat végeztet el, lehet-e befolyásolni társadalmi véleménnyel?

Felesége elmondása szerint Magyary úr vallásos ember, és ezért természetes, hogy az abortuszt bűnnek, gyilkosságnak tartja, azt pedig, hogy a társadalom elítéli az abortuszt elkövető nőket, természetesnek tekinti.

A látogatással nagyon elégedettek voltak, és sok kérdést tettek fel, de Magyary úr kérdései folytonosan az erkölcsi kérdést érintették.

Magyary úr száraz csinovnyik benyomását kelti, aki valahogy sematikusan látja az élet kérdéseit, és nagyra értékeli a hagyományokat.

K. Burmeister

la/4¹⁴⁴

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 10.

¹⁴³ A Moszkvai Állami Egyetem Sztrominka utcai legendás egyetemi kollégiuma. Az 1950-es években többek között Mihail Gorbacsov és leendő felesége, Raisza Gorbacsova is lakói voltak.

¹⁴⁴ 4 példányban gépelte L. [N.] A[gafonyikova] gépfőnő.

JELENTÉS A MAGYAR [sic!], PROFESSZORRAL VÉGZETT MUNKÁRÓL

1935. szeptember 16.

Magyar [sic!] úr a jogtudomány prof.[esszora] a budapesti egyetemen.

Szeptember 16-án Magyar [sic!] prof.[esszor] a 48. számú iskolába látogatott el. Orlov¹⁴⁵ elvt.[árs], az iskola igazgatója aprólékosan ismertette az iskola szerkezetét, az osztály- és általában az iskola tanulói létszámát, a tantestület összetételét stb. Magyar [sic!] prof.[esszort] minden nagyon érdekelte, és sok kérdést tett fel, amelyekre Orlov elvt.[árs] válaszolt. Érdeklődött az úttörő- és a komszomol szervezetek iránt is. A megbeszélés után Magyar [sic!] prof.[esszor] körbenézte az egész iskolát, és sok órán vett részt.

Az iskolalátogatást befejezve Magyar [sic!] prof.[esszor] megjegyezte, hogy különösen nagyszerű hatást tettek rá a gyerekek: „Itt Önöknél mindegyik egészséges, jól táplált, vidám – különös öröm ezt látnom; a város utcáin valami oknál fogva nem ezt tapasztaltam. Ugyanezt jegyezte be a vendégkönyvbe, és rámutatott az iskola kiváló felszereltségére is.

Je. R. Lieberman¹⁴⁶

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő], kérem, hogy Lieberman ne vonja be a Magyarával való munkába. IX. 20. Kuljabko

¹⁴⁵ A középiskola Moszkva Dzerzsinszkij kerületében, a Jaroszlavszkoje sosszé 85a alatt volt található. Az igazgató teljes neve: Orlov, [A. G.] Vö. *Вся Москва*, 1936. 388.

¹⁴⁶ Je.[vgenyija] R.[afailovna] Lieberman, a VOKSZ szerződéses munkatársa, tolmács, a bolsevik párt tagja. Vö. *Списки сотрудников ВОКС за 1936–37 г.* Vö. GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 14.

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 11.

MEGBESZÉLÉS MAGYARY ÚRHÖLGGYEL

1935. szeptember 28.

Szigorúan bizalmas!

Szeptember 17-én Magyary úrh.[ölgyel] a Közoktatásügyi Népbiztosság Központi Pedagógiai Laboratóriumában¹⁴⁸ jártunk. Mivel heveny záporosó esett, beszélgetésünk útközben a szokottnál kevésbé volt élénk. Nyugtalanította, hogy a férje túlságosan későn ment megbeszélésre az Állami Tervbizottságba, a munkaidő hamarosan véget ér, a tájékoztatást nyújtó személy sietni fog és a megbeszélés kurtább lesz. Azt válaszoltam, hogy nálunk ilyen nem fordul elő, a megbeszélés üteme nem változhat a hivatali idő végének függvényében; amíg a téma nem lesz kimerítve, és nem adnak választ minden kérdésre, a beszélgetés nem szakad félbe. Erre azt válaszolta, hogy azok közül az országok közül, amelyeknek a berendezkedésével a férje foglalkozik, egyetlen egyre sem panaszkodhatnak, mert még Hitler helyettese is körülbelül három órát töltött a férjével, felvilágosításokat adva, és kérte, hogy abban az esetben, ha még lesznek kérdései, jöjjön el újra. Furcsának találok, hogy a gondolata ilyen gyakran terelődik Németországra, sőt, a szavaiban szinte büszkeség volt, hogy lám, még az ilyen földöntűli lények is ennyire figyelmesek a férjével.

¹⁴⁷ 4 példányban gépelte L. [Ny.] A[gafonyikova] gépíró.

¹⁴⁸ Hivatalos neve: Közoktatásügyi Népbiztosság Központi Kísérleti Pedagógiai Laboratóriuma. Címe: Dmitrovka 14.

A Laboratórium oktatási részlege vezetőjének¹⁴⁹ magyarázataival elégedett volt, kérdéseket tett föl és érdeklődött, bár közben folyton hangsúlyozta, hogy nem szakértője a középiskolának, a főiskola a szenvedélye. Egyébként szemmel láthatóan szerföltött büszke egyetemi végzettségére, és hogy el ne felejtsem, többször is elmondta, ő a filozófia doktora és a budapesti egyetem magántanára. Nem jegyzetel, mint a férje, csak olykor-olykor jegyzi fel az őt meghökkentő egyik-másik számadatot, például a tanulók létszámát Moszkvában és a Szovjetunióban. Kérdéseket tett föl az iskolák számáról Moszkvában és a Szovjetunióban, de ezeket a statisztikai adatokat a főnöknő nem mondta meg, talán mert feleslegesnek ítélte, de az is lehet, hogy egyszerűen a statisztika nem ismerete miatt. Magyary úrh.[ölgy] beszélt az orosz nyelvóráról, amelyet naponta vesznek a magyar képviselőlet valamelyik alkalmazottjától. Egyébként Magyary úrh.[ölgy] elmondta nekem, hogy képviselőletük kivételes bánásmódban részesíti őket, folyton ebédre, vacsorára hívja őket, de csak szeptember 18-ára, este 8-ra fogadták el. Gyakran ajánlják fel nekik az autót, és úgy határoztak, hogy holnap igénybe veszik a kolhozba utazáshoz.

K.¹⁵⁰ Burmeister

la/2¹⁵¹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 12.

¹⁴⁹ [Kovanov, P. V.] Vö. *Иностранцы*. l. 7–8.

¹⁵⁰ A keresztnév egy újabb téves változata: B.

¹⁵¹ 2 példányban gépelte L. [Ny.] A[gafonyikova] gépíró.

MEGBESZÉLÉS MAGYARY ÚRRAL

Szigorúan bizalmas!

Szeptember 18. Elkísértem Magyary urat az Iljics¹⁵² kolhozba. A kolhoz a kolhozelnök¹⁵³ és az egyik vezetőségi tag, egy 66 éves, kitűnő megjelenésű nő mutatta be (ő tartotta a bemutatót, amikor a belga küldöttség látogatott a kolhozba). A bemutató során tökéletesen világossá vált számomra, hogy Magyary úr nagyon jól ért oroszul, mivel a kérdései mindig pontosan egybevágtak a magyarázatok kifejtési formájával – annyira, amennyire egy, az orosz nyelvet tökéletesen értő ember esetében egybevághatnak. Mint-hogy a felesége a jelenlétében beszélgetett velem az orosz nyelvóráról – egyébként úgy látszik, ezzel a beszélgetéssel ő nem volt teljesen elégedett, ugyanis, általában ő sokkal szótlanabb és visszafogottabb, mint a felesége –, ezért a magyarázatok során megkérdeztem, hogy megértette-e oroszul, s ő azt válaszolta, hogy nem, de a kérdéseiből látszott, hogy pontosan követte az elnök szavait. Magyary úr minden magyarázatot elejétől végig lejegyzett, és engedélyt kért, hogy fényképezhessen, és lefényképezte az iskolát, a rendelőintézetet, a bölcsődét, de nem az a szándék vezette, hogy valami nyomorúságos vagy ronda dolgot fényképezzen le. Nehéz megmondani, hogy esztétikai megfontolásból vagy rokonszenvből, a legmutatósabb épületeket és helyeket fényképezte le.

Kodak gépe van, és nyilvánvalóan műkedvelő fényképész, mert nehezen boldogul a fénnel, és kétkedik, hogy jól alakul-e, hogy sikerül-e; lehet, hogy ezt szándékosan csinálja, hogy a tapasztalatlanságát mutassa.¹⁵⁴

¹⁵² А Колхоз имени Ильича nevű kolhozról van szó. Vö. *Иностранцы*. l. 7. verso

¹⁵³ Nem sikerült azonosítani.

¹⁵⁴ Egy évvel korábban a Szovjet Írók 1. kongresszusára utazó Nagy Lajosnak nyilatkoznia kellett a szovjet határőröknek, hogy van-e nála „fotografáló gép”.

Nagyon érdekelte, hogy hogyan néznek ki a kolhoztagok házaiból. Jóllehet megtaláltam a módját, hogy a kolhoznököket előre figyelmeztessem, hogy szépen berendezett mutasson meg, olyat, ahol nincs ikon, egy faházba vezetett be bennünket, ahol ikonok voltak, és ekkor Magyary úr meglehetősen szenvtelen arcán elégedett mosoly suhant át – mint aki megpillantotta, amit akart. Tudva, hogy vallásos ember, úgy tettem, mintha nem vettem volna észre a mosolyát, bár az elnök bátorítással kísérletet téve azzal kért elnézést az ikonért, hogy lecserélik a képeket (a francia követség stílusában adott magyarázat, ahol Paillard¹⁵⁵ úrnak sok ikona van, és folyton cserélgetik a képeket.) Én azonban nem akartam sokat beszélni erről a témáról, csak annyit mondtam, hogy a fiatalok alig érdeklődnek vallási kérdések iránt, az időseket pedig – még ha erről írnak is néha a burzsoá lapok – senki sem üldözi vallási meggyőződésük miatt. Mindez azonban futólag hangzott el, nem óhajtottam erre irányítani a figyelmét, mivel a vallási kérdések kétségtelenül olyan pont, amit kerülni kell, és csak a kérdésben tanúsított türelmünket kell érinteni.

K. Burmeister

jem/4¹⁵⁶

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 13.

Vö. NAGY Lajos: *Tízezer kilométer Szovjetország földjén*. Budapest, Interart-Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. 32.

¹⁵⁵ [Jean] Paillard, francia diplomata, 1936-ban követségi tanácsos Moszkvában.

Vö. *Вся Москва*, 1936. 34.

¹⁵⁶ 4 példányban gépelte Je.[A.] M[escserina] gépíró.

27.

JELENTÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL ÉS FELESÉGÉVEL VÉGZETT MUNKÁRÓL

1935. szeptember 20.

Szeptember 19. Magyar [sic!] prof.[esszor] és felesége a női munkás profilaktóriumba¹⁵⁷ látogatott el. Ez a kérdés főként Magyar [sic!] úrh.[ölgyet] érdekli, és – mint mondta nekem – szeretett volna megismerkedni a nők szociális és jóléti körülményeivel, és megkért, hogy szervezzek neki beszélgetést az egyik ismert nő közszereplőnkkel.

A profilaktóriumbeli beszélgetés alatt Magyar [sic!] úrh.[ölgy] sok kérdést tett fel, és kérte, adjanak neki idevágó irodalmat, hogy jobban megismerkedhessen az adott kérdéssel. Halle¹⁵⁸ könyvére utaltak, de ezt a könyvet már jól ismeri, ez 1933-as könyv,¹⁵⁹ és – mint mondja –, már elavult, és hogy nálunk már minden bizonyítással újabb adatok vannak. De, sajnos, más irodalom nem akadt nálunk.

Je. Lieberman

[Kuljabko kézírásával:] Freund elvt.[ársnő]

NyB/4¹⁶⁰

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 14.

¹⁵⁷ Valószínűleg Moszkva központjában, a 2. Mescsanszkaja utca 7-ben, a Gyógyító-munkás Női Profilaktóriumban (Лечебно-трудовой Женский Профилакторий) jártak.

¹⁵⁸ Minden bizonnyal Fannina W. HALLE: *Die Frau in Sowjetrussland*. Berlin. Zsolnay, 1932. könyvről van szó, amelyet ismert, s amelyre hivatkozott is Techert Margit.

¹⁵⁹ Valójában 1932-ben jelent meg.

¹⁶⁰ 4 példányban gépelte Ny. [E.] B[azsutyina] gépíró.

GERTRUDA FREUND – DMITRIJ KARPOVNAK

[1935.] szeptember 19.

Moszkvai Szovjet elnökének¹⁶¹Karpov¹⁶² elvt.[ársnak]

Tisztelt elvtárs,

Ezennel továbbítjuk a Magyar magyar professzort érdeklő kérdések jegyzékét, akinek az Önnel folytatandó megbeszélésére, az előzetes megállapodás értelmében szeptember 22-én, 12 órakor kerül sor.

Elvtársi üdvözléssel:

a VOKSZ Külföldi [2.] Nyugati Osztálya vezetője

Freund

jem/2¹⁶³

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 15.

KÉRDÉSEK A KERÜLETI SZOVJETEKHEZ

1. A szovjet tagjainak létszáma.
2. A végrehajtó bizottság tagjainak létszáma.
3. Az elnökség osztályai.

¹⁶¹ Helyesen: titkárának¹⁶² Karpov, [Dmitrij Alekszejevics] 1934–1937 között volt a Moszkvai Szovjet titkára. Vö. <http://en.calameo.com/read/000798340ee412db2058f>¹⁶³ 4 példányban gépelte Je.[A.] M[escserina] gépíró.

4. Illetékességek

- a) a szovjet illetékessége.
 - b) A v.[égrehajtó] b.[bizottság] illetékessége.
 - c) Az elnökség illetékessége.
5. Vannak-e a kerületnek iskolái, kórházai, egyéb intézményei, üzemei? Melyek?
 6. Hogyan irányítja a szovjet ezeket az intézményeket és üzemeket?
 7. A szovjet viszonya a dolgozókhöz.
Hogyan érintkezik a hatóság a közönséggel?
Tudniillik a helyi irányítás az a területe az egész irányításnak, amelyen az államhatalom és a közönség közvetlenül érintkezik.
Ebben a vonatkozásban mi a különbség a szovjet állam és burzsoá államok között?
 8. A kerületi szovjet viszonya Moszkva város szovjetjéhez.
 9. Milyen állami feladatokat kell a szovjeteknek megoldaniuk?
 10. A kerületi szovjet pénzügyi helyzete.

NyB/3¹⁶⁴

Német nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 16.

¹⁶⁴ 3 példányban gépelte N[y. E.] B[azsutyina] gépíró.

JEVGENYIJA LIEBERMAN JELENTÉSE
MAGYARYNÉ TECHERT MARGITRÓL

Magyarország
Magyary úrh.[ölgy]
Szigorúan bizalmas!

Szeptember 20. Magyary úrh.[ölgy] a Gyermek Színházban,¹⁶⁵ *A néger és a majom*¹⁶⁶ című előadáson volt.

Nagy figyelemmel hallgatta a darabot, és élénken érdeklődött aziránt, hogy általában milyen munka folyik a gyerekekkel a színházban. De, sajnos, a szünetben a gyermekeket magukra hagyták, és csak az evéssel voltak elfoglalva.

Csak miután a darab véget ért – hogy megóvják őket a tolongástól és rendben vezessék ki őket a teremből – szerveztek ülőjártékokat.

Magyary úrh.[ölgy] az előadás végéig maradt és megjegyezte: lenyűgözte őt, hogy a gyerekek mennyire nyugodtak, és milyen rendben távoznak a színházból.

Je. Lieberman

[A Magyarország szó alatt Kuljabko kézírásával:] Freund elvt.[ársnő]

jem/4¹⁶⁷

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 17.

¹⁶⁵ Центральный Детский Театр, Moszkva szívében, a Szverdlov téren. A színházat 1918-ban Natalia Szac alapította, és 1935-ben ő volt az igazgatója is.

¹⁶⁶ Szergej G. Rozanov és Natalia I. Szac 1927-ben gyermekeknek írt közös színházi darabja.

¹⁶⁷ 4 példányban gépelte Je.[A.] M[escserina] gépíró.

MAGYARY PROFESSZOR A FELESÉGÉVEL

Magyarország

Szigorúan bizalmas!

Szeptember 21. Magyary prof.[esszor] a feleségével revolver-esztergagépeket gyártó üzembe¹⁶⁸ látogatott el.

Az üzem igazgatóhely.[ettese]¹⁶⁹ fogadta őket, aki kétórás beszélgetés során válaszolt Magyary prof.[esszor] véget nem érő kérdéseire.

Magyary prof.[esszor] nagyon komolyan érdeklődött, főként az üzem rendszere és szervezeti felépítése iránt. Milyen részlegek vannak az üzemben, ki dolgozza ki a terveket, milyen az üzem és a Nehézipari Népbiztosság viszonya, az üzem munkásai közül kit nevez ki a Nehézipari Népbiztosság, s kiket az üzem, a tervező osztály jelentősége az üzemben? A munkások, az irodisták és a technikai személyzet létszáma, az élmunkás fontossága, milyen követelményeket támasztanak velük szemben és így tovább.

A megbeszélés után Magyary prof.[esszor] és felesége megtekintették a könyvtárt, a műhelyeket és az ebédlőt, ahol meg is ebédelték.

Távoztakor Magyary prof.[esszor] megjegyezte, megdöbben, hogy ilyen rövid idő alatt¹⁷⁰ ilyen üzemet tudtak létrehozni: kitűnően fel van szerelve, a műhelyek tágasak, hatalmasak.

Mivel az üzem építése még nem fejeződött be, és megmutatták neki az egész leendő üzem tervét, megjegyezte, hogy szeretné

¹⁶⁸ Nyilvánvalóan a Szergo Ordzonikidze Esztergapadokat gyártó Üzemről (Станкостроительный завод им. Серго Орджоникидзе) van szó, amely az 5. Donszkoj mellékutcaiban volt található.

¹⁶⁹ [Malaj, T. D.] Vö. *Вся Москва*, 1936. 186.

¹⁷⁰ Az üzem 1932. december 19-én kezdett termelni, s hozzávetőleg 3 év alatt épült fel.

látni ezt az üzemet két év múlva. Akkor, valószínűleg, gigantikus lesz.

Lieberman

[*Kuljabko kézírásával:*] Freund elvt.[ársnő]

jem/4¹⁷¹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 18.

32.

A TERVAKADÉMIÁN¹⁷²

1935. szeptember 22.

Szigorúan bizalmas!

Magyary prof.[esszort] az Akadémia igazgatója, Rogozinszkij¹⁷³ elvt.[árs] fogadta, aki tájékoztatta az Akadémia szervezeti felépítéséről, össz-szövetségi léptékű jelentőségéről, a tanulmányozott tudományágakról, a hallgatók összetételéről, és az állami tervezésről. A megbeszélés után M[agyary] prof.[esszor] néhány percet a szemináriumban töltött el.

Az Akadémiáról kifelé menet Magyary prof.[esszor] elégedetlenségét fejezte ki az őt fogadó emberek vele szemben tanúsított magatartásával kapcsolatban. Panaszkodik, hogy a viszony mindenkinél nagyon hivatalos, senki sem hívta meg őt maga-

¹⁷¹ 4 példányban gépelte Je.[A.] M[escserina] gépírónd.

¹⁷² 1935-ben az intézmény teljes neve: Всесоюзная плановая академия им. Молотова (ВПА) при Госплане СССР (Az Állami Tervbizottság Össz-szövetségi Molotov Tervakadémiája). Címe: Szpartakovszkaja u. 2/a.

¹⁷³ Rogozinszkij, [Nyikolaj Vlagyimirovics] (1886–1941): katonai kadétiskolába járt, majd jogi egyetemet végzett. 1917 óta a bolsevik párt, később a Központi Bizottság tagja.

hoz, következésképpen ő sem szánta rá magát, hogy bárkit meghívjon.

Azután, az anyagokhoz való hozzájutásról azt mondja, hogy nem tud hozzájutni a neki szükséges anyagokhoz, például tegnap az Esztergaüzemben kérte, hogy adják át neki az üzem tervrajzát, de ezt megtagadták.

Ma Rogozinszkij elvt.[árs] megígérte, hogy a VOKSZ-ba küldi Magyarynak különféle programokat és az előadások órarendjét, de Magyary kétli, hogy megkapja ezeket az anyagokat, mivel – mint mondja – az oroszok először ígérgetnek, de azután különféle kifogásokkal nem teljesítik ígéreteiket.

Giljarevszkaja¹⁷⁴

jem/5¹⁷⁵

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 18.

33.

FELJEGYZÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSÉRŐL

1935. szeptember 28.

Szeptember 22-én Karpov elvt.[árs], a Moszkvai Szovjet titkára fogadta Magyart. A megbeszélés Sejgam¹⁷⁶ elvt.[árs] jelenlétében zajlott. Karpov elvt.[árs] beszélt a Moszkvai Szovjet utóbbi évek-

¹⁷⁴ [Olga Alekszandrovna] Giljarevszkaja. 1935. július 5-e óta dolgozott a VOKSZ-ban státusban levő referensként, az SZK(b)P tagja volt. Vö. *Списки сотрудников Вокс за 1936–37 г.* GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 4. 1935-ben 35 éves volt, és német tolmács. Vö. Н. Семпер (Соколова): *Портреты и пейзажи. Частные воспоминания о XX веке. Дружба народов*, 1997/2. 108.

¹⁷⁵ 5 példányban gépelte Je. [A.] M[escserina] gépírónd.

¹⁷⁶ Talán [G. I.] Sejgam pénzügyi szakemberről, közgazdászról van szó.

beli munkájáról, számos statisztikai adatot ismertetett a Moszkvai Szovjet közgyűlésének, végrehajtó bizottságának és elnökségének hatóköréről. Magyary sok kérdést tett föl a költségvetésről, és szerfölött meglepődött, amikor megtudta, hogy adókból csak az összbevétel 10%-a származik. Magyary itt is azzal igyekezett magyarázni a Moszkvai Szovjet sikeres munkáját, hogy csak egy párt működik benne.

Miután megtudta, hogy a Moszkvai Szovjetet nagy, többezres munkásaktíva veszi körül, Magyary kétségének adott hangot és magyarázatot kért: tudja-e segíteni egy ilyen kiterjedt aktíva a munkát, s nem inkább akadályozza-e a munkát ez az aktíva? Karpov elvt.[árs] meghívta Magyary prof.[esszort], hogy a közeljövőben vegyen részt a szekció egyik ülésén, és győződjön meg róla, hogy milyen a munkások aktivitása, és hogyan dolgozik a Moszkvai Szovjet többezres aktívája.

Meg kell jegyeznem, hogy Magyary kérdései, kétkedései egyáltalán sem nem rosszindulatúak, sem nem ironikus jellegűek. Magyary számára különös érdeklődéssel bírtak a választók utasításai [a küldötteknek] és a széleskörű elszámolás.

Szeptember 23-án az Állami Bankban¹⁷⁷ járt Magyary, és Levin¹⁷⁸ elvt.[árssal] beszélt. Magyaryval együtt volt Mossé¹⁷⁹ francia professzor és felesége. Bár Levin elvt.[árs] inkább gazdasági-pénzügyi, mint közigazgatási-szervezési szakember, a megbeszélés mégis nagyon érdekes volt Magyary számára.

Szeptember 25-én este hét órakor Nazaretjan¹⁸⁰ elvt.[árs], a Szov-

¹⁷⁷ Oroszul: Goszbank

¹⁷⁸ Levin, [Aron Abramovics] (1901–1937): bolsevik politikus, közgazdász, a Goszbank Gazdasági-tervező Osztálya osztályvezető-helyettese. Szovjetellenes, trockista terrorista szervezetben való részvétel vádjával 1937-ben letartóztatták és kivégezték.

¹⁷⁹ Valószínűleg Robert Mossé (1906–1973) majdani grenoble-i közgazdasági professzor, aki 1936-ban *L'Union soviétique au carrefour. Socialisme ou capitalisme?* című könyvet jelentetett meg, és később is többször foglalkozott a szovjet tervgazdasággal.

¹⁸⁰ Nazaretjan, [Amajak Markarovics] (1889–1937): örmény származású

jet Ellenőrző Bizottság¹⁸¹ titkára fogadta Magyaryt. Ez volt Magyary legértékesebb, legérdekesebb megbeszélése. Nazaretjan elvt.[árs] szándékosan választott ilyen kései időpontot a megbeszélésre, hogy az idő ne korlátozza. A megbeszélés három és fél órán át tartott, és messze túlmutatott a Magyaryt érdeklő kérdésen. Magyary meggyőződött róla, hogy az összes kapitalista ország legérzékenyebb kérdését, az ellenőrzést – nem csak a pénzügyit és a jogit –, lényegében csak a proletárállamban lehet megoldani, amelyik nem hogy nem fél a széleskörű ellenőrzéstől, de elképzelhetetlen anélkül, és ez az ellenőrzés állami-társadalmi jellegű, a munkások és a szakszervezeti- és komszomol-brigádok bevonásával valósul meg.

Magyary el volt ragadtatva a beszélgetéstől, s azt mondta, Nazaretjan az első ember a Szovjetunióban, aki nem szűk, szakmai értelemben beszél vele, és éppen így képzelte el a találkozóit a szovjet tudósokkal és állami tisztviselőkkel. Ez a megbeszélés sok, eddig érthetetlen dologra nyitotta fel a szemét, és ez után a megbeszélés után kitágult a látóhatára.

Nazaretjan elvt.[árs] azt tanácsolta a VOKSZ-nak, hogy szervezzen megbeszélést Magyary és Krilenko¹⁸² elvt.[árs], az igaz-

forradalmár. Tbilisiben született kereskedő családban, Pétervárott jogot tanult. 1905 óta az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, majd a bolsevik párt tagja. 1911-ben letartóztatták és Tbilisibe száműzték, majd Genfben élt. 1918-tól munkaügyi népbiztos. 1919-ben a grúziai partizáncsapatok egyik szervezője. 1934-től a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Szovjet Ellenőrző Bizottság Irodája titkárságának vezetője. Ellenforradalmi-terrorista szervezetben való részvétel vádjával letartóztatták és 1937-ben kivégezték.

¹⁸¹ Комиссия Советского Контроля. Az intézmény címe: Kujbisev út 21.

¹⁸² Krilenko, Nyikolaj Vasziljevics (1885–1938): hivatásos forradalmár, bolsevik politikus. Történelmi és jogi tanulmányokat folytatott. Forradalmi tevékenységért többször letartóztatták, éveket töltött külföldi száműzetésben. Az 1917-es októberi forradalom után a három hadügyi népbiztos egyike, 1917 novemberétől – irodalom-történelem tanári és jogi végzettséggel, zászlós rendfokozattal – a hadsereg legfőbb parancsnoka. Nem akadályozta meg, hogy a feldühödött matrózok a szeme láttára meglicseljék és megbecstelenítsék Ny. Ny. Duhonyin tábornokot, a Kerenszkij-kormány vezérkari főnökét, az addigi legfőbb hadsereg-

sággyi népbiztos, vagy Visinszkij¹⁸³ elvt.[árs], az Unió ügyésze között.

R. Seldt

[Kézírással:] Freund elvt[ársnő]. Másolatot kell küldeni a Szovjet Ellenőrzés Bizottságába. X. 5. Kuljabko

la/5¹⁸⁴

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 20.

34.

A SZEMLÉLTETŐ STATISZTIKAI INTÉZETBEN¹⁸⁵

1935. szeptember 23.

Szigorúan bizalmas!

parancsnokot. A polgárháború idején igazságügyi népbiztos. 1927-től a Központi Ellenőrző Bizottság tagja. Előbb a Központi Végrehajtó Bizottságnak, majd 1935-től KVB Elnökségének tagja. 1927-ben Igazságügyi népbiztoshelyettes, 1931–36-ban az Oroszországi Föderáció igazságügyi népbiztosa. Vetélytársával, Visinszkijjal együtt részt vett az 1920–30-as évek politikai kirakatpereinek megrendezésében. Tagja volt az új, 1936-os alkotmány szerkesztőbizottságának. 1938-ban kizárták a pártból, minden tisztségéből eltávolították, 1940-ben kivégezték.

¹⁸³ Visinszkij, Andrej Januarjevics (1883–1954): lengyel származású szovjet diplomata, jogtudós, egyetemi tanár. 1933–35-ben a Szovjetunió Legfőbb Ügyészenek helyettese, 1935 májusától 1939-ig a Legfőbb Ügyész. 1939-től a Népbiztosok Tanácsának, majd a Minisztertanácsnak elnökhelyettese, később külügyminiszter. 1953–54-ben a Szovjetunió állandó ENSZ-képviselője. Az 1930-as évek megtorlásainak és kirakatpereinek egyik fő szervezője. 1936–38-ban mindhárom moszkvai perben a vád képviselője.

¹⁸⁴ 5 példányban gépelte L. [N.] A.[gafonyikova] gépirónő.

¹⁸⁵ A Goszplan részeként működő Központi Népgazdasági Statisztikai Hivatal (ЦУНХУ) intézete volt a Bolsoj Komszomolszkij mellékutca 9. számban. Szeptember 23-án jártok ott. Vö. *Иностранцы*. I. 3.

Magyary prof.[esszort] Berezin¹⁸⁶ elvt.[árs], az intézet igazgatója fogadta, aki beszélt az Intézet céljairól és szervezeti felépítéséről, funkcióiról, a folyamatban levő munkáról, és arról, amelyet a köz-eljövőben szándékoznak elvégezni.

Ezután Berezin elvt.[árs] megmutatta Magyarynak a statisztikai adatok szemléltető módszerrel készült mintapéldányait. Magyary mindent lejegyzett, amit közöltek vele, és megkérte Berezin elvt.[ársat], hogy adjon neki különféle albumokat és grafikonokat. Az anyag egy részét megkapta Magyary, a fennmaradó részről Berezin elvtárs megígérte, hogy elküldi neki a VOKSZ-ba.

Magyary nagyon elégedett volt a kapott nyomtatott anyaggal, amelyet a követségen keresztül küld majd külföldre. Kérdésemre, hogy mi célból végzi az anyaggyűjtést, azt mondta, ennek az anyagnak az alapján fog előadásokat tartani, mivel az idén az egyetemen a Szovjetunió teljes irányítási és tervezési rendszerének tanulmányozása van tervbe véve.

Giljarevskaja

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő]. Nagyon nem jó, hogy Magyaryval mindig más tolmácsok dolgoznak. IX. 26. Kuljabko

nsz/4.¹⁸⁷

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 21.

¹⁸⁶ Berezin, [A. D.] Vö. *Вся Москва, 1936*. 349. Egy művét sikerült megtalálni: *Молодежь СССР в цифрах. Сборник диаграмм*. Москва Всесоюзный институт изобразительной статистики ЦУНХУ Госплана СССР. 1936.

¹⁸⁷ Gépelte „nsz” monogramú, azonosíthatatlan személy 4 példányban.

MAGYARY ÉS FELESÉGE A CIGÁNY SZÍNHÁZBAN

[1935.] szeptember 25.

Szigorúan bizalmas!

Magyaryék nagyon elégedettek a színházlátogatással.¹⁸⁸ Érdeklődtek tőlem, hogy mikor alapították a színházat,¹⁸⁹ és kiemelték a színház kiváló művészi teljesítményét. Magyary úr azt mondta: „Ha ez a színház Nyugat-Európába utazna, fülsiketítő sikert aratna.” Mindketten kérték, hogy szervezzünk még nekik látogatást valamelyik nemzeti kisebbségi színházba. Ezen kívül Magyary felesége kérte, hogy szervezzünk neki látogatást női orvosi rendelőbe, és találkozzát valamelyik vezető beosztású nővel, mivel ő valamilyen „revue”-nek dolgozik, és hazatérte után cikket tervez írni a Szovjetunióról. Mindketten a lehető legtöbb anyagot gyűjtik össze a Szovjetunióról, de nyilvánvaló, hogy – különösen a férfi – nem irántunk való együttérzésből, hanem magáncélra.

Mme Magyary nagyon sokat kérdezősködött a magánéletemről, hány szobám van, hogyan nevelem a gyermekemet, miért dolgozom, stb. Mindezt úgy kérdezte, mint egyik nő a másiktól, mintegy egyéni érdeklődésből és rokonszenvből.

Giljarevskaja

nsz/4.¹⁹⁰

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 22.

¹⁸⁸ A jelentés később készült, szeptember 23-án jártak színházban. Vö. *Иностранцы*. I. 3.

¹⁸⁹ A színházat 1931-ben alapították, és ma is működik.

¹⁹⁰ Gépelte „nsz” monogramú azonosítatlan személy, 4 példányban.

JELENTÉS A MAGYARY PROFESSZOR FELESÉGÉVEL
1935. SZEPTEMBER 25-ÉN VÉGZETT MUNKÁRÓL

1935. szeptember 26.

Szigorúan bizalmas!

Amikor a Nationalba¹⁹¹ értem, Magyaryék nem voltak otthon, és a negyedik emeleti ügyeletes nő asztalánál kellett rájuk várnom, aki elmondta, hogy Magyaryék először a Metropolban¹⁹² laktak, de azután a Magyar Misszió kérésére, amelynek a Nationalban, a negyedik emeleten van a székhelye,¹⁹³ Magyaryékat átirányították a Nationalba, a Misszió szomszédságába. Mindkét Magyary orosz nyelvi órákat vesz a Misszió által javasolt tanárnőtől. A tanárnő nevét a negyedik emeleti ügyeletes nő nem tudta megmondani, de megígérte, hogy megtudja, s ezzel kapcsolatban fel lehet hívni telefonon. Amikor Magyaryék megjöttek, madame Magyaryval a Perevegyenovszkij mellékutcában lévő női egészségügyi tanács-

¹⁹¹ National Szálló: 1903-ban épült előkelő moszkvai szálloda. 1918 márciusában, amikor a szovjet kormány Petrográdból Moszkvába költözött, ideiglenesen itt lakott Lenin és az összes népbiztos. 1920–30-as évek „politikai zarándokai” közül többek között itt szállt meg H. G. Wells, John Reed, Henri Barbusse, Martin Andersen-Nexø.

¹⁹² A Metropol Szálló az 1917-es forradalom előtt is Moszkva legelőkelőbb szállodája volt. 1917 után a bolsevik kormányzat foglalta el, ekkor Második Szovjet Háznak nevezték. Az 1920-as évektől kezdve gyakran a „politikai zarándokokat” is itt szállásolták el, többek között 1931-es útja alkalmával Bernard Show-t is. Károlyi Mihály is megemlékezett róla: „Ez a szálloda valóságos sziget volt Moszkva közepén, és szinte kizárólag a külföldiek szórakoztatására szolgált. (...) Erre a rossz hírű helyre egyetlen bolsevik sem tette volna be a lábát, mert maga is rossz hírbe keveredett volna.” Vö. KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 336.

¹⁹³ A követség 1936 őszén, több lépcsőben költözött be a Vorovszkaja (ma: Povarszkaja) utca 21. számú épületbe, addig a National Szállóban dolgoztak a magyar diplomaták.

adó intézetbe utaztam.¹⁹⁴ Útközben orosz nyelvtanóráiról kérdeztem [Mme] Magyaryt, amire ő azt válaszolta, hogy nagyon elégedett a tanárnőjével, s hogy különösen a férje halad előre nagyon sikeresen az or.[osz] ny.[elvben], s az órákat attól a tanárnőtől veszik, aki a misszió tanácsosával¹⁹⁵ is foglalkozik.

A női egészségügyi tanácsadó intézet megtekintésével Magyary úrh.[ölgy] nagyon elégedett volt. Ott Avilova¹⁹⁶ dokt.[ornő] fogadott bennünket, aki a női- és a gyermekrészleg munkájáról is beszélt.

Az úton hazafelé Magyary úrh.[ölgy] élénken érdeklődött a váláshoz való viszonyunkról is. Ő maga katolikus, és – szavai szerint – vallásosabb a férjénél, létszükséglet neki a vallás, nem tud nélküle élni. Az egészségügyi tanácsadó intézet után kerestünk neki kesztyűt, de nem vettük meg, és a Torgszinba¹⁹⁷ is beugrottunk folyékony parafinért.

Giljarevskaja

nsz/4.¹⁹⁸

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 23–23b.

¹⁹⁴ A Bauman-kerület, 1. Perevegyenovszkij mellékutca 20. szám alatti 42. számú egészségügyi tanácsadó intézetébe mentek.

¹⁹⁵ Cindric Egon

¹⁹⁶ Avilova, [Jekatyerina V.] gyermekorvos. *Vö. Вся Москва. Адресная и справочная книга (с приложением [нового] плана г. Москвы). на 1930 г.* Москва, Московский совет, 1930. 211.

¹⁹⁷ Torgszin (Торгсин = Всесоюзное объединение по торговле с иностранцами = Össz-szövetségi Külföldiekkel Kereskedő Egyesület): külföldiek és valutával rendelkező belföldiek ellátására 1931-ben létrehozott kereskedelmi egyesület, amelyben csak valutáért vagy aranyért lehetett vásárolni. 1936-ban megszűnt.

¹⁹⁸ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 4 példányban.

JELENTÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL 1935. SZEPTEMBER 26-ÁN VÉGZETT MUNKÁRÓL

1935. szeptember 27.

Szigorúan bizalmas!

Reggel Magyary prof.[esszor] Orlov¹⁹⁹ elvt.[ársnál], a Közoktatásügyi Népbiztosság Felsőoktatási Osztályán járt. Magyary jogász-professzorként mutatkozott be Orlov elvt.[ársnak], az összes felsőoktatási intézmény belügyminisztériumi felügyelőjeként, és mint a Népszövetség keretei között működő felsőoktatási kérdések kooperatív együttműködésének²⁰⁰ tagja; az ez évi májusi üléseik jegyzőkönyveit át is adta Orlov elvt.[ársnak].

Magyary a következő kérdéseket tette fel Orlov elvt.[ársnak]: „Mit értünk mi egyetemeken, milyen hosszú a tanulmányi idő, milyen karok vannak az egyetemeken, milyen tudományágakat tanulmányoznak, valamint, hogy milyen feladatokat tűznek ki az egyetemek elé. Ugyanilyen szempontból folyt a beszélgetés a pedagógiai, filozófiai és irodalmi főiskolákról, valamint, hogy mikor alapították ezeket a főiskolákat. Azután Magyary a műszaki főiskolákról²⁰¹ tett fel kérdéseket Orlov elvt.[ársnak], amire Orlov elvt.[árs] azt javasolta, hogy Pinkevics²⁰² elvt.[árssal] beszéljen a Szov-

¹⁹⁹ Orlov, [M. N.]. *Vö. Вся Москва, 1936. 43.* Életrajzi adatait nem sikerült kideríteni. Egy cikke arról tanúskodik, hogy túlélte az 1930-as évek végének tisztogatásait. *Vö. Орлов М. Н.: Улучшить качество подготовки педагогических кадров. Народное образование. 1946. № 1–2. С. 68–77.*

²⁰⁰ Magyary a Párizsban székelő Institut International de Coopération Intellectuelle állandó magyarországi képviselője volt.

²⁰¹ Nehéz eldönteni, hogy miről is érdeklődött Magyary, mert az egyébként is rossz oroszulról írt szövegben lényegében kétszer ugyanarról az intézménytípusról van szó: а технический ВУЗ (Высшее учебное заведение) és а ВТУЗ (Высшее техническое учебное заведение) is műszaki főiskolát jelent.

²⁰² Pinkevics, [Albert Petrovics] (1883–1937): szovjet pedagógus, professzor, tevékenyen részt vett a szovjet iskolareformok kidolgozásában. A mensevik, majd a bolsevik pár tagja. 1924–30 között a 2. Mószkvai Állami Egyetem rektora, a pe-

jetunió Központi Bizottsága Felsőoktatási Bizottságában. Itt is, mint mindenhol, Magyary igyekezett minél több anyaghoz hozzájutni. Orlov elvt.[árstól] a főiskoláról kapott könyvet, megkapta a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadványait, majd Orlov elvtárs engedélyével a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtárába kellett vele menni, kikeresni az 1932. évi szeptember 19-i²⁰³ felsőiskolai törvényt, amelyet magával vitt. Ezenkívül Magyary folyton emlékeztet arra az anyagra, amelyet Rogozinszkij elvt.[árstól] és Berezin elvt.[árstól] szeretne megkapni. Ezeket az anyagokat már leplezetlen gúnnyal hozza szóba: lám, hogy mennek a dolgok Önöknél, mindent megígértek és semmit sem teljesítenek, bár az alatt az öt nap alatt, mióta vele dolgozom, egy csomó anyagot kapott.

Giljarevskaja

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő]. El kell neki küldeni az anyagokat. X. 5. Kuljabko

nsz/4.²⁰⁴

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 24.

dagógiai tanszék vezetője. 1923–32: az Állami Tudományos Tanács tagja. 1931–36-ban a Kommunista Felsőoktatási Intézetben (Высший коммунистический институт просвещения) dolgozott. Szovjetellenes ellenforradalmi trockista szervezetben való részvétel vádjával letartóztatták és kivégezték. Vö. <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=25322>

²⁰³ Pontatlanul 19/2X-32-es törvényként szerepel. Valójában nem törvényről, hanem a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának 1932. szeptember 19-én megjelent, *A felsőbb iskolák és technikumok oktatási programjairól és működési rendjéről* (Об учебных программах и режиме в высшей школе и техникумах) című rendeletről van szó.

²⁰⁴ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 4 példányban.

38.

JELENTÉS

A MAGYARY PROFESSZORRAL ÉS FELESÉGÉVEL,
VALAMINT OPRECHT²⁰⁵ (SVÁJC) ÚRHÖLGGYEL
1935. SZEPTEMBER 26-ÁN VÉGZETT MUNKÁRÓL

[1935.] szeptember 27.

Szigorúan bizalmas!

Este Magyary a feleségével és Oprechttel a Moszkvai Szovjet iskolai szekciójának ülésén volt. Moszkvai tartózkodása idején Oprecht nem csak a VOKSZ vonalán, hanem a VOKSZ-on kívül is szörnyen sok mindent látott, nagyon sok ismeretséget kötött. Bár tett fel kérdéseket az iskolai életről, az iskolai szekció ülésén nem tanúsított különösebb érdeklődést, hanem inkább a Mezsrabpomos²⁰⁶ Schleiherttel²⁰⁷ fecsegett, akit magával hozott, és aki egy ideig részt vett az ülésen. Magyaryék ellenben mindent élénk figyelemmel kísértek, Magyary prof.[essor] a beszámoló alatt végig jegyzetelt a jegyzetfüzetébe. Mindkettejüket megdöbbenetette az az éles kritika, amellyel az előadó az egész iskolai munkarendszert illette. Magyary úrh.[ölgy] azt a kérdést tette fel, hogy az előadó hogy-hogy nem fél így kritizálni az egész munkát, és nem származik ebből valamilyen kellemetlensége az előadónak? Magyary még itt sem tudta megállni, hogy Moszkva rekonstrukciós tervét, valamint a képviselők között szétosztott brosrát ne vigye magával. Magyary úrhölgy még reggel megkérdezte tőlem, miként viszonyulnak a Szovjetunióban az

²⁰⁵ Minden bizonnyal Emmie Oprechtről (1899–1990), Emil Oprecht (1895–1952) zürichi könyvkiadó feleségéről van szó.

²⁰⁶ Международная рабочая помощь = Nemzetközi Munkás Segély. 1921-ben Berlinben alapították, a szovjet-oroszországi éhezők megsegítésére. A szervezet 1924-ben a „Rusz” filmes cég részvényesévé lett, és 1936-ig Mezsrabpom-Rusz, majd Mezsrabpomfilm néven működött.

²⁰⁷ A férfi életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

abesszin²⁰⁸ kérdéshez, amire én azt mondtam neki, hogy minden háborútól undorodunk. Ugyanezt a kérdést Oprechtnek is feltette, és ugyancsak megkérdezte tőle, hogy mit gondol az egyes országoknak a kérdéshez való viszonyáról. Amikor Oprecht azt mondta, hogy Németországnak csak a háborún jár az esze, és az olyan ország, hogy mindenképp valami hasznot akar húzni, Mme Magyary ellenvetéssel élt, hogy éppen most januárban voltak Németországban, Berlinben, s ő ott semmi különösebb katonai készülődést nem látott, és nem érti, hogy Németországot mi alapján gyanúsítják háborús készülődéssel. Nagyon sok ismerőse, sőt rokona is van Németországban, akik a szociális álláspontot képviselik, és ez alapján cáfolja ő Németország agresszív törekvéseit. Miután elváltunk tőle, Oprecht azt mondta, hogy mindaz, amit Németországról beszélt, csak fecsegés.

Giljarevszkaja

nsz/4.²⁰⁹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 25–25b.

39.

JELENTÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL VÉGZETT MUNKÁRÓL

1935. szeptember 27.

Szigorúan bizalmas!

A Településgazdálkodási Akadémián²¹⁰ Magyary prof.[esszort] Gerusz²¹¹ elvt.[árs] fogadta, aki angol nyelven beszélgetett vele. Ma-

²⁰⁸ 1935. október 2-án Olaszország hadüzenet nélkül megtámadta, és rövid idő alatt legyőzte Abesszíniát, a mai Etiópiát.

²⁰⁹ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 4 példányban.

²¹⁰ Академия Коммунального Хозяйства. Címe: Кузнецкий мост 9. Vö. *Вся Москва*, 1936. 342.

²¹¹ Gerusz, [Logvin Fjodorovics] (1876–1955): néptanító, forradalmár, a 2. Állami

gyary mindenekelőtt azt kérdezte Gerusztól, hogy hol tanult meg angolul. Gerusz elmondta, hogy sokáig élt Chicagóban, és ott szerezte a képesítését. Ezután Gerusz elvt.[árs] rátért az Akadémia közvetlen feladataira, valamint, hogy az Akadémia néhány önálló intézetre van felosztva – tervezési, közlekedés szolgáltatási, egészségügyi technikai, anyaggazdálkodási és Gazdasági Int.[ézetre]. Azután Magyary érdeklődött Gerusztól az Akadémia alapítási évéről, s hogy melyik népbiztosságnak van alárendelve. Ezután Magyary az Akadémia Moszkva rekonstrukciójával kapcsolatos feladatairól tett fel kérdéseket; az Akadémia jelentőségéről, hogy össz-szövetségi jellegű-e, vagy az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság keretei között végzik a munkát. A következő kérdések [hangoztak el]: Moszkva után mely városokat jelölték ki rekonstrukcióra, a szövetségi köztársaságok hogyan kapcsolják össze terveiket az össz-szövetségi tervekkel a községgazdálkodás terén. Majd, mint mindenütt, Magyary kérte, hogy nyomtatott formában adják át neki magának az Akadémiának a munkaprogramjait, valamint a Szovjetunió községgazdálkodásával kapcsolatos anyagot is. Gerusz elvt.[árs] megígérte neki, ha lesz rá mód, átadja neki ezt az anyagot.

Szeptember 27.

Magyary és a felesége kérték, hogy kérésüket tolmácsoljam Burmeister elvt.[ársnőnek]: fertőtlenítési célra írjanak fel recepten spirituszt.²¹²

nsz/4²¹³

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 26.

Duma tagja, szociáldemokrata, majd mensevik. 1926–27-ben Kanadában teljesített diplomáciai szolgálatot. A Településgazdálkodási Akadémián a Gazdasági Osztályt vezette. A településgazdálkodás témakörében több művet is közzétett.

²¹² A jelentés nincs aláírva.

²¹³ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 4 példányban.

RUDOLF SELDT JELENTÉSE MAGYARY PROFESSZORRÓL

Szigorúan bizalmas!

1. Magyar ellenzi a parlamentarizmust; a jó államirányítást olyan emberek tudják biztosítani, akik függetlenek mindenféle parlamenti párti kombinációktól, és nem tekintik magukat ideiglenesnek. Az ilyen miniszter komoly, huzamosabb időt igénylő átszervezéseket tud végrehajtani anélkül, hogy a pártjára és a parlamentre kellene tekintettel lennie.

„Németországban már beszéltem róla – mondta Magyar az egyik megbeszélésen –, hogy irigylem azokat az embereket, akiknek forradalom után kell egy államot irányítaniuk.” Ezen Németországot és Itáliát kell érteni.

Magyarnak nagyon imponál államapparátusunk rugalmassága, az állandóan változó körülményekhez alkalmazkodó munka, s ebben a vonatkozásban a formai nehézségek hiánya.

2. Bár konzervatív-fasiszta nézeteket vall, bár az a véleménye, hogy az államot csak kiválóan képzett, különleges felkészültségű emberek tudják irányítani, hogy nem minden szakácsnő képes az államot irányítani, hogy a tömeg irányítani nem tud, a tömeget csak irányítani lehet, Magyar mégis meggyőződhetett róla, hogy apparátusunk megbízhatóságának az az egyik meghatározó tényezője, hogy munkások alkotják.

Magyar minden megbeszélés után elkéri a beszélgetőtársak életrajzát. „Milyen rokonszenvesek ezek a népfiak”, mondta Magyar Karpov elvt.[árssal], a Moszkvai Szovjet titkárával folytatott megbeszélés után.

3. Magyar kiábrándította szovjetunióbeli fogadtatása. Arra számított, hogy a hivatalos találkozókra kívül baráti kapcsolatok szövődnek közte és a szovjet professzorok között. Magyar egyáltalán nem számol vele, hogy az ő tudományterülete annyira osztályjellegű, hogy közte és a szov.[jet] professzorok között sem-

miféle érintkezési pont nem lehetséges. Magyar azzal igyekszik magyarázni az iránta megnyilvánuló hűvösséget, hogy ő egy kicsi, nem tekintélyes ország képviselője. Jönne csak Amerikából vagy Franciaországból, több figyelmet fordítanának rá!²¹⁴

R. Seldt

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő] Nézze meg a másik oldalt.

1. Nagyon kérem Önt, hogy a Magyarval folytatott összes megbeszélés feljegyzéseit gyűjtse össze és okulásra szolgáló²¹⁵ levél kíséretében küldje el Bekzadjan elvt.[ársnak].

2. Amíg Magyar el nem utazik, jó lenne speciális, a jelentések-ből vett illusztrációkkal ellátott levélben tájékoztatni Kresztyinszkij elvt.[ársat]. IX. 26. Kuljabko

nsz/4.²¹⁶

Orosz nyelvű gépelt másolatok.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 27 b.

Teljesen azonos vele: GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 34–34 b.

41.

GERTRUDA FREUND – M. ORLOVNAK²¹⁷

VOKSZ leningrádi részlege megbízott vezetőjének
[M. A.] Orlov elvtársnak

²¹⁴ Magyarinak igaza volt. Előző évben, a diplomáciai kapcsolat felvételekor Patyomkin szovjet diplomata is hasonlóan érvelt: „Természetesen Magyarország súlya a nemzetközi életben nem különösebben jelentős. De folyamatosan szélesedő kapcsolataink rendszerében [Magyarország] is olyan szerzemény, melynek jelentőségét nem szabad alábecsülnünk.” In KOLONTÁRI, 141.

²¹⁵ Nehezen olvasható rövidített szó, valószínűleg: «назидательный».

²¹⁶ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 4 példányban.

²¹⁷ Orlov, [M. A.] Egyéb életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

[1935.] szeptember 27.

Szigorúan bizalmas!

Tisztelt Elvtárs!

Jelenleg feleségével együtt Moszkvában tartózkodik Magyary, a közgazgatási jog magyar professzora. Magyary e tudományterület egyik legkiválóbb tudósa, és a küszöbön álló 1936-os varsói közgazgatás-tudományi kongresszuson ő lesz „Az államirányítás központi szervei” témában a főelőadó.

Előadásában ki akar térni a mi állami berendezkedésünk rendszerére is, és a kérdés tüzetesebb helyszíni tanulmányozása végett Magyary prof.[esszor] szeptember 1-jén Moszkvába érkezett.

Moszkvában Magyarynak számos megbeszélést szerveztünk az államépítés szovjet professzoraival és legfontosabb állami szerveink munkatársaival (a SZU Központi Végrehajtó Bizottsága, Népbiztosok Tanácsa, Állami Tervbizottság, Szov.[jet] Ellenőrző Bizottság, Központi Népgazdasági Statisztikai Hivatal²¹⁸ Állami Bank, Nehézipari Népbiztosság, Közoktatásügyi Népbiztosság és így tovább).

Maga Magyary prof.[esszor] konzervatív, vallásos, erősen német-fasiszta orientációjú. Magyary prof.[esszor] Moszkvában lényegében befejezte a munkáját, és azért utazik Leningrádba, hogy megismerkedjen a várossal és nevezetességeivel. Annál is inkább meg kell ismertetni ezzel az intézettel, mivel Leningrádban van a szovjetépítés egyik legkiválóbb intézete, és megbeszélést kell neki szervezni az intézet igazgatójával, Undrevics²¹⁹ elvt.[árssal].

Magyary elvt.[árs] (sic!) felesége közéleti szereplő, a nőkérdés és a társadalombiztosítás iránt érdeklődik, Moszkvában jeles aszonyainkkal folytatott megbeszélést.

Magyaryék néhány napig lesznek Leningrádban. Nagyon felké-

²¹⁸ ЦУНХУ = Центральное управление народнохозяйственного учёта

²¹⁹ Undrevics, [Vaclav Sztaniszlavovics] (1895–1937): Rigában született lengyel-szovjet kommunista. 1919-ben lépett be a kommunista pártba. A Leningrádi Jogi Egyetem igazgatója. 1937-ben letartóztatták és kivégezték.

szült, politikailag szilárd, jól felvértezett munkatársat kell melléjük beosztani, aki részletesen lejegyzí a megbeszéléseket és Magyary kijelentéseit.

Magyary Leningrádba indulásának napját külön táviratban fogjuk közölni.

Elvtársi üdvözléssel:

Freund

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetője

jem/2²²⁰

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 28–28b.

42.

MAGYARYÉK KÉRIK A PROGRAMJUKHOZ CSATOLNI

[1935.] szeptember 27.

1. Megbeszélést Pinkevics elvt.[árssal] a Szovjetunió Központi Bizottsága Felsőoktatási Bizottságában.
2. Munkás Klubot.

Szeptember 28-ára vagy 29-ére kérik megszervezni, mivel 30-án Leningrádba készülnek utazni.

Giljarevszkaja

Orosz nyelvű autográf O. Giljarevszkaja kézírásával, a VOKSZ elnökének fejléces levélpapírján.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 29.

²²⁰ 2 példányban gépelte Je. [A.] M.[escserina] gépíró.

OLGA GILJAREVSZKAJA – RUDOLF SELDTNEK

[1935.] szeptember 27.

Seldt elvt.[árs]

Az anyagok, amelyeket Magyaryék szeptember 30-ára kérnek megszerezni

1. Lenin elvt.[árs] életrajzát
2. Kollontaj elvt.[ársnő] fényképét
3. Néhány könyvet színházakról és iskolákról, amelyeket [Magyaryné] a VOKSZ-ban látott
4. A Statisztikai Akadémia oktatási programját Rogozinszkij²²¹ elvt.[árstól]
5. A Szovjetunió térképét Berezin elvt.[árstól]

Giljarevszkaja

Orosz nyelvű autográf O. Giljarevszkaja kézírásával, a VOKSZ elnökének fejléces levélpapírján.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 30.

RUDOLF SELDT – IVAN AKULOV²²² TITKÁRSÁGÁNAK

1935. szeptember 28.

²²¹ A szövegben tévesen „Rogozin” olvasható, de minden bizonnyal Rogozinszkijről van szó, mert „...Magyary folyton emlékeztet arra az anyagra, amelyet Rogozinszkij elvt.[árstól] és Berezin elvt.[árstól] szeretne megkapni.” Ld. a 37. számú dokumentumot.

²²² Akulov, [Ivan Alekszejevics] (1888–1937): bolsevik pártpolitikus. 1920–21-ben a Krímben a Forradalmi Bizottság (Revkom) elnöke volt. E tisztségben Kun Bélát követte, akit az általa szervezett tömegterror és bírósági tárgyalások nélküli gyilkosságok miatt váltottak le. 1931–32-ben az OGPU (államvédelmi ha-

Akulov elvt.[árs] titkársága
Sz[ovjetunió] Központi Végrehajtó Bizottsága
Kreml

A megállapodás értelmében, küldjük Magyary Z.[oltán] magyar professzor Akulov elvtárshoz intézendő kérdéseinek jegyzékét a feltételezett fogadás esetére.

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya referense

R. Seldt

nsz²²³

A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságával²²⁴ kapcsolatos kérdések

1. A KVB [Központi Végrehajtó Bizottság] illetékességei
2. Az elnökség illetékességei
3. A Népbiztosok Tanácsának illetékességei
4. A Szovjetek Kongresszusának illetékességei
5. A hatalom Legfelső Törvényhozó és Végrehajtó Szervei. Hogyan működnek?
6. Mi a különbség a törvény és a rendelet között?
7. Hogy működik a Központi Végrehajtó Bizottság (KVB)?
8. A [KVB] viszonya a Népbiztosok Tanácsához
9. A [KVB] viszonya a Népbiztosok Tanácsa Munka és Védelmi Bizottságához²²⁵
10. A [KVB] viszonya a Szovjet Ellenőrző Bizottsághoz
11. A [KVB] viszonya az Állami Tervbizottsághoz

tóság) elnökének első helyettese. 1930–32-ben a Központi Bizottság Szervezőirodájának tagja, 1933 júniusától 1935. március 3-ig a Szovjetunió első ügyésze. Ő irányította a Kirov-gyilkosság nyomozását. 1935 áprilisától a Központi Ellenőrző Bizottság titkáráként tevékeny részt vállalt a Szovjetunió alkotmányának kidolgozásában. 1937-ben letartóztatták, és fegyveres ellenforradalmi összeesküvésben való részvétel vádjával kivégezték.

²²³ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy. A példányszám hiányzik.

²²⁴ ЦИК = Центральный Исполнительный Комитет

²²⁵ Совет труда и обороны Совета народных комиссаров (1920–1937)

12. A [KVB] viszonya a Párthoz
13. Központi Végrehajtó Bizottság és az Elnökség Irodája
14. Mi a különbség a Népbiztosságok és az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság Felső Bizottságai között (az útépités terén stb.).
15. Legfelsőbb Bíróság
16. Legfőbb Ügyészség
17. Költségvetési Bizottság
18. Tudományos és Kutatási Bizottság
19. A műszaki iskolák bizottsága
20. Kommunista Akadémia
21. Összoroszági Testnevelési Bizottság
22. A Szovjetunió részvétele a VI. Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Kongresszuson (1936. Varsó)²²⁶

nsz/3.²²⁷

Orosz nyelvű gépelt másolat kézírásos javításokkal.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 39–40.

Orosz és német nyelvű gépelt másolatok.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 37.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 38. [A 37. oldal német fordítása.]

45.

RUDOLF SELDT JELENTÉSE

1935. szeptember 28.

(...)²²⁸

²²⁶ Helyesen: VI. Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Kongresszus

²²⁷ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 3 példányban.

²²⁸ A kihagyott rész ismétlés más jelentésből.

Szeptember 14-én Magyar a Közoktatásügyi Népbiztosságon járt és Szkomarovszkij elvt.[árssal] folytatott eszmecserét. A beszélgetés a közoktatási rendszert, valamint a főiskolai és egyetemi professzorok helyzetét érintette. A megbeszélést nagyon szerencsétlennek tartom. A közoktatási dolgozók, főként a professzorok helyzetéről beszélvén, Szkomarovszkij részletesen elidőzött a zárt elosztó intézményeknél (amelyekről most, 1935 szeptemberében nem kellett volna beszélni). Ennek kapcsán Szkomarovszkij megmutatta a [vásárlói] könyvecskéjét, és elmagyarázta Magyar prof.[esszornak], hogy tojás-, vaj-, tejföl- stb. jegyek vannak. Ez utóbbi olyan fokú ostobaság volt, hogy kínosan éreztem magamat miatta.²²⁹

Szükségét érzem, hogy egyidejűleg egy másik körülményre is rámutassak, amely egy külföldiben nem kelthet kellő tiszteletet Szkomarovszkij elvt.[árs] iránt, és árt a tekintélyének. Szkomarovszkij elvt.[árs] a 122-es szobában ül. Ugyanebben a szobában még 6-7 ember ül, mindannyian egyszerre fogadnak látogatókat. Nyilvánvaló, hogy ebben a szobában, amely fogadószoba is, mindig – főként a fogadóórák idején – sok ember és zaj van, és csöngenek a telefonok.

Amikor Magyar prof.[esszornal] a kijelölt időpontban megérkeztük, Szkomarovszkij elkezdte körbetelefonálni az összes ügyeletet, hogy nincsenek-e vajon fogadásra alkalmas üres munkaszobák vagy előadótermek. Sok tel.[efon]hívás után végül a nagy tanácstermet bocsátották Szkomarovszkij rendelkezésére, amelynek a másik sarkában ugyanakkor a Közoktatásügyi Népbiztosság egyik munkatársa diktált jelentést egy gyorsírónőnek. Kényelmetlen volt a helyzet a nagyteremben.

R. Seldt

P. S. A fogadtatás a Közoktatásügyi Népbiztosságon annyira kellemetlen benyomást keltett, hogy most, ha Magyar értesülést szerez róla, hogy egyik vagy másik hivatalba megy megbeszélésre,

²²⁹ Id. a 22. számú dokumentumot.

ironikusan megjegyzi: „reménykedjünk, hogy nem a Nemzetközi Osztály munkatársa fogad majd”.

la/5²³⁰

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 31.

46.

FELJEGYZÉS A MAGYARY PROFESSZORRAL FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEKRŐL

1935. október 1.

Szigorúan bizalmas!

Szeptember 28-án reggel a könyvesboltokba indultunk Magyar-
ryval. A boltokban Magyary nem kapta meg a számára szüksé-
ges irodalmat, amely mindazt dokumentálná, amit itt tanulmá-
nyozott.

Magyary közölte, annyi könyvet gyűjtött össze, hogy most nem
tudja, hogyan juttassa el Magyarországra. A Magyar Követség kész
segíteni neki ebben a dologban, de a Magyarország és a Szovjet-
unió közötti kölcsönös megállapodás értelmében a diplomáciai
futároknak nincs joguk 14 kilogrammnál többet kivinniük, ráadá-
sul Magyarországról futár nem indul gyakrabban, mint havonta
egyszer, így a teljes beszerzett irodalom Magyarországra küldése
csak diplomáciai úton néhány hónapig is elhúzódik. Magyary azt
kérdelte, hogy nem tud-e neki ebben a vonatkozásban segíteni
a VOKSZ. Nem adtam határozott választ a kérdésre, mondtam, hogy
ez nem egyszerű, a VOKSZ szabályosan nem foglalkozik ilyesmi-
vel, de lehet, hogy az ő esetében kivételt teszünk, és azt tanácsol-

²³⁰ 5 példányban gépelte L. [N.] A. [gafonyikova] gépíró.

tam neki, hogy Kuljabko elvt.[árssal] beszéljen erről. (Hadd érté-
kelje csak neki tett kivételes szívességgént a könyvei kiküldését!)

A Magyary prof.[esszor] és Akulov elvt.[árs] megbeszélésének
szeptember 29-én kellett volna létrejönnie. Tekintettel utóbbi be-
tegségére, a megbeszélés nem jött létre. Kuljabko elvt.[árs] utasí-
tására felkerestem Magyaryt, hogy megmagyarázzam neki, milyen
okból nem jött létre a megbeszélés Akulov elvt.[árssal].

Miközben Magyarynál voltam, érkezett vissza Je. D. Sztaszová-
tól²³¹ Magyary úrh.[ölgy] (utóbbi kérésére szerveztük meg Sztaszó-
vával az eszmecsserét).

Az eszmecsere szemmel láthatólag nagy hatással volt rá, de
megosztva a benyomásait a férjével, arra a következtetésre jutot-
tak, hogy Sztaszova tanácsai, miszerint a nőmozgalomban a háború-
ellenes békeharcnak kell alapvetőnek és legfontosabbnak lennie,
Magyarország számára elfogadhatatlanok, mivel Magyarország
ténylegesen fel van osztva Csehszlovákia és a kisantant között, és
a pacifizmus csak a jóllakottaknak kedvez.

Ezután a Főügyészség²³² indultunk, ahol Magyaryt Zorkin²³³

²³¹ Sztaszova, Jelena Dmitrijevna (1873–1966): hivatásos forradalmár. Neves
pétevári értelmiségi család sarja. Évekig élt külföldön, többször letartóztatták,
többször volt száműzetésben. 1917–20-ban a bolsevik párt Központi Bizottságá-
nak titkára. 1921-től a Kominternben dolgozott. 1927–37-ben a MOPR, a Forra-
dalom Harcosait Segítő Nemzetközi Szervezet, tkp. a Nemzetközi Vörös Segély
Végrehajtó Bizottsága elnökének helyettese. 1935–43-ban a Komintern Nemzet-
közi Ellenőrző Bizottságának tagja. 1932-ben az amszterdami Háborúellenes
Antifasiszta Világkongresszus tagjává választották. 1934-ben részt vett Háború-
ellenes Antifasiszta Női Világkongresszus alapításában. 1938-tól 1946-ig a Nem-
zetközi irodalom című folyóirat szerkesztője volt.

²³² Hivatalos elnevezése ekkor: Прокыпарыа Союза ССР, s a Bolsaja Dmit-
rovka 15. szám alatt volt található.

²³³ Valószínűleg pontatlan névalak, s az illető [Zorin, Valerian Alekszandrovics]
(1902–1986), aki 1935-ben a javító-nevelő munka intézményeket felügyelő osz-
tályon dolgozott a Szovjetunió főügyésze munkatársaként, (vö. *Вся Москва*,
1936. 60.), s később fényes diplomáciai karriert futott be, 1947-től külügyimi-
niszter-helyettes, és egyidejűleg az ENSZ Biztonsági Tanácsában a Szovjetunió
állandó képviselője volt.

elvt.[árs], a legfőbb ügyész munkatársa fogadta. Magyary prof.[esszor] arról kívánt meggyőződni, hogy van-e jogi bázis a teljes irányítási rendszer mögött, mivel neki eddig mindenki egy-egy szerv különféle illetékességéről beszélt, de senki se tudott útmutatást adni, hogy milyen szabályzat és milyen törvények alapján határozzák meg az irányítási szervek az egyik vagy másik illetékességet.

Zorkin²³⁴ elvt.[árs] vaskos törvénykönyvek köteteit mutatta meg Magyarynak, és kiemelte, hogy az apparátusban a legkisebb változtatást is a kiadott törvények alapján hajtják végre. Ezzel a megbeszélés véget ért. Magyary kérte, hogy küldjék el neki a törvénykönyveket.

Este Magyaryék a Kamara Színházban²³⁵ jártak, az *Egyiptomi éjszakákat*²³⁶ nézték meg.

Szeptember 30-án Kuljabko elvt.[árs] villásreggelit adott Magyaryék tiszteletére a Metropol szállóban.

Szeptember 30-án Magyaryék elutaztak Leningrádba, ahonnan 4-én térnek vissza Moszkvába. Moszkvában Akulov elvt.[árs] fogadja majd Magyaryékat, 5-én pedig a Moszkva–Harkov–Dnyeprogasz–Szevasztopol–Jalta–Odessza–Kijev–Szeptovka útvonalon fognak utazni.

R. Seldt

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő] Kuljabko

²³⁴ Valószínűleg V. A. Zorin

²³⁵ Камерный Театр (Kamara Színház)

²³⁶ Három mű – Puskin *Egyiptomi éjszakák* című elbeszélése, B. Shaw *Caesar és Kleopátra*, és Shakespeare *Antonius és Kleopatra* című színműve – részleteiből összeállított darab. Rendezője Alekszandr Tairov, a Kamara Színház alapítója volt, és az egyik főszerepet nem kevésbé híres felesége, Alisza Koonen játszotta. A darab sok vitát gerjesztett. Az értékrend 1930-as évekbeli megváltozását a Kamara Színházon is le lehet mérni. 1936-ban Gyemjan Bednij, a hírhedt bolsevik rímfaragó szövegkönyvéből Tairov rendezte a *Bogatiri (Daliák)* című vígoperát, amelyet le kellett venni a műsorról, mert Molotovot és Sztálint felháborította, hogy kigúnyolta Oroszország megkeresztelését.

jem/5²³⁷

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 32.

47.

MAGYARY PROFESSZOR FELESÉGE A MOPR²³⁸-BAN

1935. október 1.

Magyary úrh.[ölgy] Sztaszova elvt.[ársnővel] folytatott eszmecsere. Mindenekelőtt kérte, hogy Sztaszova elvt.[ársnő] beszéljen jelenlegi munkájáról, és valamit forradalmi tevékenységéről. Sztaszova elvt.[ársnő] elmondta Magyaryénak, hogy jelenleg a Szov.[jet]unió új alkotmányát kidolgozó bizottságban munkálkodik, és néhány kérdést tett fel Magyary úrh.[ölgynek] a magyarországi nőmozgalomról és a nők jogi helyzetéről. Magyaryné elmondta, hogy Magyarországon a nők orvosként, tanítónőként, gyógyszerészként dolgozhatnak, és némelyik hivatalban tisztviselőként, de egyáltalán nem tanulhatnak se jogot, se teológiát, se műszaki tudományokat, mivel jogi és műszaki területen²³⁹ túlképzés van férfi munkaerőből, a teológia pedig az egyház felségterülete. Sztaszova elvt.[ársnő] élénken érdeklődött a *Nőakadémikusok szövetségének lapja*²⁴⁰-ról, amelynek Magyaryné dolgozik, és kérte, küldje el neki néhány számát. Ezenkívül Magyaryné megkérdezte Sztaszova elvt.[ársnőtől],

²³⁷ 5 példányban gépelte Je. [A.] M.[escserina] gépirónő.

²³⁸ Международная организация помощи борцам революции (МОПР) = A Forradalom Harcosait Segítő Nemzetközi Szervezet. A Központi Bizottság székhelye az Ogarjova utca 4. számában volt.

²³⁹ Giljarevszkaja hivatalnok nyelven jogi és műszaki „kérdésekben” van túlképzés.

²⁴⁰ Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületének kiadványáról, a Techert Margit szerkesztésében megjelent *Magyar Női Szemlé*ről (A szellem pályáján működő nők lapja) van szó.

mit gondol, lehetséges lenne-e Magyarországon valamilyen, az Ohmatmladhoz hasonló szervezetet alapítani. Sztaszova elvt.[ársnő] részletekbe menően elemzett minden társadalmi feltételt, amelyek lehetővé teszik, hogy ilyen intézményeink legyenek.

Tüzetesen érintették a nők jogi helyzetének kérdését nemcsak Magyarországon, hanem Franciaországban, Amerikában, Németországban is, valamint Sztaszova elvt.[ársnő] beszélt a nők helyzetéről a cárizmus idején, és a napjainkban elfoglalt helyükről. Magyaryné arról is beszélt Sztaszova elvt.[ársnőnek], hogy szeretne valamilyen, a háborús veszély ellen harcoló női ligához hasonló szervezetet alapítani.

Sztaszova elvt.[ársnő] nagyon melegen támogatta törekvését ebben a vonatkozásban is, és az olyan típusú szervezet alapításában is, mint az Ohmatmlad. Sztaszova elvt.[ársnő] és Magyaryné kicserélték címüket.

Az eszmecsere után beugrottam Magyary úrh.[ölgyhöz] a „Szemle” néhány számáért, amelyeket el is vittem Sztaszova elvt.[ársnőnek].

Giljarevskaja

[Kézírással:] Freund elvt.[ársnő] az ügyirathoz. Kuljabko

la/4²⁴¹

Orosz nyelvű gépelt másolatok.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 33.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 43. [A két szöveg szó szerint azonos.]

²⁴¹ 4 példányban gépelte L. [N.] A. [gafonyikova] gépirónő.

48.

GERTRUDA FREUND TÁVIRATA
A VOKSZ LENINGRÁDI RÉSZLEGÉBE

1935. október 1.

Sürgős

Kulturális kapcsolat

Ma indul Leningrádba Magyary magyar professzor a feleségével, a 26. számú vonattal, hetes vagon, hetedik, nyolcadik ülés. Várják, fordítsanak rá figyelmet! A VOKSZ közreműködésével.

Freund

VOKSZ, B.[olsaja] Gruzinszkaja 17.
Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 45.

49.

MAGYARY ZOLTÁN – RUDOLF SELDTNEK

Leningrád, 1935. október 2.

Igen tisztelt Seldt Úr!

Telefonüzenete értelmében, miszerint Akulov még mindig beteg, és nem tud fogadni, péntek helyett 5-én (szombaton) reggel térek vissza Moszkvába. Ugyanazon a napon este utazunk tovább. Rög-tön érkezésem után fel fogom Önt hívni. – Még a következő kéréssem volna Öntől. Kérem, legyen szíves felíratni nekünk 300 gr. parafinum liquidum purissimum és albissimum-ot (belső használatra). A receptet átvenném Öntől. Undrevics úrral érdekes megbeszélést folytattam, és holnap még egyszer felkeresem. A város is sokat nyújt nekem.

Szívélyes üdvözlettel, hálás híve:

Magyary Z.

Német nyelvű kézírásos képeslap.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 52–52b.

50.

ADA VILM²⁴² TÁVIRATA GERTRUDA FREUNDNAK

Magyaryék úgy döntöttek, hogy 4-én indulnak Moszkvába, 5-én pedig külföldre. Pont. A vonat és vagon [számát] később, pótlólag közöljük = Vilm

Orosz nyelvű eredeti távirati szelvény.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 54.

51.

ADA VILM TÁVIRATA GERTRUDA FREUNDNAK

Magyaryék 4-én, a 25-ös számú vonattal indulnak, 7-es vagon. = Vilm

Orosz nyelvű eredeti távirati szelvény.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 55.

²⁴² Vilm, [Ada Vasziljevna] (Magdalina Francevna) (1898–1974): 1935-ben a VOKSZ leningrádi kirendeltsége megbízott vezetőjének helyettese. 1940–73 között az Ermitázsban dolgozott előbb tudományos titkárként, később a Leltározási és Őrzési Osztály vezetőjeként. A leningrádi blokád idején, 1942 januárjától ápriliséig az Ermitázs és más múzeumok dolgozóinak kialakított kórházat irányította. Vö. *Балканский сборник. К XXII Международному конгрессу византистов, София, 22–27 августа 2011 года*. Санкт-Петербург, Издательство Государственного Эрмитажа, 2011. 259.

52.

A VOKSZ LENINGRÁDI RÉSZLEGÉNEK BESZÁMOLÓJA

[Adatlap]

Családi név: Magyary a feleségével

Foglalkozás: a közigazgatási jog professzora, a feleség közéleti szereplő

Ország: Magyarország

Város: Budapest

Érkezés időpontja: október 1.

Hol szállt meg: Astoria

Elutazás időpontja: október 4.

Hová utazott el: Moszkvába

A № 64 1935. október 3-i levél.

A VOKSZ moszkvai táviratának megfelelően október 1-jén M. I. Vigovszkaja²⁴³ munkatársnő fogadta őket a vasútállomáson. Aznap bent jártak a VOKSZ-ban és kérték, hogy szervezzünk nekik megbeszélést Undrevics prof.[esszorról]. A megállapodásnak megfelelően a megbeszélésre október 2-án került sor a Jogi Intézetben. Undrevics prof.[esszor] Rubinstein prof.[esszort] is áthívta a Kommunista Akadémiáról.

Október 3-án, a Kommunista Akadémián került sor a második megbeszélésre Rubinstein professzorról.

Október 2-án Magyaryék Gyetszkoje Szeloba²⁴⁴ utaztak, igénybe vették az Intourist programját.

Szkavronszkaja²⁴⁵ elvt.[ársnő], az Intourist idegenvezetője, talmácsa volt a kísérő.

²⁴³ Vigovszkaja, M.[aria] I.[vanovna]

²⁴⁴ Palotáiról, parkjairól, műemlékeiről nevezetes város Leningrádtól (ma: Szentpétervár) 25 kilométerre. Idők során a neve többször változott: Carszkoje Szelo (1708–1918), Gyetszkoje Szelo (1918–37), Puskinó (1937-től napjainkig). Itt volt a cárok nyári lakhelye, itt tanult (1811–17) Puskin.

²⁴⁵ Életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

Október 1-jén a Malij Opernij Tyeatrbán a *Pikk dáma*²⁴⁶ előadásán vettek részt.

Október 3-án *A bahcsiszeráji szökőkút*²⁴⁷ című baletton.

Október 4-én bejöttek a VOKSZ-ba elbúcsúzni és köszönetet mondani. A balettunktól el voltak ragadtatva.

Az Intourist programja keretében Gatcsinába²⁴⁸ utaztak, megnézték a Petrokreposztyot,²⁴⁹ az Orosz Múzeumot²⁵⁰ és az Ermitážst.

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 62.

53.

ADA VILM – GERTRUDA FREUNDNAK

Titkos

1935. október 3. № 64

a 2. Nyugati Osztálya vezetője
Freund elvt.[ársnő]

²⁴⁶ Pjotr Iljics Csajkovszkij (1840–1894) háromfelvonásos operája Puskin azonos című novellája nyomán.

²⁴⁷ B. V. Aszafjev zeneszerző és R. Zaharov balettmester Puskin azonos című poémája nyomán 1934-ben keletkezett híres balettja.

²⁴⁸ Palotáiról, parkjairól híres város, Leningrádtól (ma: Szentpétervár) mintegy 45 kilométerre. Érdekes, hogy bár a várost 1929–44 között Krasznogvargejszknak (Vörösgárdista) hívták, mégis a történelmi Gatcsina néven hivatkoznak rá.

²⁴⁹ Város, fontos erődtérmmel Leningrádtól (ma: Szentpétervár) mintegy 25 kilométerre. 1323-ban alapították novgorodiak. A svédekkel sokat háborúskodtak érte. Neve többször változott: 1611-ig Oresok, 1702-ig Noteburg, Petrokreposzty (1944–91). Mai nevét – Schlisselburg – I. (Nagy) Pétertől kapta 1702-ben.

²⁵⁰ Állami Orosz Múzeum: az orosz művészetet bemutató legnagyobb múzeum a világban.

Tisztelt Freund elvtársnő!

Küldöm Önnek a Magyaryval dolgozott tolmácsnőnek a jelentését. Holnap küldöm Undrevics elvtárs vele kapcsolatos anyagát.

Személyesen velem is nagyon visszafogottan viselkedik, sokat beszél arról, hogy ő teljesen önálló ember, és egyáltalán nincs szüksége a folytonos kíséretésre.

Elégedett, hogy a beszélgetések Undrevicccsel és Rubinsteinnel tolmács nélkül zajlanak.

Holnap elutazik Moszkvába, mivel 5-én már elhagyja [Moszkvát]. Ezt a döntést ma közölte velem, és azt mondta: „Elég sokáig voltam Moszkvában, egész hónapra át, hogy ezt a beszélgetést meg tudják nekem szervezni. Sokszor megígérték, hogy megteszik, és valami jó szándékúnak látszó ürüggyel a beszélgetés halasztódott. Az utolsó pillanatban Akulov elvt.[árs] megbetegedett. 5-én érkezem Moszkvába, és ha lehet, találkozom vele. Ha nem, akkor elutazom, mivel nincs módomban várni. Erről az egészből én magam írtam Akulovnak.”

Magyary hálás volt nekem, hogy megszerveztem a beszélgetéseket Undrevicccsel és Rubinsteinnel, és ezekkel, szemmel láthatólag nagyon elégedett volt.

Leningrádi tartózkodásának programja főként intouristos. Ami az Ön utasítását illeti, hogy ne tévesszük szem elől – ezt tesszük, de Önnek is érthető megfontolásból, nem én személyesen.

Ezenkívül mellékelem Undrevics elvt.[árs] jelentését a Baumgartnerrel²⁵¹ folytatott beszélgetéséről, amit csak most küldött el nekünk.

Melléklet: 2 lap.²⁵²

a VOKSZ megbízott vezetőjének helyettese

Vilm

²⁵¹ Ld. az 53. számú dokumentumot. Az említett, azonosítatlan Baumgartner-ről szóló jelentés hiányzik.

²⁵² Ld. az 53. számú dokumentumot. Az említett, azonosítatlan Baumgartner-ről szóló jelentés hiányzik.

[Kézírással:] „Freund elvt.[ársnő]. Össze kell neki gyűjteni és elküldeni az irodalmat, de még jobb felk.[észült] szerzők segítségével összeállítani egy speciális dossziét, figyelembe véve Magyar megjegyzéseit és tévedéseit.”

X. 5. Kuljabko]

Freund aláírásával: Az ügyirathoz.

2 példány. 1. – a címzettnek, 2. – az ügyirathoz

A VOKSZ leningrádi részlegének fejlődés levélpapírján. Rajta pecsét: A VOKSZ titk.[os] részlege. Dátum: 35. X. 5. Bejövő] szám: 477/sz²⁵³

Orosz nyelvű gépirat.

GARFf. 5283. op. 1a. gy. 281. l. 130.

54.

M. SZKAVRONSZKAJA TOLMÁCSNŐ JELENTÉSE MAGYARY ZOLTÁN RÓL

Magyar prof.[esszor] (Budapest)

Minden megnyilvánulása nagyon visszafogott, kerüli a kirándulásokat nem érintő beszédtemákat. A feleség, ellenkezőleg, sok kérdést tesz fel, minden iránt élénken érdeklődik, a válaszokra úgy reagál, mintha újdonság lenne, amit nem tud. Magyarary viszont folyton azt válaszolja, hogy „Ezt már hallottam Moszkvában”. Nagyon igyekszik önálló lenni, kéri, hogy az őt érdeklő témában az interjú közvetlenül, tolmács segítségével nélkül folyjon le. A kirándulások között egyedül elmegy, azt mondja, hogy a lehető legjobban meg akarja ismerni a várost. Sok orosz pénze van, jól ismeri a fekete tőzsde árfolyamát. Tegnap Undrevics prof.[esszorral] folytatott megbeszélést, ma Rubinstein prof.[esszorral] fog a Kommu-

²⁵³ Az „sz” valószínűleg a секретно (titkos) rövidítése.

nista Akadémián. Tegnap, az interjú során azt mondta, neki az a benyomása, hogy a Szovjetunióban minden hónapban változnak a törvények, hogy nincsenek semmiféle jogtudományi tankönyvek, hogy a munkájában seregnyi nehézsége támad amiatt, hogy nem akarják megmutatni neki a foglalkozások dokumentumait, panaszkodott a bürokratizmusra. „Hogy valahol könyvet kapjon, annyi beszélgetésre, annyi tanácskozásra van szükség, és végül nincs semmi értelme, a válasz mindig »nem«”.

M. Szkavronszkaja

[Kézírással:] egy másolat készült, elküldve 3? № 954/sz
Elküldve k[ópia] № 477/sz VOKSZ
Orosz nyelvű gépirat

GARFf. 5283. op. 1a. gy. 281. l. 131.

55.

ADA VILM – NYIKOLAJ KULJABKÓNAK

Leningrád, 1935. október 4.

Titkos
№ 65/sz

A VOKSZ ideiglenes elnökének, Ny. Ny. Kuljabko elvt.[ársnak]

Tisztelt Nyikolaj Nyikolajevics.

Küldöm Undrevics elvtársnak, a Szovjet Jog Intézete igazgatójának részemre átadott, Magyarary kiszolgálásával kapcsolatos levelet, valamint a véleményét a vele folytatott beszélgetésről. Tegnap, a 64. számú levéllel²⁵⁴ küldtem a Magyararyra vonatkozó anyagot is.

²⁵⁴ Ld. az 53. és 54. számú dokumentumokat.

Melléklet: négy lap²⁵⁵

a VOKSZ megbízott vezetőjének helyettese:

Vilm

2 példány 1 – a címzettnek, 1 – az ügyirathoz

A VOKSZ leningrádi részlegének fejléces levélpapírján. Rajta pecsét: A VOKSZ titk.[os] részlege. Dátum: 35. X. 7. Be[jövő] szám: 478/sz

Orosz nyelvű gépirat

GARFf. 5283. op. 1a. gy. 281. l. 136

56.

VACLAV UNDREVICS JELENTÉSE
ALEKSZANDR AROSZJEVNEK

1935. október 4.

Tisztelt Aroszjev elvt.[árs]

Kötelességemnek érzem, hogy írjak Önnek a következő ügyben: a leningrádi VOKSZ felkérése alapján beszélgetnem kellett Magyar magyar professzorral. Szavai szerint utazásának célja, hogy anyagot gyűjtsön az 1936 nyarán, a varsói közigazgatás-tudományi kongresszuson tartandó előadásához. Ebből a célból már járt az USA-ban és Németországban, most pedig a Szovjetunióba érkezett. Ő a „végrehajtó hatalom fejről és segítő szerveiről” kérdés főelőadója. Nálunk különösen a gazdaságirányításunk kérdései érdeklik, mint ami az ipar „államosításának” (az ő terminológiájával) elvére épül. Személyi adatai alapján ítélve fasiszta beállítottságú ember, egyébként ez megnyilvánult a beszédében (másképpen rendkívül visszafogott, sőt hallgat a Szovjetunióval való ismerkedése általános benyomásairól), abban a mondatban, hogy

²⁵⁵ Ld. az 56. és 57. számú dokumentumokat. Valójában nem 4, hanem 3+3 lap.

a demokratikus rendszer nem képes megbirkózni a gazdaság irányításával. Kétségtelen azonban, hogy valóban tudományos munkatárs, s a velem folytatott beszélgetésben rendkívül érdekelték a gazdaságirányításnak mint közigazgatási jognak az elvi, jogi kérdései.

Egyébként nekem úgy tűnik, hogy hibákat követtünk el vele kapcsolatban, s ezek aligha célszerűek. Nyilvánvalóan felfigyelt és megsértődött, hogy egyhónapi moszkvai tartózkodása alatt nem sikerült hozzájutnia a gazdasági irányításunk őt érdeklő kérdéseivel kapcsolatos, neki feltétlenül szükséges konkrét törvényhozási, és általános jogi anyagokhoz – sem a hatóságiakhoz, sem az irodalmiakhoz. Az a vélemény alakult ki benne, hogy nálunk vagy egyáltalán nincs törvényesség (például, különösen érdeklődött gazdasági szerveink jogi felelősségének kérdései iránt), vagy valamit eltitkolunk előle, és neki érthetetlen okokból, nem akarjuk neki odaadni. Például a Goszplanban Troickij elvtárs megígérte, hogy ad neki szakirodalmat, mutatott néhány broszúrát, mondta, hogy ki kell javítania őket, és aztán elküldi neki – de semmit se küldött. A Központi Nép gazdasági Statisztikai Hivatalban²⁵⁶ Kraval elvt.[árs] rendkívül szívélyes volt Magyarival, megígérte, hogy minden szükséges anyagot átad neki, de 5 táblázaton kívül – amikre alig van szüksége – Magyar semmit sem kapott. A Nehézipari Népbiztosságon a Nemzetközi Osztállyal hozták össze, amelyik, Magyar kijelentése szerint, egyáltalán semmit nem tud, és nem ért iparunk jogi, szervezeti kérdéseéhez. Nagyon szeretett volna – jelentette ki Magyar – találkozni Ordzsonikidzéval²⁵⁷ vagy M. Kaganoviccsal,²⁵⁸ és a Nehézipari Népbiztosság Nemzetközi Osztálya munkatársá-

²⁵⁶ Az orosz eredetiben betűszóként: ИУХХУ

²⁵⁷ Ordzsonikidze, Grigorij Konsztantyinovics (1886–1937): szovjet-grúz kommunista politikus. 1917 októbere után rendkívüli komisszár Ukrajnában, végig harcolta a polgárháborút. 1926-tól a Politikai Bizottság póttagja, a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke, 1932-től nehézipari népbiztos. 1937-ben máig vitatott körülmények között hunyt el.

²⁵⁸ Kaganovics, Mihail Mojszejevics (1888–1941): szovjet állami és pártfunkcionárius. Lazar M. Kaganovics bátyja. 1932–36-ban Ordzsonikidzénak, a nehézipari népbiztosnak a helyettese és legközelebbi munkatársa. 1935–36-ban

val kellett beszélgetnie, aki semmit se tudott a Magyaryst érdeklő jogi kérdésekről. Elégedetlen a Szovjetépítés Intézetében és a Kommunista Akadémia Jogi Intézetében folytatott beszélgetésekkel is. Ezekkel ellentétben arra mutatott rá, hogy más országokban, ahol járt, a neki szükséges irodalmat pontosan és teljességgel átadták neki.

Kétségtelen, hogy a Magyarystban kialakult benyomás előnytelen számunkra. Ha ő ellenség – ebben aligha lehet kételkedni –, ez neki újabb ürügyet ad rágalmozó spekulációra, hogy a gazdaságunkban vagy nincs törvényesség, vagy mi „félünk” megmutatni a törvényeinket és a szakirodalmat. Előadása a nemzetközi kongresszuson, függetlenül a jogi kérdések fajsúlyától, bizonyos jelentőséggel bír a számunkra, mivel ő ott az USA, Németország, és a mi gazdasági szabályozásunkról fog beszélni. Ha ő szubjektíve jóhiszemű tudományos munkatárs, még ha semmit nem ért is irányításunk szociális tartalmából, azzal, hogy nem láttuk el az anyagainkkal, a fehérgárdisták, a cári emigráns professzorok karjaiba lökjük, akik megpróbálják majd úgy „megvilágítani” neki gazdasági irányításunkat, amint azt holmi Tyimasevek,²⁵⁹ Noldék,²⁶⁰ Zajcevek²⁶¹ és Mirkin-Gecevicsek²⁶² teszik. Úgy vélem, hogy ez

ugyanitt a repülőgépgyártást is felügyelte. 1937–39-ben honvédelmi népbiztos. 1941-ben öngyilkosságot követett el.

²⁵⁹ Tyimasev, [Nyikolaj Szergejevics] (1886–1970): jogfilozófus, szociológus, publicista, a jogszociológia egyik megalapítója. Ismert nemesi, értelmiségi család sarja. 1921-ben emigrált, számos európai egyetemen tanított, 1936-tól az USA-ban élt. Nyíltan bírálta a marxizmust és a szovjet rendszert.

²⁶⁰ Nolde, [Borisz Emmanuilovics] (1876–1948): a nemzetközi jog szakértője, történész, politikus. A liberális kadet párt tagja volt, az Ideiglenes Kormány idején tevékeny szerepet vállalt. 1919-ben emigrált, Franciaországban számos egyetemen tanított, a 2. világháború idején részt vett az ellenállási mozgalomban.

²⁶¹ Zajcev, [Kirill Jozsifovics] (1887–1975): közigazdász, jogász, teológus. 1920-ban emigrált, a szovjet rendszert az abszolút gonosz megtestesülésének tekintette. Prágában, Párizsban, majd Harbinban élt és tanított. 1940-ben családjával együtt az USA-ba költözött, 1949-ben szerzetesnek állt, és számos teológiai munkát publikált.

²⁶² Mirkin-Gecevicsek, [Borisz Szergejevics] (1892–1955): jogász, a nemzetközi

számunkra nem érdektelen kérdés. Végül is, ha mi tényleg nem akartunk neki anyagokat adni, figyelembe véve az ő politikai nézeteit, célszerűbb lett volna, ha moszkvai utazása egyáltalán létre sem jött volna. De ezt az utóbbi változatot kevésbé tartom valószínűnek, mivel végeredményben azt gondolhat gazdasági irányításunkról, amit kedve tart, jöllehet, előnyben részesítette, hogy helybe jöjjön és megpróbáljon konkrét anyagokat tanulmányozni. Mindenekelőtt, ami itt egyszerű figyelmetlenség volt, ami szükségtelen politikai rezonanciát keltett, amikor az elvtársak valóban készek voltak Magyarystnak az őt érdeklő hivatalos – egyáltalán nem titkos – anyagokat átadni, de nem ellenőrizték ígéreteik teljesítését, az apparátus pedig „elfelejtette” ezt megtenni.

Azért írok Önnek, hogy bár most már késő kijavítani ezt a hibát, ha ez tényleg hiba volt, de a jövőben tapasztalatul szolgálhat hasonló emberek Szovjetunióba látogatásához.

Kommunista üdvözléssel:

V. Undrevics

Leningrád, Január 9-e Nab[erezsna] 18., a Kommunista Akadémia részlege.

Elmosódott pecséten: 478/sz

[Kézírással:] Egy másolat készült. Elküldve 3 (?) № 954 Orosz nyelvű gépirat

GARFf. 5283. op. 1a. gy. 281. l. 137–137b–138.

jog szakértője. 1920-ban Párizsba emigrált, ahol számos egyetemen tanított, és sok lapnak dolgozott. A 2. világháború alatt az USA-ban élt és nemzetközi jogot tanított.

VACLAV UNDEVICS VÉLEMÉNYE MAGYARY ZOLTÁN RÓL

1. Magyary, ellentétben sok, velem beszélő jogással, kétségkívül tudományos kutató. Szintén kétségtelen, hogy nem turisztikai céllal érkezett, hanem a központi irányítás szervezete őt érdeklő kérdéseinek tanulmányozására. Természetesen, ez nem zárja ki azt, hogy utazásának más, politikai nézeteivel összhangban levő céljai is vannak. A beszélgetés során rendkívül tartózkodó, a közönséges turistákkal ellentétben nem nyilvánítja ki „lelkeseését” vagy „meglepetését”, hanem az egész beszélgetést a közigazgatási jog őt érdeklő kérdéseire összpontosítja. Építkezésünkről, és általában a munkánkról, szinte nem beszél.

2. Magyary a (fő)előadója a soron következő, 1936-ban Varóban megrendezésre kerülő közigazgatási jogi kongresszusnak, a „Végrehajtó hatalom feje és segítő szervei” témában. Ez a nemzetközi szervezet az európai országok többségét és néhány amerikai országot (USA, Argentína) foglal magába, speciális intézete van Brüsszelben, és időnként a közigazgatási jog kérdéseinek szentelt nemzetközi üléseket hív össze. Magyary utazásának – szavai szerint – célja, hogy konkrét anyagokat gyűjtsön a központi irányítás szervezetéről. Ezzel a céllal járt az USA-ban, Németországban, ahol beszélt Schachtal, a Reichsbank elnökével, és néhány más országban.

Magyary beszédének alapvető témája gazdaságirányításunk szervezete. Különösen érdeklik a Nehézipari Népbiztosság és a nehézipar irányításának szervezeti kérdései. Mindezeket a kérdéseket jogi nézőpontból vizsgálja, az ipari irányítás törvényi megformáltsága érdekli, a népbiztosság, a tröszt, az üzem jogi viszonya. Igyekezett tisztázni, hogy miként jön létre nálunk a jogalanyiség, milyen a trösztnek és az üzemnek mint jogalanynak a jogi helyzete, milyen jogi különbség van a magán-, a szövetkezeti és az állami tulajdon között stb. Az emellett őt érdeklő kérdések – hogyan épül fel nálunk a közigazgatási jog rendszere a tudományban és az oktatásban,

ezek a joganyagok hogyan oszlanak meg az állami és a közgazdasági jog között stb. Különösen érdekelte a gazdasági jognak, mint a szocialista tulajdonjognak – az ő terminológiájával: szocializált – felépítési rendszere. A nem tisztán jogi kérdések közül különösen érdekelték a gazdasági irányítás és tervezés kérdései. Itt azt a megjegyzést tette, hogy őt rendkívül érdekli, hogy miként lehet a gazdasági irányítást egy ilyen óriási országban, mint a Szovjetunió, megszervezni, és hogy ezt a problémát össze kell hasonlítani az „irányítás” USA- és németországbeli próbálkozásaival. Általában, véleménye szerint, a „demokratikus rendszer” képtelen irányítani a gazdaságot (jellegzetes fasiszta nézőpont), szerinte erre csak az „autoriter” állam képes. Azt tartja, hogy mi „félünk” sok mindent kölcsönvenni a kapitalista irányítási technikák közül, amely technika, véleménye szerint apolitikus, és független egyik vagy másik államrendtől, és hogy ezért gyakran keresünk olyan módszereket, amelyeket lényegében mechanikusan át lehet venni a kapitalista országok adminisztratív gyakorlatából. Rendkívül érdeklődött a gazdasági irányítás kérdéseinek konkrét alkotmányjogi anyagai iránt. Megfelelőnek találtuk, hogy a Kommunista Akadémia Ginzburg²⁶³ szerkesztésében megjelent kiadványát, a gazdasági törvényhozás kétkötetes törvénytárát átadjunk neki.

3. Az első beszélgetés során Magyary kijelentette, meglepi, hogy sok helyen, amelyeket Moszkvában meglátogatott, „nem tudják”, milyen törvényeken alapul az irányítás és a munka, amivel mintegy az a vélemény alakul ki benne, hogy nálunk nincs minden rendben a törvényességgel és a gazdasági tevékenység jogi megformáltságával. Egyebek között érdeklődött az állami bírói rendszer, és általában gazdasági szervezeteink jogi felelőssége iránt. Hogy megingassam ebben

²⁶³ Ginzburg, [Leonyid Jakovlevics] (1901–1976): jogászprofesszor. 1930–34: a Kommunista Akadémia gazdasági jogi osztálya vezetője. 1934-től a franciaországi szovjet kereskedelmi kirendeltség vezetője. 1938-ban elítélték, de 1954-ben rehabilitálták és tovább folytatta rendkívül termékeny tudósi pályáját. Az alábbi könyvről van szó: Курс советского хозяйственного права. [В 2 т. Под ред. Л. Я. Гинцбурга, Е. Б. Пашуканиса и М. Н. Доценко. Москва, 1935] (A szovjet gazdasági jog kurzusa.)

a véleményében, célszerűnek tartottuk átadni neki az említett törvénytárákat, amelyeket, utóvégre, megkaphatott volna Moszkvában.

Ezt a hangulatát a második beszélgetés végén tárta fel Magyar. Meg akarta vonni szovjetunióbeli tartózkodásának „mérlegét”, és azt mondta, hogy csak itt tapasztalt valódi figyelmességet munkája iránt, hogy a Moszkvában eltöltött hónap szinte semmit se nyújtott neki, mivel szinte semmilyen törvényhozási anyagot, tárákat, gazdaságirányításra vonatkozó szakirodalmi munkát nem sikerült szereznie. Beszélgetőpartnerei gyakran nagyon kedvesek voltak, megígérték, hogy minden szükséges anyagot átadnak Magyarinak, de senki sem teljesítette az ígérteit. Néhány beszélgetőpartnere esetében, például a Nehézipari Népbiztosságon, egyszerűen a jogi kérdések nem tudását tapasztalta. Szavai szerint, keveset segített neki a VOKSZ. Magyar erről nyilvánvaló sértődöttséggel beszélt, és rámutatott, hogy más országokban megkapott minden anyagot, amire a nemzetközi kongresszusi előadásához szüksége van. Maga Magyar ezt a tényt azzal magyarázza, hogy nyilvánvalóan újságírónak tekintették, akivel „egy alkalommal” beszélgetnek, és többet nem találkoznak, míg a „tudós kutatónak” konkrét anyagra van szüksége. Félig humoros formában kijelentette, lehetséges, hogy neki, mint „kapitalistának” vagy „burzsoának” nem adtak anyagot, de ha ő francia volna, lehet, hogy meg is kapta volna az anyagot. Ugyancsak mély sajnálkozását fejezte ki, hogy nem sikerült beszélgetnie a Nehézipari Népbiztosságon²⁶⁴ Ordzonikidze vagy M. Kaganovics elvtárral, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságában²⁶⁵ pedig Akulov elvtárral.

Undrevics

1935. október 3.

²⁶⁴ Az orosz eredetiben betűszóként: НКТП = Народный Комиссариат Тяжелой Промышленности

²⁶⁵ Az orosz eredetiben betűszóként: ЦИК = Центральный Исполнительный Комитет

Elmosódott pecséten: 478/sz

[Kézírással:] Egy másolat készült. Elküldve 3 (?) № 954/sz Orosz nyelvű gépirat

GARF f. 5283. op. 1a. gy. 281. l. 139–139b–140.

58.

NYIKOLAJ KULJABKO – GERTRUDA FREUNDNAK

[Kézírással, ceruzával:] Freund elvt.[ársnő]

Figyelemre méltó dokumentumok

1. Undrevics Magyaráról szóló véleményének²⁶⁶ másolatát tájékoztatás végett el kell küldeni Angarov²⁶⁷ és Bauman²⁶⁸ elvt.[ársaknak], és talán Akulov és Pasukanyisz²⁶⁹ elvt.[ársaknak]. Van min elgondolkodni.
2. Végre sürgősen össze kell szedni és kiválogatni Magyarinak az anyagokat.

X. 7. Kuljabko

²⁶⁶ Az 58. számú dokumentumról van szó.

²⁶⁷ Angarov [(Zikov), A. I.] (1898–1937): pártfunkcionárius. 1935–37 között az SZK(b)P Központi Bizottsága Kulturális-felvilágosító Osztálya vezetőjének helyettese. 1937-ben agyonlőtték. Vö. <http://www.knowbysight.info/AAA/06479.asp>

²⁶⁸ Valószínűleg Bauman, [K. Ja.] (Baumanis Karlis) (1892–1937), lett származású pártvezetőről van szó, aki 1934–37 között az SZK(b)P Központi Bizottsága Tervezési-Pénzügyi és Kereskedelmi Osztályát vezette. 1937-ben a börtönben a kínzásokba halt bele. Vö. <http://www.knowbysight.info/BBB/01288.asp>

²⁶⁹ Pasukanyisz, [Jevgenyij Bronyiszlavovics] (1891–1937): kommunista párttag, az új szovjet jog egyik megalkotója. Az általa vezetett bizottság dolgozta ki azokat törvényeket, amelyek alapján mintegy 2 millió külföldre szakadt embert fosztottak meg orosz állampolgárságától. 1931-től a Szovjetépítés és Jog Intézete igazgatója, 1936-tól igazságügyi népbiztoshelyettes. 1937-ben kivégezték.

[Freund kézírásával, tollal:] Az ügyirathoz. 1935. X. 25. Freund Orosz nyelvű kézirat

GARF f. 5283. op. 1a. gy. 281. l. 135.

59.

RUDOLF SELDT FELJEGYZÉSE
A MAGYARY PROFESSZORRAL
FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSRŐL

[1935.] október 8.

Szigorúan bizalmas!

Október 5-én Magyary visszatért Leningrádból. Az utazással nagyon elégedett volt, nagyon sok érdekességet látott és hosszú eszmecserét folytatott Undrevics és Rubinstein²⁷⁰ professzorokkal.

Mégis, Leningrád kellemetlen utóízűt hagyott benne. Elutazása előtt – mondta Magyary – Magyarországon figyelmeztették, hogy a GPU²⁷¹ minden külföldinek szorosan a nyomában van, egy percre sem téveszti szem elől, és így tovább.

Moszkvában azonban Magyary szabadon járt-kelt, mindenhová egyedül ment, a mozgás tekintetében úgy érezte magát, mint más országokban, és haza írott leveleiben cáfolta a külföldiek követéséről ott keringő híreszteléseket.

Leningrádba jutva azonban Magyarynak eszébe jutott mindaz, amire figyelmeztették, szinte szorongatott helyzetben érezte ma-

²⁷⁰ Rubinstein, [Borisz Mojszejevics] (1902–1938): Freiburgban született, zsidó családban. Pártonkívüli, a Moszkvai Egyetem jogi karán végzett, a Leningrádi Egyetem jogi karának professzoraként dolgozott. 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték. Feleségének is megtorlás jutott osztályrészül.

²⁷¹ ГПУ = (Государственное политическое управление): az államvédelmi hatóság, a titkosrendőrség elnevezése 1922–23-ban. 1935-ben, amikor Magyary a Szovjetunióban járt, NKVD volt a hivatalos neve.

gát, az Intourist foglya volt: kicsinyes gyámkodás, fölösleges faggatózás és így tovább.²⁷² Magyary nem mondta, hogy ez ténylegesen miben nyilvánult meg, szemrehányásai általános jellegűek voltak. A szállodai kiszolgálásra, főként az Astoria étteremben, szintén panaszkodott Magyary: órákig várankoztatták, a menü nagyon szegényes volt, és így tovább. A szovjet professzorokról szólva, Magyary ironikusan megjegyezte, hogy mintegy parancsszóra, mindenről ugyanazt, ugyanazokat az irányelveket mondják. Amint a katolikus mindenre a katekizmusban talál választ, úgy itt minden forrás Marxhoz és Leninhez vezet.

Azon, hogy Akulov elvt.[árssal] nem jött létre a megbeszélés, Magyary nem lepődött meg. Szemmel láthatólag nem reménykedett benne, hogy létrejön.

Este kikísértem Magyaryékat a pályaudvarra, Magyary köszönetet mondott a VOKSZ-nak, hangsúlyozta, hogy mindazért, amit itt sikerült tanulmányoznia, elsősorban a VOKSZ-nak tartozik hálával.

R. Seldt

nsz/4.²⁷³

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 35.

²⁷² Illyés, aki Magyaryval ellentétben nem az úri Magyarország köreiből, hanem baloldali körökben mozgott, ugyanilyen „előítéletekkel” indult a szovjet írók moszkvai kongresszusára: „Hallottam, hogy az idegeneket vezetgetni szokták, addig, míg félre nem vezetik; hallottam arról is, hogy figyelik őket.” Vö. ILLYÉS, 31–32. Illyés is tud a titkosrendőrség mindenhatóságáról is: „De elmehetünk a Gépéhez is, ha sürgetni akarom az ügyet, rájuk tartozik az ilyesmi is. Általában minden bonyolult ügygel legjobb azonnal oda fordulni.” Vö. ILLYÉS, 21.

²⁷³ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 4 példányban.

A KÖVETKEZŐ SZEMÉLYEK ÉS INTÉZMÉNYEK
ÍGÉRTEK MAGYARNAK ANYAGOKAT

1. Cseljapov prof.[esszor] – még nem jelent meg a közigazgatási jogi könyve
2. [Moszkvai] Szovjetépítés Főiskolája – diagramok (még nincsenek készen, megbetegedett a művész)
3. Zorkij²⁷⁴ (sic!) elvt.[árs] – főügyész²⁷⁵ megígérte, hogy küld törvénykönyveket, de ilyenek jelenleg nincsenek a birtokában, az új kiadások pedig csak 1936-ban jelennek meg
4. Troickij elvt.[árs] – Állami Tervbizottság – a folyóiratokat megküldték, a VOKSZ-ban vannak. M.[agyarnak] megígérték a Plannovoje Hozzájárulást (Tervgazdaság) c. folyóirat 12 évfolyamának megküldését, de csak az 1934/35-ös érkezett meg.
5. Népbiztosságok – csak egy részét küldték el, szintén nem kapható.
6. Központi Népgazdasági Statisztikai Hivatal²⁷⁶ – a Szovjetunió legfrissebb közigazgatási felosztásának térképét. Nincs még ilyen térkép, most nyomják.
7. Nehézipari Népbiztosság – a Nehézipari Népbiztosság trösztjeinek és vállalatainak jegyzéke kapható.

nsz/3.²⁷⁷

Orosz nyelvű gépelt másolatok.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 51.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 68. [Az 51. oldal másodpéldánya.]

²⁷⁴ Valószínűleg V. A. Zorin.

²⁷⁵ Nyilvánvaló tévedés. Magyar szeptember 28-án járt a Főügyészségen, s a jelentés szerint Zorkin, a főügyész munkatársa fogadta, s tőle kért törvénykönyveket. 1935-ben a Szovjetunió főügyésze A. J. Visinszkij volt.

²⁷⁶ Центральное управление народнохозяйственного учёта

²⁷⁷ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 3 példányban.

NYIKOLAJ KULJABKO – AMAJAK NAZARETJANNAK

1935. október 10.

Szigorúan bizalmas!

A Szovjet Ellenőrzés Bizottsága

titkárának

Nazaretjan elvt.[ársnak]

Helyben

Tájékoztatása céljából átküldöm munkatársunk feljegyzéseinek másolatát az Ön és Magyar magyar professzor közötti megbeszélésről.²⁷⁸

Elvtársi üdvözlettel,

Ny. Kuljabko

a VOKSZ ideig.[lenes] elnöke

nsz/2.²⁷⁹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 56.

MAGYARY ZOLTÁN – RUDOLF SELDTNEK

Jalta, 1935. október 10.

Utazásunk ez idáig programszerűen alakult. Harkov és Dnyeprogesz²⁸⁰ egyaránt igen érdekes volt. Az utóbbi mély benyomást tett

²⁷⁸ Ld. a 33. számú dokumentumot.

²⁷⁹ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 3 példányban.

²⁸⁰ A világ egyik legnagyobb villamos erőműve a Dnyeper folyón. Alapkövét 1927-ben – az 1917-es forradalom tizedik évfordulóján – tették le, első generátora 1932-ben kezdett áramot termelni.

ránk. Szevasztopolból Bahcsiszerájon és Aj-Petrin²⁸¹ keresztül érkezünk meg. Pompás volt. Itt meleg van, és ma tudunk fürödni. Feleségem nevében is hálás emlékezéssel és szíves üdvözléssel:

Magyary

Német nyelvű képeslap. A képeslapon II. Miklós cár livádiai Márvány Palotája. 1935-ös nevén: Sztálin-szanatórium

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 57–57b.

63.

GERTRUDA FREUND
– A VOKSZ SAJTÓOSZTÁLYÁNAK

Kérem, hogy Magyary magyar professzornak állítsanak össze jegyzetet a Szovjetunió központi irányítási rendszeréről. A jegyzetnek a következő kérdéseket kell megvilágítania:

1. A Központi Ellenőrző Bizottság belső felépítése, elnöksége, ülésszak és a szovjetek kongresszusa, kompetenciáik. A KEB segítő szervei (felsőoktatási bizottság, természetvédelem stb.)
2. Népbiztosok Tanácsa, illetékességek, összetétel, osztályok stb.
3. Össz-szövetségi és köztársasági népbiztosságok, egymáshoz való viszonyuk.
4. Diagramot és a Nehézipari Népbiztosság részletes felépítését, kezdve a Népbiztosok Tanácsától az Üzemirányításig.
5. Állami Tervbizottság, feladatok és felépítés, Központi Népgazdasági Statisztikai Hivatal (ЦУХХУ), stb.
6. Szovjet Ellenőrzés Bizottsága
7. Pénzügyi Népbiztosság és az Állami Bank
8. A Szovjetek Építése, feladataik, szekciói, aktívája stb.

²⁸¹ Hegy Jalta közelében, a Krími-hegységben.

9. Legfelsőbb Bíróság és Legfőbb Ügyészség
10. A Szovjetépítés intézményei
11. Káderkérdés, továbbképzésük és felkészítésük
12. Autonóm szövetségi köztársaságok, autonóm területek
13. A szov.[jet] állam fejlődési távlatainak elméleti kérdései

Minden kérdést az idevágó hatályos törvényekre, szabályzatokra és rendeletekre való hivatkozással kell megvilágítani.

2. Nyugati Osztály

Freund

nsz/2.²⁸²

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 57b.

64.

MAGYARY ZOLTÁN – NYIKOLAJ KULJABKÓNAK

Kijev, 1935. október 15.

Hotel Continental

Mélyen tisztelt Elnökhelyettes Úr!

Szovjetunióbeli utam utolsó állomásához érkeztem, és néhány nap múlva újra megkezdem előadásaimat. Ennek az érdekes országnak az elhagyása előtt kötelességemnek érzem írni Önnek, első-sorban azért, hogy hálás köszönetet mondjak a kellemes moszkvai déjeuner-ért²⁸³ és közöljem: nejemnek és magamnak őszinte örömünkre szolgált, hogy Önnel megismerkedhettünk. Valamint azért is, mert a VOKSZ-nak nagy hálára vagyok kötelezve. Mély benyomást és értékes tapasztalatokat viszek magammal közel két-

²⁸² Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 3 példányban.

²⁸³ villásreggeli (fr.)

havi itt tartózkodásomból az Önök országából, amelyet hatalmas fejlődés állapotában levőnek ismerhettem meg, és meggyőződésem, hogy ezt a VOKSZ segítségével nélkül nem tudtam volna megszerezni. Tudom, hogy kutatási programom sok nehézséggel járt, és ebből világos, hogy nem lehetett mindent elérni. A tudományos munka természetében rejlik azonban, hogy akadályokba ütközünk, de végül mégis sikerül ezek legyőzése. Remélem, hogy lehetőségem fog nyílni tanulmányaimat a szerzett ismeretek alapján tovább folytatni.

Végül van szerencsém csodálatomat kifejezni a VOKSZ kiváló szervezése miatt, és nem kerülhetem el, hogy leszögezzem: Seldt úr baráti fáradozásait és lekötelező magatartását kellemes emlékeim között fogom őrizni.

Kiváló tisztelettel, igaz híve:

Magyary Z. professzor

[Kézírással:] Válasz ma. X. 26. Kuljabko

HL/2.²⁸⁴

Német nyelvű kéziratos autográf és gépelt másolata.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 60–60b., 61–61b.

65.

GERTRUDA FREUND – SZEMJON MIRNIJNEK

[1935. október 15-e után pár nappal]

A Szovjetunió Magyarországi Követsége

Mirnij elvt.[ársnak]

Szigorúan bizalmas!

²⁸⁴ Gépelte HL monogramú, azonosítatlan személy 2 példányban.

Tisztelt elvtárs,

Szeptember 1-jétől október 5-éig itt tartózkodott az Ön által ismert Magyary Z.[oltán] professzor. A Szovjetunióba utazásának célját szintén ismeri.

Magyary prof.[esszornak] lehetőséget biztosítottunk, hogy megbeszélést folytasson a szovjetépítés és jog ismert professzoraival, és államapparátusunk központi láncszemeinek munkatársaival. A megbeszélésekről készült mellékelt feljegyzésekből látni fogja, hogy maximális figyelmet fordítottunk Magyaryra. Magyary prof.[esszor] azonban nem teljesen elégedett szovjetunióbeli munkájával, amit valamilyen oknál fogva nem a VOKSZ vele kapcsolatban lévő munkatársával közölt, hanem egy számunkra kívülálló emberrel.

Elégedetlensége a következő természetű:

1. Nem volt lehetősége a legismertebb állami vezetőkkel, Kaganovics, Ordzsonikidze, Akulov stb. elvtársakkal beszélnie. Ezekre a megbeszélésekre törekedett, és nem kételkedett benne, hogy tud velük találkozni.

Személy szerint fölöslegesnek, és Magyaryra nézve túlságosan nagy megtiszteltetésnek tartottuk Kaganovics vagy Ordzsonikidze elvt.[árs] előtt fölvetni a kérdést, hogy szánjanak rá figyelmet és időt. (Akulov elvt.[árs] pedig akkorra megbetegedett, nem tudta fogadni.) Általában az elvárásai, hogy ismert állami vezetőkkel szervezzünk neki találkozókat, néha már abszurdba fordultak. Mintha valamilyen kérdést csak megbeszélések révén lehetne tanulmányozni, és föltétlenül kiemelkedő személyekkel.

2. Az eszmecserén egy-egy munkatársunk ígért Magyarynak irodalmat az őt érdeklő kérdésekkel kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy Magyary beszélgetőpartnerei közül nem mindegyik tartotta be az ígéretét, utóbbiban az a benyomás alakult ki, hogy nálunk vagy törvényesség nincs, vagy „félünk” ilyen irodalmat adni neki. Abból, ahogyan egyik professzorunkkal²⁸⁵ folytatott megbeszélésén fogalmazott, sem az egyik, sem a másik nem igaz. Az a helyzet, hogy a Magyarynak megígért anyag korábbi évek kiadványai közül való, és nem kapható.

²⁸⁵ Vaclav Undrevicsről van szó.

Ezeket a könyveket részben a szerzőktől, részben a kiadóktól stb. kell beszerezni. A könyvek egy részét már megkaptuk és ma elküldjük Önnek Magyary részére, egy neki szóló levéllel együtt. A többit a legközelebbi napokban megkapjuk és a következő postával pótlólag kiküldjük Önnek. Ebben a szellemben magyarázza ezt meg neki, hogy eloszlassa teljesen megalapozatlan elégedetlenségét.

Kérjük, közölje velünk, hogy halad Magyary munkája, tartott-e már előadásokat az útiról a budapesti egyetemen, milyen a hangulata stb.

P. S. Éppen most kaptunk levelet Magyartól Kijevből, a Szovjetunióból való elutazása előtti estén.

A levél teljesen más jellegű, mint a korábbi kijelentései.

Tájékoztatás céljából küldjük a másolatát.

Elvtársi üdvözlettel:

Freund

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetője

[Kézírással:] Csernyavszkij 986.

nsz/2.²⁸⁶

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 793. l. 13–13b.

66.

RUDOLF SELDT JELENTÉSE MAGYARY ZOLTÁN RÓL

[1935. X. 16.]

Titkos

Magyary professzorról (Magyarország)

(Megfigyelésen alapuló megjegyzések)

²⁸⁶ Gépelte „nsz” monogramú, azonosítatlan személy 2 példányban.

1. Hatalomra kerülve a fasizmus igyekszik újjászervezni államapparátusát, elasztikusabbá, rugalmasabbá tenni. Egyrészt központosítottabb, teljes egészében, feltétel nélkül a szolgálatában álló apparátusra van szüksége, amelynek egy-egy láncszemébe semmilyen ellenség ne szivároghasson be, apparátusra, amelyet a központi szervek meg tudnának figyelni, és bármely pillanatban és minden jogi nehézség nélkül meg tudnak változtatni, újjászervezni és kijavítani. Másrészt, hatalma megerősítése végett az fasizmus igyekszik az apparátust közelebb vinni a néphez, „felfrissíteni”, közelebb vinni a tömegekhez, a tömegekben kialakítani azt az illúziót, hogy ez az apparátus a „néptől és a népért” van. A fasizmus ezért szakít az állami apparátus történelmileg kialakult adminisztratív felépítésével, bürokratikus kinövéseivel és formáival.

2. Munkája során – amikor hajtószíjat épít ki a tömegek és a tömegszervezetek felé – a fasizmus lemásolja a Szovjetunió társadalmi és állami szerveinek bizonyos külső formáit (pl. a termelési elv szerinti szakszervezetek). A tőlünk lemásolt formákba és szervezési módszerekbe teljesen más tartalmat öntve, a fasizmus bizonyos területeken az ismert hatást éri el, köszönhetően a tömegek számára tökéletesebb, elérhetőbb, egyszerűbb munkamódszereknek.

3. A közigazgatási jog teoretikusai és gyakorlói, akik elé a fasizmus az állami apparátus „újjászervezésének” feladatát tűzte ki, ennek a problémának a megoldásában igyekeznek a Szovjetuniótól „tanulni”, átvenni a szovjetépítés formáit. Magyary professzor Szovjetunióba érkezésének célját éppen abban az óhajban látom, hogy ebből a szemszögből tanulmányozza államapparátusunkat. Hajlok arra a feltevésre, hogy Magyary ilyen feladatot kapott a német államférfiaktól, akikkel ez év elején találkozott. Innen ered nemcsak a képtelensége, de a szándéka is, hogy ne hatoljon be, és ne lássa az osztálykapcsot a szovjet irányítás tartalma és formája között. A beszélgetések során Magyary egyenesen kifejti azt a tézist, hogy az „állami irányítás mint szervezet, független az osztálytartalomtól”, és Magyary azt a közös, és azt a haladó elemet keresi államunkban, ami átvihető más államokra is.

Maga Magyary az államapparátus megújításának szükségességéről beszél – érthető, hogy fasiszta szellemben –, és némi lelkesedéssel beszél a német tapasztalatról, mint az új államapparátus mintájáról.

A Szovjetunióban nagyon sok dolog tetszett neki, és vezetési módszereink jó, és minden biztonnyal őszinte értékelését adta. Egész irányítási rendszerünket abból a szemszögből vizsgálja, hogy „mi lehet hasznos a mi államaink számára”.

Seldt

[Kézírással:] Freund elvtársnőnek. Remek, Seldt elvtárs! Nagyon pontos helyzetértékelés. X. 16. Ny. Kuljabko

KE/3²⁸⁷

Orosz nyelvű gépirat.

GARF f. 5283. op. 1a. gy. 289. l. 59.

67.

GERTRUDA FREUND
– NYIKOLAJ ROGOZINSZKIJNAK

[1935.] október 17.

Tervakadémia²⁸⁸

Rogozinszkij²⁸⁹ elvt.[ársnak]

Helyben

²⁸⁷ 3 példányban gépelte [Klejmentyinovszkaja], Je. [A.] gépíró.

²⁸⁸ Плановая Академия

²⁸⁹ Tévesen Ranzinszkijnek van címezve. Magyary a Tervakadémián Rogozinszkijjel találkozott, tehát nyilván róla van szó. G. Freunddal máskor is előfordult, hogy pontatlanul írta a címzett nevét.

Tisztelt Elvtárs,

A VOKSZ kéri, legyen szíves az Akadémia oktatási terveivel kapcsolatos, az Ön által Magyary prof.[esszornak] (Magyarország) megígért anyagokat megküldeni.²⁹⁰

Freund

a 2. Nyugati Osztálya vezetője

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 58.

68.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

1935. október 25.

Prof. Z. Magary (sic!)

Budapest, IV. Egyetem tér 1.

Mélyen tisztelt Professzor Úr és Professzor Asszony!

Időközben a Krímen és Ukrajnán keresztül, bizonyára érdekes és tartalmas utazás után ismét hazaérkeztek, és valószínűleg már arra készülnek, hogy mindazt, amit itt láttak, csoportosítsák és rendezzék. Bizonyosra veszem, hogy az anyagban sok hiányosság tapasztalható, annál is inkább, mert az itt összegyűjtött anyag még nem jutott el teljes egészében Önhöz. Tekintetbe véve, hogy a gyűjtött anyag is egészében véve töredékes, szükségszerűen sok hiányosság adódik. Legsürgősebb feladatomban most ezek pótlása lesz, annál inkább, mert egészen biztos, hogy bizonyos mértékig engem terhel érte a felelősség. Ezt nem csupán kötelességérzetből teszem, hanem azért is, mert az Önnel való rövid, de rendkívül érdekes kapcsolat folyamán magam is nagyon érdeklődni kezdtem ez iránt a tudomány iránt. Fő törekvésem, hogy megfelelő anyagot biztosítsak Önnek a varsói kongresszusra.

²⁹⁰ A következő, 59. lapon található könyvlistát nem közlöm.

Jelen küldeményemben küldök Önnek néhány tételt abból, amit az idő során össze tudtam szedni (a jegyzéket mellékelem). Január 1-jétől kezdődően folyamatosan kapni fogja valamennyi Önt érdeklő folyóiratot (Szovjetszkoje pravo, Szovjetszkoje sztroityelsztvo stb.).

Nagyon örülnék, ha minél hamarabb tájékoztatást kaphatnék Öntől. Munkájában legjobb előrehaladást kívánva, és magamat mind Önnek, mind nagyra becsült nejének ajánlva maradok igaz híve:

R. Seldt

[Kézírással:] Csernyavszkij

RS/HL/2²⁹¹

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 73.

69.

LEV CSERNYAVSZKIJ – MAGYARY ZOLTÁNNAK

[1935.] október 25.

Magyary Z. prof.[esszor]
Budapest

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Köszönettel megkaptuk Kijevből küldött szíves levelét. Őszinte örömünkre szolgált, hogy értesülhettünk a Szovjetunióban szerzett értékes tapasztalatairól.

Szabadságom alatti utazásomról visszatérve, nem régen szerettem tudomást Moszkvában és a Szovjetunió más városaiban való tartózkodásáról és tanulmányairól. Legnagyobb sajnálatomra nem volt alkalmam Önnel és nejével személyesen megismerkedni,

²⁹¹ Azonosítatlan RS és HL monogramú személyek gépelték két példányban.

tanulmányait a helyszínen nyomon követni, illetve ezekben segítségére lenni, mivel egészségügyi okokból nem tudtam elhalasztani szabadságom alatti utazásomat.

Remélem azonban, hogy szovjetunióbeli tartózkodása lehetőséget nyújtott Önnek betekinteni országunk életébe, és a továbbiakban továbbfejleszteni tanulmányait a szerzett ismeretek alapján. A VOKSZ részéről a jövőben is minden tekintetben biztosítva lesz a segítség az Ön számára.

Munkájában sikert kívánva maradok kiváló tisztelettel:

L. Csernyavszkij
a VOKSZ alelnöke

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 74.

70.

SPIC²⁹² – RUDOLF SELDTNEK

1935. október 27.

UOKSZ
Kijev, Melnyiko bulvár 44.

A VOKSZ-nak
Közép Európai Osztály
Seldt elvt.[árs]

Kijevi tartózkodása idején Magyary prof.[esszor] kiválasztott nálunk 16 kiadványt, és kérte, hogy a moszkvai Magyar Követségen keresztül küldjük el neki.²⁹³

²⁹² Életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

²⁹³ Az ukrán és orosz nyelvű könyveket tartalmazó listát nem közlöm, jelzete: GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 75.

Kérjük, hogy a könyveket jutassák el az illetékes helyre.
A könyvcseres osztály vezetője:

Spic

[Kézírással:] 7/35. X. 29.

Orosz nyelvű gépelt autográf. Az UOKSZ fejlődés levélpapírján.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 76.

71.

A SZOVJETÉPÍTÉS MOSZKVAI FŐISKOLÁJA
– A VOKSZ 2. NYUGATI OSZTÁLYÁNAK

1935. november 2.

Moszkva, Tverszkoj bulvár 18.

Szovjetépítés Moszkvai Főiskolája Magyary Zoltán személyes kérésének megfelelően megküldi Önöknek a szovjet államapparátus vázlatos felépítésének másolatát (6 darab).

Szovjetépítés munkaközösség vezetője:²⁹⁴

[Kézírással:] A Magyary ügyirathoz

77. Magyary Zoltán angol nyelvű névjegykártyája orosz nyelvű autográf bejegyzésekkel.

77a. Orosz nyelvű gépelt autográf. A Szovjetépítés Moszkvai Főiskolája fejlődés levélpapírján.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 77–77a.

²⁹⁴ A kézírásos aláírást nem sikerült megfejteni.

72.

MAGYARY ZOLTÁN – RUDOLF SELDTNEK

Budapest, 1935. november 6.

Prof. Magyary Zoltán igazgató

Seldt úr
Moszkva, VOKSZ

Mélyen tisztelt Seldt Úr,

Amikor hazatértünk feledhetetlen utazásunkról, az első tizennégy napon annyira túl voltam terhelve munkával az egyetemen és másutt, hogy csak most vagyok abban a helyzetben, hogy Budapestről írjak Önnek. Remélem, hogy Jaltából küldött lapunkat megkapta, de egyébként is nagyon gyakran gondoltunk hálásan Önre, és mindenütt elmondtam azt is, hogy milyen értékes volt a VOKSZ támogatása, és milyen kellemes volt az együttműködés Önnel. Még egyszer szívből köszönetet mondunk Önnek.

Utazásunk Moszkvából Dél-Oroszországon át a határig és hazáig mindenütt nagyon kellemesen zajlott le. Mindenekelőtt az egész idő alatt az elképzelhető legszebb idő volt, ezen kívül Jaltában holdtölte is. Fürödtünk a tengerben és kirándulásokat tettünk. Mindent láttunk, amit Ön ajánlott, emellett még Bahcsiszerájt is. Ott a kutat eredetiben, amelyet Leningrádban a gyönyörű balettben megismertünk. Ott feleségem elolvasta a kút arab feliratát, és ezzel olyan feltűnést keltett, hogy minden építőmunkás letette a szerszámot és odagyülekezett. Sajnos, nem tudtunk elmenni Odesszába, mert hat napig kellett volna várunk a hajóra, és így megint Harkovon át Kijevbe utaztunk. Kijevben Velicsko²⁹⁵ professzor úr szerfölött szívélyesen fogadott. Ottani tartózkodásunk is igen hasznosnak és kellemesnek bizonyult. Egy csomó könyvet is adott nekem, amelyeket nem bírtam magammal vinni a ha-

²⁹⁵ Az UOKSZ, a VOKSZ ukrán tagozatának az elnöke. Vö. *Служок компю-ников Вокс*. GARF f. 5283. op. 1. gy. 290. l. 52.

tárok nál való nehézségek miatt, de megkértem őt, hogy küldje Moszkvába az Ön kezéhez, és nagyon hálás lennék Önnek, ha lenne szíves alkalomadtán ezeket a könyveket is eljuttatni hozzám.

A budapesti követségen Mirnij úr révén már megkaptam azokat a műveket, amelyeket Ön volt szíves összegyűjteni. Úgy látom, hogy kiválóan válogatta őket, és további munkámhoz igen fontosak lesznek. Szabad megkérnem arra, hogy lehetőség szerint szerezze meg számomra azokat a szervezési diagramokat, amelyeket a Központi Végrehajtó Bizottság Szovjetépítés Főiskoláján²⁹⁶ az ottani, igen rokonszenves orosz ember ígért? Ezek között van a Nehézipari Népbiztosság szervezeti képe és egyébek, amelyek igen fontosak lennének a beszámolómhöz.

A legközelebbi magyar futárpostával néhány könyvet is fog kapni tőlem. Két kiadvány az én művem: *Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik*²⁹⁷ és az *Ungarische Kulturstätten*.²⁹⁸ Ezenkívül Tolsztoj három főművének magyar fordítása: *Háború és béke*, *Anna Karenina* és a *Feltámadás*. Kérem, hogy e három utóbbit hálánk jeléül moszkvai fogadtatásunkért, szíveskedjék továbbítani a moszkvai Tolsztoj Múzeumnak.²⁹⁹ A két másiktól pedig képet fog nyerni a magyarországi kulturális életről. Végül küldök egy munkát a budapesti tudományegyetemről, amely nemrég ünnepelte alapítása háromszázadik évfordulóját, valamint a magyar főiskolák statisztikáját.

Remélve, hogy a jövőben is kapcsolatban tudunk maradni Önnel, szívélyes üdvözléssel:

²⁹⁶ Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság mellett működő Moszkvai Szovjetépítés Főiskolájáról van szó. Címe: Tverszkoi bulvár 18.

²⁹⁷ *Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik: Die Grundlagen der ungarischen Wissenschaftspolitik*. Leipzig, Felix Meiner Verlag, 1932. Hrsg. v. Zoltán Magyary

²⁹⁸ *Ungarische Kulturstätten. Hungarian educational institutions – Foyers intellectuels en Hongrie – Centri di cultura in Ungheria*. Bp. Typ. Universitatis, [1932]. Hrsg. v. Zoltán Magyary

²⁹⁹ Lev Tolsztoj életművét bemutató múzeum a Kropotkinszkaja út 11. szám alatt.

Igaz híve:

Z. Magyary

A legkellemesebb emlékekkel és szívélyes üdvözléssel!

Margarethe Magyary

Német nyelvű gépelt autográf. A Pázmány Péter Tudományegyetem német nyelvű fejlődés levélpapírján.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 78–78b.

73.

MAGYARY ZOLTÁN – LEV CSERNYAVSZKIJNAK

Budapest, 1935. november 7.

Prof. Magyary Zoltán igazgató

L. Csernyavszkij úr
a VOKSZ elnökhelyettese
Moszkva

Mélyen tisztelt Elnökhelyettes Úr,
Nagyon kedves Öntől, hogy búcsúlevelemre olyan barátságosan válaszolt. Annál inkább megörvendeztetett levele, mivel mi is, feleségem és én, nagyon sajnáltuk, hogy nem nyílt lehetőségünk az Önnel való értékes megismerkedésre.

A Szovjetunióban két nagyon emlékezetes hónapot töltöttünk, és az Ön által lekötölezően kilátásba helyezett támogatás a VOKSZ részéről lehetőséget biztosít számomra, hogy ottani tapasztalataimat további tanulmányokkal egészítsem ki.

Kiváló tisztelettel:

Z. Magyary

Német nyelvű gépelt autográf. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet angol nyelvű fejlődés levélpapírján.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 79.

74.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

1935. november 17.

Prof. Magyary Zoltán
Budapest, IV. Egyetem tér 1.

Mélyen tisztelt Professzor Úr,
Igen köszönöm Jaltából küldött lapját,³⁰⁰ és f. é. nov.[ember] 6-án kelt kedves levelét. Nagyon örülünk, hogy a Szovjetunióban töltött utolsó napjai is kellemesen teltek, és számos mély benyomással tért haza a Szovjetunióból. Én is örömmel emlékezem vissza megismerkedésünkre és sajnós, túlságosan rövid moszkvai együttműködésünkre.

Érdeklődéssel várom a levelében említett könyveket. A Tolsztoj-könyvek remélhetőleg megérkeznek a Tolsztoj-ünnepségek előtt vagy alatt. A Tolsztoj Múzeum igen hálás lesz értük Önnek.

Jelen levelemmel együtt 5 diagramot küldök a Központi Végrehajtó Bizottság Szovjetépítés Intézetéből. A legközelebbi küldeményben küldök a Nehézipari Népbiztosságról szervezeti diagramot.

Kumikin elvtárs a Népbiztosok Tanácsából³⁰¹ volt szíves átadni nekem az Ön részére a Központi Végrehajtó Bizottság 1926. évi rendeletét a Népbiztosok Tanácsa szervezetéről és összetételéről. Mellékelem ezt a rendeletet és néhány könyvet, zömmel a gazda-

³⁰⁰ Ld. a 62. számú dokumentumot.

³⁰¹ Szovnarkom

sági jogról. Szeretném felhívni figyelmét az *RSFSR*³⁰² és *UdSSR*³⁰³ érvényben levő törvényeinek jegyzéke című könyvre. Ha szüksége van a munkájához egyik vagy másik törvényre, írja meg nekem, és gondoskodni fogok a másolatról.

A Kijevből küldött könyveket megkaptam, és kívánságának megfelelően átadtam továbbításra a moszkvai Magyar Missziónak.

Ismételten hangsúlyozom, készséggel hajlandó vagyok továbbra is segítségére állni munkájában. Ha úgy gondolja, hogy valamilyen elméleti vagy gyakorlati kérdésben segítséget nyújthatok, tudassa velem, mert mindig örömmel állok rendelkezésére.

Szívélyes üdvözléssel Önnek és nagyra becsült nejének.

Híve:

R. Seldt

[Kézírással:] Csernyavszkij

RS/HL/2³⁰⁴

Német nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 80–80b.

75.

MIHAIL SAPROV³⁰⁵ FELJEGYZÉSE A GÖMÖRY-LAIML LÁSZLÓVAL³⁰⁶ FOLYTATOTT 1935. NOVEMBER 10-I MEGBESZÉLÉSÉRŐL

Budapest, 1935. november 25.

³⁰² Russische Sozialistische Föderative Sowjetrepublik = Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság

³⁰³ Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken = Szovjetunió

³⁰⁴ Azonosítatlan RS és HL monogramú személyek gépelték két példányban.

³⁰⁵ Saprov, Mihail Szaveljevics (eredetileg Sapiro) (?-?): diplomata. Budapestet, első külszolgálati állomáshelyét nem kedvelte, és 1936 elején sikerült áthelyeztetnie magát Prágába. Vö. SERES 2006. 56. 1949 tavaszán a kozmopoliták ellen meghirdetett kampány során letartóztatták; ekkor a *Mosznaucsfilm* nevű tudo-

november 25.³⁰⁷

Péld.[ány] № 1

2. Nyugati [Osztály]³⁰⁸

№ 298

Titkos

(...)³⁰⁹

3. G.[ömöry] nemrég hallott a Szovjetunióból hazatért Magyar [sic!] prof.[esszor] budapesti egyetemi előadásairól. Magyart [sic!] szakmája kiváló szakértőjének tartja, akinek nagy tekintélye van Magyarországon. Gömöry elmondása szerint Magyar [sic!] valamikor a magyar Közoktatásügyi Minisztérium egyik vezető tisztviselője volt, azonban, mivel nyakas természetű, makacs jellemű és senki előtt nem hajlik meg, a miniszterrel – aki a barátja volt – történt egyik összetűzése után nyugalomba vonult, és megszervezte és irányítja a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet.

M. Saprov

Gép. 3-jus³¹⁰

1 – 2. Nyugati [Osztály]

mányos-ismeretterjesztő filmstúdió szerkesztője volt. Vö. Г. В. Костырченко: *Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм*. Москва, «Международные отношения». 2003. 553. Élete további alakulásáról csak annyit sikerült kideríteni, hogy 1981-ben még élt.

³⁰⁶ Gömöry-Laiml László (1876–?): diplomata, miniszteri tanácsos, történész. Középiskolai tanulmányait Bécsben, a Theresianumban, a jogi egyetemet Budapesten végezte. 1902 óta dolgozott a Külügyminisztériumban.

³⁰⁷ A fejlécen pecsét látható: „2. Nyugati Politikai Osztály. Titkos. Érkezett] № 2483. 1935. XII. 1.”

³⁰⁸ Tollal a fejlécre írva.

³⁰⁹ A kimaradt részben a szovjet kereskedelmi küldöttség magyarországi beutazásáról és más államokkal kötött vízum-megállapodásokról esik szó.

³¹⁰ 3 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépíró.

1 – Konzul.[i Osztály] Sahov³¹¹ elvt.[ársnak]

1 – az ügyirathoz

Orosz nyelvű gévelt másolat.

AVP RF f. 077. op. 15. p. 106. gy. 1. l. 54.

76.

SZEMJON MIRNIJ FELJEGYZÉSE
A MAGYARY ZOLTÁNNAL
FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSÉRŐL

Budapest, 1935. november 25.

Péld.[ány] № 1

Titkos³¹²

№ 293

[2.] Nyugati [Osztály]³¹³

Magyary prof.[esszor] eljött megosztani szovjetunióbeli utazásának tapasztalatait. Nagyon elégedett azzal, ahogyan a VOKSZ, valamint leningrádi és kijevei kirendeltségei fogadták és segítették. A VOKSZ páratlanul hasznos és előzékeny volt a Szovjetunió tanulmányozása kérdésében, az anyagok megkapásában, irodalommal való ellátásban, és a VOKSZ munkatársainak konkrét segítségével, akik őt Moszkva és Leningrád intézményeibe és szervezeteibe kísérték.

Jó benyomást keltettek benne az új formátumú fiatal szovjet tudósok, „Ezek nyitott, jóindulatú emberek, akik örömmel osztják meg a gazdaság és a tudomány minden területén elért, valóban

³¹¹ Sahov, [A. G.] A Külügyi Népbiztosság Konzuli Osztályának vezetője. Vö. *Вся Москва*, 1936. 33.

³¹² A fejlécen pecsét látható: „Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Politikai Osztálya. Titkos. Érkezett] № 2487. 1935. XII. 1.”

³¹³ Kézírással betoldva.

nem mindennapi eredményeiket". Magyary úgy találja, hogy még kevéssé ismerjük egymást, hogy a Szovjetunió végtelen terület a magyar nép eredetének, az ősi, eredeti magyar kultúra stb. tanulmányozásában. A Szovjetunióban ismerik Kossuth nevét, és neki mindenhol azt mondták, hogy a szovjet közvélemény elítéli I. Miklós hadjáratát az 1849-es magyar forradalom ellen. Magyary csak azt sajnálja, hogy nem sikerült beszélnie vezetőinkkel, többek között Kaganovics elvt.[árssal], akinek szervezőtehetségét igen nagyra értékeli.

Sz. Mirnij

Gép. 3-jus³¹⁴

1 – 2. Nyugati [Osztály]

1 – VOKSZ³¹⁵

1 – az ügyirathoz³¹⁶

Orosz nyelvű gépelt másolat.

AVP RF f. 077. op. 15. p. 106. gy. 1. l. 44.

77.

JE. CSERNYAK³¹⁷ – SZEMJON MIRNIJNEK

1935. december 7.

Szovjetunió Magyarországi Követsége

Budapest

Mirnij elvt.[árssnak]

³¹⁴ 3 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépíró.

³¹⁵ Kézírással bejegyezve: Mihelsz elvt.[árs] 35. XII. 4. Másolatot átadni a VOKSZ-nak.

³¹⁶ A lap jobb alsó szélén kéziratos bejegyzés: A másolat átküldve a VOKSZ-ba. 35. XII. 4. Mihelsz

³¹⁷ Vö. *Список сотрудников ВОКС*. GARF f. 5283. op. 1. gy. 290. l. 22. Egyéb életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

Tisztelt elvtárs,

(...)³¹⁸

2. Magyary professzornak küldünk három példányt Sztálin elvt.[árs] [művéből], *A leninizmus kérdéseiből*.³¹⁹

(...)³²⁰

Elvtársi üdvözléssel:

[Je. B.] Csernyak

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetője

[Kézírással:] Csernyavszkij

la/2³²¹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 793. l. 8.

78.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

[Moszkva], 1936. január 10.

Magyary Z. prof.[essor] úr

Budapest

Igen tisztelt Professzor Úr,

Köszönöm szépen a küldött könyveket. A Tolsztoj-műveket átadtam a Tolsztoj Múzeumnak, a többi a VOKSZ könyvtárában hagytam, ahol különféle emberek igen gyakran és minden vonat-

³¹⁸ A kihagyott részben szovjet írók életrajzárol van szó.

³¹⁹ J. STALIN: *Probleme des Leninismus*. Erste Folge. 2. Auflage. Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau. 1932. könyvről van szó, mert Magyary erre hivatkozott. Vö. MAGYARY 1936. 47.

³²⁰ A kihagyott részben szovjet írók fordításait küldi.

³²¹ 2 példányban gépelte L. [Ny.] A[gafonyikova] gépíró.

kozásban Magyarországról szóló információs anyagként fogják olvasni.

Jelen küldeményemben küldöm Önnek

1. Az I–VII. Szovjetkongresszus legfontosabb határozatait
2. *A bahcsiszeráji szökőkút*³²²
3. Egy tanulmányt a Szovjetunió főiskoláiról
4. Néhány fényképet Tolsztoj legújabb előkerült kéziratairól

Igen hálás lennék tájékoztatásáért a varsói kongresszusra történő előkészületeinek alakulásáról.

Szíves üdvözlettel nejének és Önnek, maradok tisztelettel:

R. Seldt

P. S. Január 1-jétől a következő folyóiratokat fogja kapni:

1. Szovjetszkoje Pravo³²³
2. Szovjetszkoje Sztroityeltsvo³²⁴
3. Planovoe Hozjajstvo³²⁵
4. Szovjetszkoje Goszudarsztvo³²⁶
5. Organyizacija Upravlenyija³²⁷
6. Szobranije zakonov i raszporjazsenij Rabocse-Kreszt.[jansz-kovo] Pravityelsztva³²⁸

[Kézírással:] Csernyavszkij

RS/HL/2³²⁹

³²² Minden bizonnyal Puskin poémájának valamelyik kiadásáról van szó.

³²³ Szovjet Jog

³²⁴ Szovjet Építés

³²⁵ Tervgazdaság

³²⁶ Szovjet Állam

³²⁷ Irányításszervezés

³²⁸ A Munkás-Paraszt Kormány törvény- és rendeletára

³²⁹ Azonosítatlan RS és HL monogramú személyek gépelték két példányban.

Német és orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 81–81b., 82.

79.

LEV CSERNYAVSZKIJ
– AZ ÁLLAMI TOLSZTOJ MÚZEUMNAK

[1936.] február 10.

Helyben

Tisztelt elvtárs,

1935. szeptemberi moszkvai tartózkodása alatt Magyary Z.[oltán] magyar professzor a VOKSZ munkatársa kíséretében ellátogatott az Önök múzeumába, és nagy sajnálattal tapasztalta, hogy a L. Tolsztoj műveinek fordításait bemutató kiállításon nem volt magyar nyelvű kiadvány.

Miután hazatért Budapestre, Magyary prof.[esszor] megszerezte Tolsztoj műveit magyar nyelven, és elküldte nekünk, hogy ajándék gyanánt adjuk át az Önök múzeumának.

Továbbítva Önöknek a hét könyvet, a VOKSZ kéri, hogy a VOKSZ-on keresztül igazolják Magyary prof.[esszornak], hogy megkapták az ajándékot.

Eltvársi üdvözlettel:

L. Csernyavszkij
a VOKSZ ideiglenes elnöke

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 83.

MAGYARY ZOLTÁN – RUDOLF SELDTNEK

1936. február 15.

Prof. Magyary Zoltán
Budapest, Egyetem tér 1.

R. Seldt úr
VOKSZ
Moszkva

Mélyen tisztelt Seldt Úr,
Köszönöm szépen január 16-i szíves levelét³³⁰, és az egyidejűleg küldött könyveket. Érdeklődéssel várom a jelzett érdekes és fontos folyóiratokat.

Múlt évi november 17-i levelében³³¹ volt szíves értesíteni, hogy postára adott öt diagramot az Össz-szövetségi Központi Ellenőrző Bizottság Szovjetépítési Intézetből, és a *Nehézipari Népbiztosság szervezeti diagramját is küldeni fogja*.³³² Sajnos, ezeket a diagramokat ez ideig nem kaptam meg. Félek, hogy ezek elkallódtak. A diagramokat futárral küldte, vagy hagyományos postán?

Már dolgozom beszámolómon. Januárban feleségemmel együtt négy hétig Rómában tartózkodtam, ott a fasiszta államot is tanulmányoztam, és onnan is értékes anyagot hoztam magammal. Ezzel tanulmányútjaimat befejeztem, és igyekszem beszámolómat minél hamarabb elkészíteni.

Feleségemtől is legjobb kívánságokkal, kész híve:

Magyary Z.[oltán]

³³⁰ Ld. a 78. számú dokumentumot. Valójában Seldt január 10-én írta azt a bizonyos levelet.

³³¹ Ld. a 74. számú dokumentumot.

³³² Ceruzával aláhúzva, a margón kérdőjel.

Német nyelvű gépelt autográf. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet francia nyelvű fejléces levélpapírján.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 85.

AZ ÁLLAMI TOLSZTOJ MÚZEUM – A VOKSZNAK

1936. február 19.

Folyó év február 13-án kísérőlevelükkel együtt megkaptuk L. Ny. Tolsztoj könyveit, szám szerint hét darabot – *Háború és béke* (3 kötet), *Anna Karenina* (2 kötet), *Feltámadás* (2 kötet) –, magyar nyelven, amelyeket Budapestről Magyary Z.[oltán] prof.[esszor] küldött a múzeumnak ajándékba.

A múzeum ezennel levelet intéz Magyary prof.[hoz], amelyben igazolja, hogy a könyveket megkapta, és kifejezi háláját a figyelmességért.

Baszov-Verhojancev³³³
igazgatóhelyettes

[A levélen hivatalos pecséten:] Ki.[menő] № B-2. 1936. február 19.
Orosz nyelvű gépelt autográf. A múzeum fejléces levélpapírján.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 86.

³³³ Baszov-Verhojancev, Szergej Alekszandrovics (1869–1952): (Eredeti neve: Baszov-Verhojancev, Szergej.) Orosz–szovjet kommunista költő. Forradalmi tevékenységért többször letartóztatták, a jakutföldi Verhojanszkba száműzték. (Innen vette írói nevét.) Forradalmi, satirikus meséi nagyon népszerűek voltak.

ALEKSZANDR BEKZADJAN JELENTÉSE
MAKSZIM LITVINOVNAK

Budapest, 1936. február 16.

A Szovjetunió Magyarországi Követsége

Péld.[ány] № 1

Titkos³³⁴

№ 23

Litvinov külügyi népbiztos elvt.[ársnak]

Jelentés a Szovjetunió magyarországi diplomáciai képviselője
1935. évi operatív munkájáról

(...)³³⁵

M.[agyar] Kulturális kapcsolatok

(...)³³⁶

3. Magyary prof.[esszor] utazása

Magyary Zoltán, a budapesti egyetem nemzetközi jogi kongresszusokról és nagyszámú közgazdasági munkájáról ismert professzora, az 1936 szeptemberében tartandó varsói nemzetközi kongresszus elnöksége megbízásából, valamint a magyar kormány

³³⁴ A fejlécen két pecsét látható: 1) Külügyi Népbiztosság, a népbiztos titkársága. Érkezett № 631. 1936. II. 21. 2) Külügyi népbiztoshelyettes titkársága. Érkezett № 1003. 1936. II. 21.

³³⁵ A kimaradt részben a Rákosi-ügyről, Gyóni Géza földi maradványainak Magyarországra hozataláról, a magyar-szovjet fizetési egyezményre vonatkozó tárgyalásokról, kereskedelmi üzetek megkötéséről, egyes kereskedelmi társaság létrehozásáról és a dunai hajózás kérdéséről esik szó.

³³⁶ A kimaradt részben a Szovjetunióban szervezett fiziológiai-, és a budapesti dermatológiai kongresszusról esik szó.

(Külügyminisztérium) közbenjárására kéthónapos tudományos utat tett a Szovjetunióban. Magyary professzor a VOKSZ közreműködésével megismerkedett közigazgatási jogunkkal, a Szovjetunió irányítási rendszerével és számos intézménnyel, amelyek iránt az említett varsói nemzetközi közigazgatás-tudományi kongresszus felkért előadójaként érdeklődött. E kongresszus előadójaként a Szovjetunió közigazgatási rendszeréről fog előadást tartani.

Annak idején, amikor kérvényeztem, hogy engedjék be a Szovjetunióba, hogy teljesíthesse a rábízott feladatot, főként abból indultam ki, hogy irányítási rendszerünk szerkezete, amely más országokkal ellentétben magába foglalja a Szovjetunió gazdasági irányítását is, lehetőséget adna Magyary professzornak, a közigazgatás elismert tekintélyének, hogy a kongresszuson kimerítő előadást tartson, és kézzelfoghatóan szemléltesse azt az „újat”, amit a burzsoá közigazgatási jog és közigazgatási irányítás a mai napig nem ismer.

Az Unióból hazatérve Magyary professzor számos zártkörű előadást tartott tudományos intézetekben, egyetemista körökben stb., valamint egy népes budapesti gyűlésen is, többek között Kánya külügyminiszter jelenlétében.

Ezek az előadások Magyary professzor azt a gondolatot fejtette ki, hogy a szovjet hatalom nagy sikereket ért el gazdasági, kulturális és közigazgatási területen, azonban, lévén burzsoá tudós, azt a gondolatot is kifejtette hallgatósága előtt, hogy a szovjet rendszer idegen Európa kultúrájától, közigazgatási-jogi fogalmaitól és hagyományaitól.

Magyary magánbeszélgetéseiben szóba hozta elégedetlenségét amiatt, hogy Szovjetunióban egyetlen kiemelkedő vezető emberrel sem tudott találkozni.

Ennek Magyary abban keresi a magyarázatát, hogy ő egy kis nemzet tudományának a képviselője. Még mielőtt Magyary hozzánk érkezett, róla szóló leveleimben megjegyeztem, hogy ő (Magyary) tavalyelőtt az USA közigazgatási jogát tanulmányozta, és Hull³³⁷

³³⁷ Hull, Cordell (1871–1955): az USA külügyminiszteri tisztségét leghosszabb

személyesen fogadta, tavaly pedig, Németországban Hess³³⁸ és Schacht³³⁹ fogadták, és nemrég Rómában, ahová ugyanebből a célból utazott, Mussolini³⁴⁰ magánkihallgatáson fogadta.

Magyarnak nálunk olyan elvtársakkal adatott meg beszélnie, akik nem tudták maradéktalanul kielégíteni az érdeklődését. Még Budapesten, Moszkvába utazása előtt tanulmányozta Kaganovics elvt.[ársnak] a XVII. pártkongresszuson a szervezésről tartott előadását,³⁴¹ és szerényen célzott azon óhajára, hogy fogadja őt.

Természetesen, erről én nem tudtam biztosítani őt. Amikor azonban Moszkvába érkeztem,³⁴² s az intézményekkel való ismerkedése befejezése előtti napon elértem Magyarót, mégis úgy láttam, hogy el kell őt vinni valamelyik vezető elvtárhoz. Miután a Külügyi Népbiztosságon véleményt cseréltünk erről, elhatároztam, hogy beszéllek Akulov elvt.[árrsal], aki – bár belegyezett, hogy találkozik Magyaróval – a megbeszélrt időpontra kétszer is megbetegedett, s ezért a beszélgetés nem jött létre. Tekintettel arra

ideig (1933–44) betöltő amerikai politikus. A New Deal idején az ő javaslatára csökkentették a magas védővámokat, s ez mozgásba hozta a pangó nemzetközi kereskedelmet. Az ENSZ megalapításában játszott kulcsszerepéért Nobel-békedíjjal tüntették ki.

³³⁸ Ld. a 15. jelentést.

³³⁹ Schacht, Hjalmar (1877–1970): német politikus, bankár. 1924-ben, a Birodalmi Bank (Reichsbank) igazgatóságának elnökeként megmentette az 1923-ban összeomlott német valutát, stabilizálta a márkát. A hitleri Harmadik Birodalom idején a Reichsbank elnöke és gazdasági miniszter, de 1937-ben miniszteri, 1939-ben pedig jegybankelnöki tisztségéről is leköszönt, és 1943-tól nem titkolta a rendszerrel szembeni kritikus álláspontját. A Hitler elleni merénylet után bebörtönözték, pedig nem vett részt benne. A nürnbergi perben felmentették.

³⁴⁰ Mussolini többször fogadta Magyarót, az egyik fogadás időpontját pontosan ismerjük: 1936. január 22. Vö. MAGYARY 1936. 79.

³⁴¹ Varsói előadásában Magyaró hivatozott is Kaganovicsnak erre az előadására: L. KAGANOWITSCH: *Organisationsfragen. Partei- und Sowjetaufbau. Referat gehalten auf dem 17. Parteitag der KPdSU (B)*. Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moskau–Leningrad. 1934. Vö. MAGYARY 1936. 50.

³⁴² A Belügyi Közlöny is hírt adott róla, hogy Bekzadjan szabadságra utazott. Vö. Belügyi Közlöny, 1935/38. 540.

a nekem tett kijelentésre, hogy az az elvtárs, akihez a Nehézipari Népbiztosságon elvitték, a rövid megbeszélés alatt sietett valahová, folyton az óráját nézte és egyetlenegy kérdésére sem adott pontos választ, telefonon személyesen kértem meg Pjatakov³⁴³ elvt.[ársat], hogy fogadja Magyarót, és elégítse ki érdeklődését legnagyobb gazdasági szervünk, a Nehézipari Népbiztosság iránt. Pjatakov elvt.[árs] tömören kijelentette: nincs szándékában Magyaróval beszélgetni. Megkértem Gleb Makszimilianovics Krzsiszanovszkijt,³⁴⁴ aki szintén megígérte nekem, de nem tudta betartani az ígértét. Nazaretjan elvt.[árs] bizonyult az egyetlennek, aki fogadta Magyarót, és kimerítő válaszokat adott kérdéseire.

Amikor visszatért Moszkvából, Magyaró itt, Budapesten megmutatta nekem Sztálin elvt.[ársnak] *A leninizmus kérdései*³⁴⁵ című könyvét, amely tarkállott a jegyzeteitől és a „NB”³⁴⁶ jeleitől. Ez arra mutat, hogy Magyaró, a burzsoá professzor, tudásra szomjasan igyekszik tanulmányozni rendszerünk viszonyát az ő elméleteihez és gyakorlatahoz. Végezetül, én úgy látom, ha beengedünk magunkhoz egy burzsoá tudóst, hogy tanulmányozza országunkat,

³⁴³ Pjatakov, Georgij Leonyidovics (1890–1937): bolsevik politikus. 1917 előtt forradalmi tevékenységért többször letartóztatták, szibériai száműzetéséből megszökött és évekig külföldön élt. 1920–21-ben, a polgárháború idején, Vrangel hadseregének evakuálása után Kun Bélával és R. Sz. Zemljacskával a vörös terort irányító trojka tagja a Krím-félszigeten. 1922-től a Goszplan elnökhelyettese. A Lenin halála utáni harcokban Trockij oldalára állt, amiért kizárták a pártból, majd visszavették. 1930–36 között nehézipari népbiztoshelyettes, ő irányította az iparosítást az első két ötéves tervben. 1937-ben kivégezték.

³⁴⁴ Krzsiszanovszkij, Gleb Makszimilianovics (1872–1959): szovjet forradalmár, közgazdász, tudós-energetikus, a Szovjet Tudományos Akadémia elnökhelyettese. Lenin egyik legközelebbi barátja. 1917 előtt forradalmi tevékenységért éveket töltött száműzetésben. 1922-től a Goelrót, a Szovjetunió villamosítási tervét irányította. 1921–23-ban és 1925–30-ban az Állami Tervbizottság (Goszplan) első elnöke, fontos szerepe volt az 1. ötéves terv kialakításában. A 2. világháború után az ő irányításával dolgozták ki Oroszország egységes energiarendszerét.

³⁴⁵ A 18. számú doumentumból tudható, hogy Magyaró németül kapta meg Sztálin művét.

³⁴⁶ A latin „nota bene!” – „Jól jegyezd meg!” rövidítése.

nem kell lelohasztanunk természetes – ráadásul tudományosan megalapozott – kíváncsiságát, és ezzel alapot szolgáltatnunk arra a panaszra és naiv gyanúsításra, hogy elvtársaink nagy hatalmi gögben szenvednek. Hiszen jövőre a kongresszuson mégiscsak előadást kell tartania közgazgatási irányítási rendszerünkről!

Magyary felesége, egyetemi magántanár és a női akadémiai szövetség elnöke, aki vele együtt utazott a Szovjetunióba, Budapestre hazatérve számos előadást tartott és számos cikket írt a burzsoá sajtóban a szovjet nők helyzetéről, egyebek között az anyaság és a kisdédovási ügyének ragyogó, követésre méltó kezeléséről. Minden cikke és előadása tárgyilagos, barátságos hangnemű.

(...) ³⁴⁷

Bekzadjan

Gép. 7-jus ³⁴⁸

1–5. Litvinov elvt.[ársnak]

6. Kresztyinszkij elvt.[ársnak]

7. az ügyirathoz

Orosz nyelvű gépelt másolat.

AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 29. l. 16–19.

83.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

[1936.] február 25.

Magyary L. (sic!) professzor úr

Budapest, Egyetem tér 1.

³⁴⁷ A kihagyott részben Fettich Nándor régészprofesszor szovjetunióbeli útjáról, szovjet irodalmi antológia magyarországi megjelentetéséről, Revekka Averbuh történész könyvéről, a Pázmány Egyetem 300. évfordulójának ünnepéről esik szó.

³⁴⁸ 7 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépíró.

Mélyen tisztelt Professzor Úr,
Mellékelten küldjük Önnek a moszkvai [Állami] Tolsztoj Múzeum levelét, amelynek Ön szíveskedett Tolsztoj három főművét (7 kötetben) magyar nyelven megküldeni.

Örömömre fog szolgálni, ha valami közelebbit hallhatok munkájáról. Mindenkor készséggel állva szolgálatára,
szíves üdvözlettel:

R. Seldt

[Kézírással:] Csernyavszkij

NyB/2 ³⁴⁹

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 87.

84.

SZEMJON MIRNIJ – JE. CSERNYÁKNAK

Budapest, 1936. március 8.

Szovjetunió Magyarországi Követsége

Titkos

№ 59

VOKSZ

Csernyak elvt.[árs]

1. példány

(...) 2. Továbbítom Önnek Magyary professzor Seldt elvt.[árs] nevére szóló levelét. Magyary prof.[esszor] pár hónapot Itáliában

³⁴⁹ 2 példányban gépelte N[y. E.] B.[azsutyina] gépíró.

töltött, ezért nem tudta a levelezést fenntartani Önökkel. Magyary prof.[esszor] fogadta Mussolini.³⁵⁰ (...)

Sz. Mirnij

Gép. 3-jus³⁵¹

1 – VOKSZ

1 – az ügyirathoz

1 – 2. Nyug.[ati] [Osztály]

Orosz nyelvű gépirat.

GARF f. 5283. op. 1/a. gy. 299. l. 80.

85.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

[1936.] március 16.

Magyary Z. professzor úr
Budapest, IV. Egyetem tér 1.

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Megkaptam f. é. február 15-i levelét. A Nehézipari Népbiztosság szervezeti diagramját ez ideig, fáradozásaim dacára, nem tudtam megkapni.

Azt hiszem, hogy az Ön referátumához nem volna érdeklene a Sztálin és Roy Howard³⁵² közötti legutóbbi beszélgetés.³⁵³ A Pravda március 10-i vezércikke is fontos magyarázatokat tartalmaz a leendő alkotmányhoz. Némelyiket mellékelem.

³⁵⁰ 1936. január 22-én. Vö. MAGYARY 1936. 79.

³⁵¹ 3 példányban gépelte Ju. S[umanszkaja] gépirónő.

³⁵² Howard, Roy Wilson (1883–1964): amerikai újságíró, szerkesztő, 1921 és 1936 között a Scripps-Howard újságkonszernnél a szerkesztőbizottság elnöke.

³⁵³ Беседа с председателем американского газетного объединения "Скриппс-Говард Ньюспейперс" господином Рой Говардом 1 марта 1936 года. Vö. Сталин, И. В.: Сочинения. Москва, Издательство "Писатель", 1997. Т. 14. С. 103–112.

Éppen most jelent meg *A nő a Szovjetunióban*³⁵⁴ című könyv, és egyebek között statisztikai anyagot is tartalmaz, ami iránt neje nagy érdeklődést mutatott szovjetunióbeli tartózkodása alatt.

Legjobb kívánságokkal feleségének és Önnek, maradok kész híve:

R. Seldt

[Kézírással:] Csernyavszkij

Magyary prof.[esszor], Magyarország

1. Kivágatok a Pravda 1936. március 10-i számából

2. Sztálin elvt.[árs] beszélgetése az amer.[ikai] újs.[ág] konsz.[ern] eln.[ökével]³⁵⁵

3. Женищина в СССР³⁵⁶

NyB/2³⁵⁷

Német és orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 88–88a.

86.

RUDOLF SELDT – MAKAROVÁNAK³⁵⁸

[1936.] június 25.

„Szovjetszkoje Zakonodatyeľstvo” [Kiadó]³⁵⁹

Központi Végrehajtó Bizottság

Makarova elvt.[ársnőnek]

³⁵⁴ Minden bizonnyal a Женищина в СССР. (Статистический сборник. Под редакцией И. А. Краваля), Центральное управление народно-хозяйственного учета Госплана СССР. Москва, 1936. statisztikai kiadványról van szó.

³⁵⁵ Roy Wilson Howardról van szó.

³⁵⁶ A nő a Szovjetunióban

³⁵⁷ 2 példányban gépelte N[y. E.] B.[azsutyina] gépirónő.

³⁵⁸ Életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

³⁵⁹ A Szovjet Törvényhozás nevű jogi kiadó szerkesztősége a Vörös téren, a Kremlben volt. Jogi könyveket és folyóiratokat adott ki.

A Sebargyin³⁶⁰ elvt.[árssal] folytatott telefonbeszélgetésre hivatkozva kérjük, hogy adják át a *Szovjetszkoje Goszudarsztvo* folyóirat 2 számát e [levél] kézbesítőjének. Az 5. számút Magyary professzornak kell kiküldeni Magyarországra.

A VOKSZ háláját fejezi ki Önnek a nyújtott szívességért.

Eltársi üdvözléssel:

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya referense

R. Seldt

la/2³⁶¹

Orosz nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 92.

87.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

[1936.] június 27.

7/52/M³⁶²

Magyary L. (sic!) Professzor Úr
Budapest, IV. Egyetem tér 1.

Mélyen tisztelt Professzor Úr,

A *Совемское Точдапснво* (Szovjet állam) 1935/5. füzetében ismertetés jelent meg az Ön intézményének munkásságáról.³⁶³ Fel tesszük, hogy ez az ismertetés bizonyára érdekli Önt, ezért megküldjük Önnek ezt a füzetet.

³⁶⁰ Életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.

³⁶¹ 2 példányban gépelte L. [N.] A. [gafonyikova] gépíró.

³⁶² A levél iktatására vonatkozó adatok.

³⁶³ A cikket „L. és Scs.” jegyezték.

Kiváló nagyrabecsüléssel:

R. Seldt

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya referense

[Kézírással:] Csernyavszkij

HL/2³⁶⁴

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 93.

88.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

[1936.] december 7.

Nr 7/52³⁶⁵

Magyary L. (sic!) Professzor Úr
Budapest, IV. Egyetem tér 1.

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

Az itteni jogtudományi folyóiratban megjelenő tudósításból értesültem a varsói kongresszusról és az Ön beszámolójáról. Igen sok szaktársa kérte tőlem, hogy pontosabban tájékoztassam őket, mert rendkívül érdeklődnek az iránt, hogy közelebbit tudjanak a kongresszus munkájáról. Erre vonatkozó anyagért legyen szabad előre is hálás köszönetemet kifejeznem.

Úgy látom, hogy Ön élénk érdeklődést tanúsít a szovjetunióbeli folyamatok iránt, ezért bátorkodom megküldeni a német fordításban most megjelent *A második öt éves terv* című könyvet.

³⁶⁴ Azonosítatlan HL monogramú személy gépelte két példányban.

³⁶⁵ A levél iktatására vonatkozó adatok.

Szíves levelét várva,
változtatlan nagyrabecsüléssel:

R. Seldt

P. S. Adja át szívélyes üdvözetemet feleségének.

[Kézírással:] Csernyavszkij

HL/2³⁶⁶

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 94.

89.

MAGYARY ZOLTÁN – RUDOLF SELDTNEK

1936. december 17.

Budapest, IV. Egyetem tér 1.

Prof. Magyar Zoltán

Ottani iktatószám (Dortige Nummer): 7/52. M.

R. Seldt Úr

VOKSZ

Moszkva

Bolsaja Gruzinszkaja, 17.

Mélyen tisztelt Seldt Úr,

Rendkívül kedves Öntől, hogy varsói beszámolóm iránt érdeklődik. A varsói kongresszus igen érdekes módon zajlott le. Az Amerikai Egyesült Államokból különösen tekintélyes küldöttség volt

³⁶⁶ Azonosítatlan HL monogramú személy gépelte két példányban.

jelen Charles Merriam,³⁶⁷ Louis Brownlow³⁶⁸ és Leonard D. White³⁶⁹ személyében. A kongresszus iratai teljes terjedelemben meg fognak jelenni francia nyelven, és Varsóban nyomás alatt vannak, de sajnos, még semmi sem készült el. Ez az egyetlen oka annak is, hogy beszámolómat még nem tudtam megküldeni Önnek. A korrektúrát már néhány hete olvastam és visszaküldtem, és remélem, hogy beszámolóm már hamarosan meg fog jelenni, és akkor természetesen azonnal el fogom küldeni. Minden nap várom, és ezért halasztottam a levélfírást is. Tudniillik hálás köszönettel tartozom Önnek azért, hogy volt szíves megküldeni a *Szovjetszkoe Goszudarsztvóban*³⁷⁰ megjelent ismertetést moszkvai látogatásomról.

Nagy érdeklődéssel várom *A második öt éves terv* című könyv német fordítását. Hálára kötelezne, ha egyéb anyagot is küldene a Szovjetunióról, különösen, ami németül, angolul vagy franciául jelent meg. Így elsősorban az új alkotmányról, de időközben valószínűleg már különféle beszédek és tudósítások is megjelentek fordításban Sztálin, Molotov és Kaganovics uraktól. Arról is volt szó, hogy a nagy statisztikai évkönyv meg fog jelenni angolul. Ön jól tudja, hogy engem mi érdekel, és szeretnék naprakészen tájékozódva lenni arról a fejlődésről, ami látogatásom óta folyik. Bekzadján miniszter úr szíveskedik a *Journal de Moscout* is folyamatosan küldeni.

³⁶⁷ Merriam, Charles Edward (1874–1953): a politikatudomány professzora, az USA több elnökének tanácsadója. 51 éven át tanított a University of Chicagón. Az ő nevéhez fűződik a behaviorisztikus módszer bevezetése a politikatudományba.

³⁶⁸ Brownlow, Louis (1879–1963): amerikai politológus, a közigazgatási jog jeles szakembere. 1937-ben, a Brownlow-bizottság tagjaként társszerzője volt annak a jelentésnek, amelynek eredményeképpen létrehozták az USA elnökének munkáját segítő Végrehajtó Irodát (Executive Office of the President).

³⁶⁹ White, Leonard Dupee (1891–1958): közigazgatási jogtörténész. Franklin D. Roosevelttel adminisztrációjában dolgozott, majd a Universtiy of Chicagón tanított.

³⁷⁰ Наука административного права за рубежом. Советское Государство, 1935. 5. 109–112.

Legjobb kívánságokkal, kész híve:

Z.[oltán] Magyary

[Kézírással:] Seldt elvt.[árs] Csernyavszkij
Német nyelvű gépelt autográf. A Magyar Közigazgatástudományi
Intézet francia nyelvű fejléces levélpapírján.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 96.

90.

RUDOLF SELDT – SZEMJON MIRNIJNEK

1936. december 28.

A VOKSZ teljhatalmú magyarországi megbízottjának
Budapest
Mirnij elvt.[ársnak]
Szigorúan bizalmas!

Tisztelt elvtárs,
Kérjük, adja át a mellékelt levelet a nyolc mellékelt brosrával
Magyary prof.[esszornak].
Eltvársi üdvözléssel:

R. Seldt
a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya
ideiglenes vezetője

[Kézírással:] Csernyavszkij

M/2³⁷¹
Német nyelvű gépelt másolat.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 800. l. 54.

³⁷¹ Minden bizonnyal Je. A. Mescserina gépirónő monogramja, csak a kereszt-
név lemaradt. Ő gépelte 2 példányban.

91.

RUDOLF SELDT – MAGYARY ZOLTÁNNAK

Moszkva, 1936. december 28.

Magyary L. (sic!) Professzor Úr
Budapest

Mélyen tisztelt Professzor Úr,
Örömmel teszek eleget kívánságának, és küldök néhány brosrát
a szovjet alkotmányról, még pedig...

(...)³⁷²

Nem fogom elmulasztani, hogy a szovjet alkotmányt ismertető
sorozat további kiadványait is megküldjem Önnek.

Kész híve:

R. Seldt

[Kézírással:] Csernyavszkij

HL/2³⁷³

Német nyelvű gépelt másolat a VOKSZ angol nyelvű fejléces levél-
papírján.

GARFf. 5283. op. 6. gy. 799. l. 97.

92.

MAGYARY ZOLTÁN – RUDOLF SELDTNEK

Budapest, 1937. február 14.

Prof. Magyary Zoltán, IV. Egyetem tér 1.

R. Seldt Úr
VOKSZ
Moszkva

³⁷² A 8 tételt tartalmazó könyvlistát nem közlöm.

³⁷³ Azonosítatlan HL monogramú személy gépelte két példányban.

Mélyen tisztelt Seldt Úr,
Csak most kaptam kézhez nyomtatott alakban a varsói közigazgatás-tudományi kongresszuson bemutatott beszámolómat. Van szerencsém ezennel mellékelten küldeni belőle Önnek egy példányt. Látni fogja belőle, hogyan értékesítettem a Szovjetunióban szerzett tapasztalataimat.

Ön volt szíves legutóbbi levelében kilátásba helyezni, hogy egy német nyelvű művet fog küldeni a második ötéves tervről. Ezt a könyvet ez ideig nem kaptam meg, bár nagyon érdekelne. Köszönettel megkaptam viszont az új alkotmányra vonatkozó kiadványokat. Kérem, küldje el futárpostával a második ötéves tervet ismertető könyvet. Azonban már valószínűleg létezik egy harmadik ötéves tervük is. Meg tudja küldeni azt is? A hivatalos orosz kiadás is érdekelne. Előre is nagyon köszönöm.

Megkülönböztetett nagyrabecsüléssel, kész híve:

Z. Magyary

[Kézírással:] Megválaszolva IV. 24. Diplomáciai postával. Az ügyirathoz. Plusz még egy orosz nyelvű kézírásos, olvashatatlan utasítás.

Német nyelvű gépelt autográf. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet francia nyelvű levélpapírján.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 98.

93.

SZEMJON MIRNIJ – NYIKOLAJ LIEBRECHTNEK³⁷⁴

1937. február 17.

№ 810

³⁷⁴ Liebrecht, [Nyikolaj Jakovlevics]. Vö. *Списки сотрудников Вокс за 1936–37 г.* GARF f. 5283. op. 1. gy. 364. l. 16. Valószínűleg azonos azzal a személlyel, aki 1902-ben Pancsován született, 1929 óta tagja volt a SZK(b)P-nek, és akit kémke-

Be.[jövő] 240
[19]37. II. 22.

Liebrecht elvt.[ársnak]
VOKSZ 2. Nyugati Osztály

(...)³⁷⁵

2. Küldöm Magyary Zoltán prof.[esszor] Seldt elvt.[ársnak] címzett anyagát.

(...)³⁷⁶

Sz. [M.] Mirnij [budapesti követségi] első titkár

[Kézírással:] Golub, II. 25. A levélpapír baloldalán: Csaszoennij [elv.]társnak. II. 22.

A levélpapír alján: Az ügyirathoz [azonosítatlan szó]. A fotót diplomáciai postával küldeni. A levél minden pontjára pontosan válaszolni.

Orosz nyelvű gépelt autográf. A Szovjetunió Magyarországi Követsége fejlcés levélpapírján.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 800. l. 45.

94.

OLGA GILJAREVSKAJA – MAGYARY ZOLTÁNNAK

1937. április 27.

Magyary Professzor Úr
Budapest, IV.

dés és ellenforradalmi tevékenység vádjával letartóztattak és 1937-ben kivégeztek. Vö. <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=10075>

³⁷⁵ Az 1. és a 4. pontban Vágó József építésszel kapcsolatos sorok.

³⁷⁶ Puskinnal kapcsolatos anyagot küld.

Mélyen tisztelt Professzor Úr,
Van szerencsénk nyugtázni február 14-én kelt becses levelét,³⁷⁷
és Önnek szintén két kötetet küldünk a második ötéves tervről.
A harmadik ötéves terv anyagát sajnálatosan nem tudjuk küldeni,
mert még nem jelent meg. Szívesen közölnénk, hogy az összes
törvénykönyv a kezünkben van, de csak orosz nyelven. Ha Önt
ez érdekli, és hasznát veszi az orosz nyelvű könyveknek, a legna-
gyobb örömmel megküldjük ezeket.

Ha Önnek, professzor úr, vagy nejének valamilyen óhaja van az
anyaggal kapcsolatban, örömmel teljesíteni fogjuk.

Fogadja legjobb kívánságaimat:

[Olga A.] Giljarevszkaja³⁷⁸
a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya referense

[Kézírással:] Golub
Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 99.

95.

OLGA GILJAREVSZKAJA
– MAGYARYNÉ TECHERT MARGITNAK

[1937.] május 16.

Mélyen tisztelt Doktornő,
Van szerencsénk megküldeni Önnek a *Szovjetunió* című könyvet.
Kérem, ne tekintse ezt részünkről önkényeskedésnek. Remélhető-
leg fel fogja kelteni becses érdeklődését.

Magyary úr beszámolója már birtokunkban van, és őszinte kö-
szönetünket nyilvánítjuk érte.

³⁷⁷ Ld. a 92. számú dokumentumot.

³⁷⁸ A levél vége az aláírással együtt le van vágva, ezért csak valószínűsíthető,
hogy Giljarevszkaja írta.

Mindenkor szolgálatára készen,
kiváló tisztelettel:

Giljarevszkaja
a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya referense

[Kézírással:] Golub

LK/2³⁷⁹

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 100.

96.

MAGYARYNÉ TECHERT MARGIT
– OLGA GILJAREVSZKAJÁNAK

Budapest, 1937. június 12.

Mélyen tisztelt Kisasszony,
Nagyon köszönöm baráti küldeményét, a *Szovjetunió* 1936 című
kiadványt. A könyv a férjemet és engem is nagyon érdekel, és min-
den olyan anyagot, ami segít megismerkednünk a dolgok alakulá-
sával a Szovjetunióban, mindig igen szívesen fogadunk.

Különösen hálásan fogadnám, ha anyagot tudna küldeni a nő-
mozgalomról, valamint a szépirodalomról.

Tisztelettel:

Margarete Magyary

[Kézírással:] 8–7/[19]37. VIII. 4. Markovics elvt.[árs]. VIII. 5. Golub.
Megválaszolva. Diplomáciai postával. IX. 17. A Magyary-ügy-
irathoz.

³⁷⁹ Két példányban gépelte LK monogramú azonosítatlan személy.

A VOKSZ pecsétje kétszer egymásra rápecsételve, ezért az ik-
tatási adatok kibogozhatatlanok.

Német nyelvű gépelt autográf.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 101.

97.

GOLUB – MAGYARYNÉ TECHERT MARGITNAK

[1937.] szeptember 16.

Tisztelt Asszonyom,

Nyugtázzuk június 12-én kelt becses levelének³⁸⁰ kézhezvételét,
és nagyon örülünk, hogy küldeményeink elnyerték az Ön és Ma-
gyary professzor úr tetszését.

A napokban küldtünk Önnek néhány könyvet szépirodalmunk-
ról, és remélhetőleg hamarosan ugyanezt tudjuk tenni a nőmoz-
galomról.

Fogadja legjobb kívánságaimat, és készséggel állok szolgálatára:

Golub³⁸¹

a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetője

[Azonosítatlan kézírással:] 4 péld.[ány] Lásd a megb.[ízott] szept-
ember 16-i levelét.

NyB/2³⁸²

Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 799. l. 102.

³⁸⁰ Ld. a 96. számú dokumentumot.

³⁸¹ Személyi adatait nem sikerült fellelni.

³⁸² 2 példányban gépelte N[y. E.] B.[azsutyina] gépíró.

98.

SZEMJON CSASZOVENNIJ³⁸³
– ALEKSZANDR BEKZADJANNAK

1937. október 12.

Nº 1010

Magyarországi követnek
Bekzadjan elvt.[ársnak]

Tisztelt Bekzadjan elvt.[árs],
sajnos, egyelőre nem tudjuk másodszor kiküldeni a *Négy szovjet
színmű* című könyvet Magyary úrh.[ölgynek], mivel a kiadás már
elfogyott, ezért Avgyejenko *Szeretekjét*³⁸⁴ németül, és *A szovjet nő
– teljes jogú állampolgárt*³⁸⁵ küldjük angolul.

³⁸³ Csaszovennij, [Szemjon Ivanovics] (1883–1967): 1904 óta tagja volt az Orosz-
országi Szociáldemokrata Munkáspártnak, később a bolsevik pártnak. 1930-ban
a Torfsztroj nevű tőzegipari irodát irányította. (Vö. *Вся Москва*, 1930. 402.)
1935-ben a Belkereskedelmi Főiskola igazgatója (Институт внешней торговли),
majd Lettországbán a Szovjetunió kereskedelmi képviselője. (Vö. <http://www.knowbysight.info/ChCC/13795.asp>) 1936-ban már a VOKSZ Irányító Irodájának
tagja. Vö. *Списки сотрудников БОКС за 1936–37 г.* GARF f. 5283. op. 1. gy.
364. l. 4. Mint a kommunista párt veteránja, a Novogyevicsi temető egyik elő-
kelő parcellájában nyugszik. Vö. http://uni-persona.srcc.msu.ru/site/research/zajonchk/tom4_2/V4P24500.htm A VOKSZ egyik munkatársa ekként jellemezte:
„Felülről kinevezték elnöknek Szemjon Ivanovics Csaszovennijt; proletár szár-
mazású kővér, erős ember. Kerek, vörös arc, ravaszul és érzéken megvillanó kék
szemek; Egyébként nem szörnyű és nem gonosz, de bogaras, és egy ilyen posztra
nem eléggé képzett. Nyelveket nem tudott. Csaknem egy évet dolgozott le... Vö.
Семпер, 114.

³⁸⁴ Avgyejenko, O. A. (1908–1996) szovjet orosz író *Я люблю* (Szeretek)
című önéletrajzi regénye 1933-ban jelent meg Moszkvában. Németül 1935-ben
Londonban és Oslóban látott napvilágot, az akkor moszkvai emigrációban élő
Halpern Olga, Gábor Andor felesége fordításában: AVDEENKO, Aleksandr: *Ich
liebe*. Avgyejenkónak a kommunista párt irányvonalaéhoz igazodó regényei, elbe-
szélései közül magyarul is több olvasható. A *Szereteknek* két magyar fordítása is
van, az első 1937-ből, a második 1950-ből.

Azután, szeptember 29-én kiküldtük Bárdos³⁸⁶ rendezőnek és Helsaj³⁸⁷ dramaturgnak színpadi bemutatók 39 fényképét és két színházzal foglalkozó könyvet.

Kérjük, adja át nevezett személyeknek a nekik küldött anyagokat.

Előre is hálás:

Csaszozennij
a VOKSZ irányító irodájának tagja

[Kézírással:] [19]37. X. 15. Azonosítatlan aláírás.
Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 800. l. 5.

99.

GOLUB – ALEKSZANDR BEKZADJANNAK

1937. augusztus 27.

Magyarországi követnek
Bekzadjan elvt.[árs]

Tisztelt Bekzadjan elv.[árs],
a VOKSZ a következő jelölteket terjeszti fel meghívásra Október 20. évfordulója alkalmából.

Fettich³⁸⁸ prof.[esszor]
Magyary Zoltán prof.[esszor]

³⁸⁵ 1946-ban Kollontajnak jelent meg azonos című műve: *The Soviet Woman – a Full and Equal Citizen of Her Country*. Talán ennek egy korábbi kiadásáról lehet szó, de a bibliográfiai adatait nem sikerült megtalálni.

³⁸⁶ Az említett rendező minden bizonnyal Bárdos Artúr (1882–1974).

³⁸⁷ Feltehetőleg Heltai Jenőről (1871–1957) van szó. Az orosz folyóírásban a „t” és az „s”-betűt könnyű összetéveszteni; valószínűleg ez történt Heltai nevével is.

³⁸⁸ Fettich Nándor (1900–1971) régészprofesszor. Valószínűleg azért esett rá

Abban az esetben, ha Önnek kifogása van nevezett személyek meghívása ellen, vagy tud más jelölteket adni, kérjük, hogy ezt a lehető legsürgősebben közölje velünk.

Golub
a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya ideiglenes vezetője

[Kézírással:] Csaszovennij
Német nyelvű gépelt másolat.

GARF f. 5283. op. 6. gy. 800. l. 12.

a választás, mert 1935 decemberében ő is járt a Szovjetunióban. Sem Magyary, sem Fettich nem vett részt az 1917. októberi forradalom 20. évfordulója alkalmával rendezett ünnepségen. Arra vonatkozó adatunk sincs, hogy meghívták-e őket.

RÖVIDÍTÉSEK

AVP RF	Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltára (Архив внешней политики Российской Федерации)
GARF	Oroszországi Föderáció Állami Levéltára (Государственный архив Российской Федерации)
f.	fond (фонд)
op.	opisz (опись, jegyzék)
p.	papka (папка, mappa)
gy.	gyelo (дело, iratcsomó, ügyirat, őrzési egység)
l.	liszt (лист, lap)
MTA KIK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ



- Аросева = Аросева, Ольга: *Прожившая дважды. Возвращение из небытия*. «Астрель», Москва, 2012.
- Голубев 1996 = Голубев, А. В.: «Основная цель его приезда...» *Отчеты сотрудников ВОКСа о пребывании в СССР деятелей науки и культуры Великобритании 1934–1936 гг.* Исторический архив, 1996/3.
- Голубев 2010 = Голубев, А. В.: *Советская культурная дипломатия 1930-х гг.* In Проблемы Российской Истории (Journal of Russian History's Studies) Выпуск X. Москва–Магнитогорск. 2010.
- GIDE = André GIDE: *Visszatérés a Szovjetunióból*. Budapest, Interart, 1989.
- HELLER–NYEKRICS = HELLER, Mihail – NYEKRICS, Alexandr: *A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó–2000. 1996.
- ILLYÉS = ILLYÉS Gyula: *Oroszország. 1934*. In *Szíves kalauz*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

Иностранцы = *Дневник приема иностранцев*. GARF f. 5283. op. 1. gy. 296. l. 16. versor

JOHNSON = JOHNSON, Paul: *A modern kor. A 20. század igazi arca*. Budapest, XX. Század Intézet, 2007.

KÁROLYI = KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977.

KISSNÉ = KISSNÉ NOVÁK Éva: *Nők a magyar tudományban*. Magyar Tudomány, 2002/3. 340.

KOLONTÁRI = KOLONTÁRI Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009. 13–15.

КожинOV 1999 = КожинOV, В. В.: *Россия. Век XX-й. 1901–1939*. Москва, Алгоритм, 1999.

MAGYARY 1936 = MAGYARY Zoltán: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 1936.

MAGYARY 1944 = MAGYARY Zoltán: *Emlékirat államéletünk válságáról*. 1944. MTA KIK Kézirattár, 10.640/2

MAGYARY: *Küzdelem* = MAGYARY Zoltán: *Küzdelem a haladásért*. MTA KIK Kézirattár, 10.640/1.

NAGY Lajos = NAGY Lajos: *Tízezer kilométer Szovjetország földjén*. Budapest, Interart–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

8 Órai = 8 Órai Újság, 1935. október 27. 4.

Орлова = Орлова, Раиса: *Воспоминания о непрошедшем времени*. Ardis Publishers, 1983.

Прудникова–Колпакиди = Прудникова, Е. А.–Колпакиди, А. И.: *Двойной заговор. Тайны сталинских репрессий*. Москва. Олма Медиа Групп. 2006.

SERES 2006 = SERES Attila: *Szovjet diplomaták Magyarországon, 1924–1941. Sorsok, életutak és karrierek a szovjet külügyi szolgálat történetéből*. Múltunk, 2006/3.

STERN = STERN, Ludmila: *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–40. From Red Square to the Left Bank*. Routledge, Taylor & Francis Group. London & New York. 2007.

Семпер = Семпер (Соколова), Н.: *Портреты и пейзажи. Частные воспоминания о XX веке*. Дружба народов, 1997/2.

TECHERT: *Levelek* = Dr. MAGYAR ZOLTÁNNÉ, TECHERT Margit dr. önéletrajza. *Levelek a Boldog Tótól*. MTA KIK Kézirattár, Ms 10.640/8.

ТРОСКИЙ = ТРОСКИЙ, Л. Д.: *Az elárult forradalom*. Budapest, Áramlat Kiadó, 1990. 98.

Вся Москва, 1925 = *Вся Москва. Адресно-справочная книга на 1925 год*. Издательство М. К. Х.

Вся Москва, 1927 = *Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1927 год*. Издательство М. К. Х.

Вся Москва, 1930 = *Вся Москва. Адресная и справочная книга (с приложением [нового] плана г. Москвы). на 1930 г.* Москва, Московский совет, 1930.

Вся Москва, 1936 = *Вся Москва. Адресно-справочная книга*. Москва, Московский рабочий. 1936.

NÉVMUTATÓ

- Agafonyikova, L. N. 111, 112,
116, 118, 125, 127, 128, 140,
158, 162, 201, 214
- Akulov, Ivan Alekszejevics 44,
154, 155, 159, 160, 163, 167,
176, 177, 179, 185, 208
- Amfityeatrov, Georgij Nyikitics
116
- Andersen-Nexø, Martin 9, 26,
143
- Anderson, F. 113
- Angarov (Zikov),
Alekszej Ivanovics 177
- Antonius, Marcus 160
- Aroszjev, Alekszandr Jakovlevics
21, 27–29, 31, 36, 41, 45, 59,
60, 62–70, 82, 86, 89, 90,
92–95, 170
- Aroszjev, Dmitrij
Alekszandrovics 64, 65
- Aroszjeva, Gertruda Rudolfovna
→ Freund, Gertruda
Rudolfovna
- Aroszjeva, Jelena Alekszandrovna
65
- Aroszjeva, Olga Alekszandrovna
28, 36, 45, 63–65, 68–70, 229
- Aszafjev, Borisz Vlagyimirovics
166
- Averbuh, Revekka 210
- Avgyejenko, Alekszandr
Osztapovics 225
- Avilova, Jekatyerina V. 144
- Bajcsy-Zsilinszky Endre 9
- Balogh József, Dr. 73
- Barbusse, Henri 26, 29, 63, 143
- Bárdos Artúr 226
- Baszov-Verhojancev,
Szergej Alekszandrovics 205
- Bauman, Karl Janovics
(Baumanis Karlis) 144, 177
- Baumgartner
(azonosítatlan személy) 167
- Bazsanov, Borisz Georgijevics
25
- Bazsutyina, Ny. 108, 113, 131,
133, 211, 213, 224
- Beard, Charles 16
- Bednij, Gyemjan 160
- Bekzadjan, Alekszandr
Artyomjevics 44, 45, 71, 72,
74, 79, 81–83, 89–91, 93–96,
101, 102, 151, 206, 208, 210,
217, 225, 226
- Beneš, Eduard 63
- Bereményi Géza 10, 47
- Berezin, A. D. 141, 146, 154

- Bethlen István 11, 73
Birenzweig, Mihail
Vlagyiszlavovics 111
Blum, Leon 23
Bohanov, Alekszandr
Nyikolajevics 21
Brownlow, Louis 217
Bubnov, Andrej Szergejevics
123, 124
Buharin, Nyikolaj Ivanovics
21, 38, 79
Burmeister, Kszenyija
Nyikolajevna 119, 125, 128,
130, 149
- Caesar, Gaius Julius 160
Céline, Louis 58
Cindric Egon 114, 144
Cocteau, Jean 58
Croce, Benedetto 58
Csajkovszkij, Pjotr Iljics 166
Csaszovennij, Szemjon
Ivanovics 221, 225–227
Cseljapov, Nyikolaj Ivanovics
115, 121, 180
Csernyak, Je. B. 100, 200, 201,
211
Csernyavszkaja, A. Ja. 70
Csernyavszkij, Lev Nyikolajevics
27, 66, 68–71, 97–101, 103,
104, 106, 186, 190, 191, 195,
197, 201–203, 211, 213, 215,
216, 218, 219
Csisztov, Borisz Nyikolajevics
67
- Csujev, Feliksz Ivanovics 64
Csukovszkij, Kornyej Ivanovics
30
- d'Annunzio, Gabriel 58
David-Fox, Michael 63
Dmitriev, V. P. 21
Docenko, Mihail Nyikolajevics
115, 116, 175
Duhonyin, Nyikolaj Nyikolajevics
139
Duncan, Isadora 63
Dzerzsinszkij, Feliksz
Edmundovics 108, 126
- Eddy, Sherwood 16
Ehrenburg, Ilja, Grigorjevics
112
Eliot, Thomas Stearns 58
- Fedotov, Georgij Petrovics 19
Fettich Nándor 210, 226, 227
Feuchtwanger, Lion 9, 63
Foster, William Zebulon 16
Fradkin, Viktor Alekszandrovics
70
Frank, Waldo 16
Freeman, Joseph 16
Freund, Gertruda Rudolfovna
44, 62–66, 90, 105–107, 117,
120, 123, 126, 131, 132, 134,
136, 140, 141, 146, 151, 153,
160, 162–164, 166–168, 177,
178, 182–184, 186, 188, 189
Freund, Harry 64
- Gábor Andor 225
Galkovszkij, Dmitrij Jevgenyevics
56
Gerusz, Logvin Fjodorovics
148, 149
Gide, André 9, 18, 19, 26, 46,
63, 110, 111, 229
Giljarevszkaja, Olga
Alekszandrovna 137, 141,
142, 144, 146, 148, 153, 154,
161, 162, 221–223
Gilly (?) svájci múzeumigazgató
110
Ginzburg, Leonyid Jakovlevics
175
Gladkov, Teodor Kirillovics 26
Golub 221–224, 226, 227
Golubev, Alekszandr
Vlagyimirovics 15, 16, 27,
28–31, 37, 55, 60, 61, 66, 68,
72, 99, 229
Gombocz Zoltán 10
Goppen, Olga Vjacseszlavovna
62
Gorbacsov, Mihail Szergejevics
125
Gorbacsova, Raisza
Makszimovna 125
Gorinov, Mihail Mihajlovics
21
Gorkij, Makszim 29, 99, 110
Gömöry-Laiml László 197, 198
Gratz Gusztáv 10, 48
Grinko, Grigorij Fjodorovics
112
- Gyóni Géza 206
Györfly István 10
- Hackevics, Alekszandr
Iszaakovics 108
Halle, Fannina W. 131
Halpern Olga 225
Heller, Mihail Jakovlevics 20,
39, 40, 229
Heltai Jenő 226
Hess, Rudolf 41, 107, 208
Hidas Antal 62
Hitler, Adolf 15–18, 23, 35,
41, 51, 52, 107, 115, 127,
208
Hollander, Paul 28, 29
Hoover, Herbert Clark 51
Horthy Miklós 13
Howard, Roy Wilson 212,
213
Hull, Cordell 41, 207
- Ihrig Károly 17
Illyés Gyula 9, 28, 42, 43, 111,
179, 229
- Jakovlev, Jakov Arkagyevics
112, 113
Jeszenyin, Szergej
Alekszandrovics 63
Jezsov, Nyikolaj Ivanovics 66
Johnson, Paul 15, 16, 33, 48,
51, 55, 230
Jungerth-Arnóthy Mihály 12,
13, 92, 114

Kaganovics, Lazar Mojszejevics 28, 41–45, 112, 117, 185, 200, 208, 217
 Kaganovics, Mihail Mojszejevics 45, 171, 176,
 Kamenyev, Lev Boriszovics 21, 22, 26
 Kamenyeva, Olga Davidovna 26
 Kánya Kálmán 12, 73, 80, 86, 89, 92, 95, 97, 207
 Károlyi Mihály 58, 59, 143, 230
 Karpov, Dmitrij Alekszejevics 132, 137, 138, 150
 Katalin, II. (cárnő) 25
 Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics 139
 Keresztes-Fischer Ferenc 11
 Kirillov, Sz. V. 117
 Kirov, Szergej Mironovics 22, 71, 155
 Kissné Novák Éva 34, 230
 Klebelsberg Kunó 34
 Klimov, Mihail Jefimovics 109
 Klejmentyinovszkaja, Je. A. 188
 Kleopátra (egyiptomi uralkodónő) 160
 Knorin, Wilhelm Georgijevics 113
 Kobr, Miloš 94
 Koch, Stephen 22
 Kolcov, Mihail Jefimovics 70, 71
 Kollontaj, Alekszandra Mihajlovna 33, 38, 154, 226
 Kolontári Attila 13, 75, 151, 230
 Kolpakidi, Alekszandr Ivanovics 63, 64, 230
 Koonen, Alisza Georgijevna 160
 Korickij, Nyikolaj Ivanovics 67
 Kornis Gyula 17
 Kossuth Lajos 200
 Kosztircsenko, Gennagyij Vasziljevics 198
 Kovanov, P. V. 128
 Kozsinov, Vagyim Valerianovics 19, 22, 23, 56, 57, 230
 Kraval, Ivan Adamovics 123, 171, 213
 Kresztjinszkij, Nyikolaj Nyikolajevics 79, 91, 94, 101, 102, 151, 210
 Krilenko, Nyikolaj Vasziljevics 56, 57, 139
 Kropotkin, Pjotr Alekszejevics 117, 118, 124, 194
 Krupszkaja, Nagyezsda Konsztantjinovna 33, 34
 Krzsizsanovszkij, Gleb Makszimilianovics 44, 209
 Kucskin, A. 113
 Kujbisev, Valerian Vlagyimirovics 112, 122, 139
 Kuljabko, Nyikolaj Nyikolajevics 66–69, 90, 100, 117, 120, 124, 126, 131, 134, 136, 140, 141, 146, 151, 159, 160, 162, 168, 169, 177, 181, 183, 184, 188

Kumikin, Pavel Nyikolajevics 109, 121, 196
 Kun Béla 154, 209
 Kurz, Wilhelm Adolfovics 97
 Kyrov → Kirov, Szergej Mironovics
 Laidler, Harry 16
 Langevin, Paul 9
 Lenin, Vlagyimir Iljics 10, 31, 34, 38, 46, 48, 54, 55, 67, 82, 83, 107, 113, 119, 121–123, 129, 143, 154, 179, 209,
 Lesoir, Edmond 85
 Levin, Aron Abramovics 138
 Lieberman, Jevgenyija Rafailovna 126, 131, 134, 136
 Liebrecht, Nyikolaj Jakovlevics 220, 221
 Linde, Friedrich Wilhelmovics 94, 96, 103
 Litvinov, Makszim Makszimovics 80, 94, 102, 206, 210
 Lominadze, Visszarion Visszarionovics 70
 Lorenz, V. L. 123, 124
 Lukács György 47
 Lukes, Igor 63
 Macmillan, Harold 15
 Magyary Zoltánné, Techert Margit 32–38, 59, 61, 75, 87, 128, 131, 134, 142, 143, 148, 154, 159, 161, 162, 195, 210, 222–225, 231

Makarenko, Anton Szemjonovics 40
 Makarova 213
 Malaj, T. D. 135
 Marinetti, Filippo 58
 Martiroszjan, Arszen Benyikovics 67
 Marquet, Albert 118
 Marx, Karl 19, 45, 46, 54, 179
 Medvegyev, Roj Alekszandrovics 42
 Mei, Lanfang 63
 Melbard, Nyikolaj Petrovics 109
 Melnyik-Tuhacsevszkaja, Szvetlana Mihajlovna 67
 Mencken, Henry Louis 16
 Merriam, Charles Edward 217
 Mescserina, Je. A. 120, 124, 130, 132, 134, 136, 137, 153, 161, 218
 Michel Károly 41
 Mihelsz, Vlagyimir (Wolf Izrailevics) Andrejevics 83, 94, 96, 102, 200
 Miklós, I. (cár) 200
 Miklós, II. (cár) 182
 Mirkin-Gecevics, Borisz Szergejevics 172
 Mirnij, Szemjon Makszimovics 82, 105, 106, 184, 194, 199, 200, 211, 212, 218, 220, 221
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 28, 45, 62, 64, 65, 82, 112, 136, 160, 217

- Montesquieu 46, 48
 Mossé, Robert 138
 Mussolini, Benito 41, 48, 51,
 52, 58, 107, 115, 208, 212
- Nagy Lajos 9, 32, 37, 38, 40,
 61, 62, 129, 130, 230
 Nagy Péter (cár) → Péter, I.
 Nazaretján,
 → Nazaretjan, Amajak
 Markarovics
 Nazaretjan, Amajak Markarovics
 44, 56, 71, 72, 138, 139, 181,
 209
 Nobel, Alfred Bernhard 208
 Nolde, Borisz Emmanuilovics
 172
- Nyekrics, Alexandr Mojszejevics
 20, 39, 40, 229
 Nyevszkij, Alekszandr 23
 Nyikolajevszkij,
 Borisz Ivanovics 21
- Onockij, I. I. 98–100
 Oprecht, Emil 147
 Oprecht, Emmie 147, 148
 Ordzsonikidze, Grigorij
 Konsztantyinovics (Szergo)
 44, 45, 112, 135, 171, 176, 185
 Orlov, A. G. (moszkvai
 iskolaigazgató) 126
 Orlov, M. A. (a VOKSZ
 leningrádi részlege
 megbízott vezetője) 151
- Orlov, M. N. (a Közoktatásügyi
 Népbiztosság munkatársa)
 145, 146
 Orlova, Raisza Davidovna
 (Kopeleva) 61, 62, 230
- Page, Kirby 16
 Paillard, Jean 130
 Pankov, Jurij 63
 Pares, Bernard 72
 Pasukanyisz, Jevgenyij
 Bronyiszlavovics 175, 177
 Patyomkin, Vlagyimir Petrovics
 (diplomata) 151
 Patyomkin, Grigorij
 Alekszandrovics (herceg)
 25, 29, 31, 40
 Pázmány Péter 10, 89, 91, 95,
 105, 195, 210
 Péter, I. (cár) 23, 166
 Petrov, A. M. 119
 Pinkevics, Albert Petrovics
 145, 153
 Pirandello, Luigi 58
 Pjatakov, Georgij Leonyidovics
 44, 209
 Plótinosz 32
 Pohitonov, Sz. I. 69
 Ponomarjov, B. 113
 Popper Leó 47
 Pound, Ezra 58
 Prudnyikova, Jelena
 Anatoljevna 63, 64, 230
 Puskin, Alekszandr Szergejevics
 118, 160, 165, 166, 202, 221
- Rákosi Mátyás 35, 36, 91, 206
 Reed, John 143
 Remezov 98, 100
 Renoir, Pierre-Auguste 118
 Rimszkij-Korszakov,
 Nyikolaj Andrejevics 107
 Rogozinszkij,
 Nyikolaj Vlagyimirovics
 136, 137, 146, 154, 188
 Rolland, Romain 9, 26, 29, 43,
 63, 64
 Roosevelt, Franklin Delano
 16, 217
 Rosenholz, Arkagyij Pavlovics
 112
 Rozanov, Szergej Grigorjevics
 134
 Rubinstein, Borisz Mojszejevics
 165, 167, 168, 178
- Saad József 53
 Sackin, Lazar Abramovics 70
 Sahov, A. G. 199
 Saprov, Mihail Szaveljevics
 197, 198
 Schacht, Hjalmar 41, 174, 208
 Schleihert 147
 Sebargyin 214
 Sejgam, G. I. 137
 Seldt, Rudolf Germanovics 45,
 101, 107, 116, 117, 123, 140,
 150, 151, 154–157, 160, 163,
 178, 179, 181, 184, 186, 188–
 191, 193, 196, 197, 201, 202,
 204, 210–216, 218–220, 221
- Seres Attila 14, 74, 75, 79, 83,
 197, 230
 Shakespeare, William 160
 Shaw, Bernard 9, 29–31, 58,
 143, 160
 Sneider Krisztina 75
 Solc (Зольц) 102
 Somkuthy József 73
 Spic 191, 192
 Steffens, Lincoln 9, 58
 Stern, Ludmila 27, 28, 69, 230
 Sumanszkaja, Ju. 79, 83, 94,
 102, 198, 200, 210, 212
- Szabolcsi Bence 106
 Szac, Natalia Iljinicsna 134
 Szaharov, Andrej Dmitrijevics
 101, 111, 115, 123, 146, 221
 Szekfü Gyula 10
 Szemper-Szokolova,
 Natalia Jevgenyevna 27, 60,
 61, 66, 70, 137, 225, 231
 Szkavronszkaja, M. 165, 168, 169
 Szkomarovszkij, Naum
 Markovics 112, 120, 123, 157
 Sztálin, Joszif Visszarionovics
 18, 21–25, 28–30, 33–34,
 41–45, 51, 52, 55, 68, 69, 72,
 107, 111, 112, 115, 117, 160,
 182, 201, 209, 212, 213, 217
 Sztaszova, Jelena Dmitrijevna
 33–37, 110, 159, 161, 162
 Sztolipin, Pjotr Arkagyevics 67
 Sztomonjakov, Borisz
 Szpiridonovics 79, 80, 94, 102

Sztucska, Pjotr Ivanovics
(Peterisz Janovics) 55, 56
Szverdllov, Jakov Mihajlovics
123, 134
Tagore, Rabindranath 26
Tairov, Alekszandr Jakovlevics
160
Techert Margit
→ Magyary Zoltánné,
Techert Margit
Tinyanov, Jurij Nyikolajevics 30
Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics
63
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics
194, 196, 201–203, 205, 211
Tóth Gábor 75
Trajnyin, Ilja Pavlovics 116
Tretyakov, Pavel Mihajlovics 110
Trockij, Lev Davidovics 18–21,
24, 26, 64, 79, 209, 231
Troickij, Borisz Vasziljevics
122, 171, 180
Tuhacsevszkij,
Mihail Nyikolajevics 67, 112
Tyimasev, Nyikolaj Szergejevics
172
Undrevics, Vaclav
Sztaniszlavovics 152, 163,
165, 167–170, 173, 174,
176–178, 185
Unschlicht, Joszif
Sztaniszlavovics 108
Urazov, A. 113
Vágó József 221
Vekerdi József 75
Velicsko 193
Vigovszkaja, Maria Ivanovna 165
Vilm, Ada Vasziljevna
(Magdalina Francevna)
164, 166, 167, 169, 170
Visinszkij, Andrej Januarjevics
56, 109, 140, 180
Vojtyinszkij, Ny. 113
Vrangel, Pjotr Nyikolajevics 209
Webb, Sidney James 31
Wells, Herbert George 143
White, Leonard Dupee 217
White, William Chapman 41
Yeats, William Butler 58
Zaharov, Rosztyszlav
Vlagyimirovics 166
Zajcev, Kirill Joszifovics 172
Zelenko, Henrik Joszifovics
121, 122
Zemljacska, Rozalia Szamojlovna
209
Zinovjev, Grigorij Jevszejevics
21, 22
Zorkin, (Zorin (?),
Valerian Alekszandrovics)
56, 58, 159, 160, 180
Zsemcsuzsina,
Polina Szemjonovna 62
Zsukov, Jurij Nyikolajevics 111

КОНСЕРВАТОР В СТРАНЕ ПРИВЕРЖЕНЦЕВ ЛЕВЫХ УБЕЖДЕНИЙ

Поездка Золтана Мадьяри по Советскому Союзу

Золтан Мадьяри (1888–1945) – основной докладчик на административно-правовой конференции, проходившей в 1936 г. в Варшаве – был всемирно известным венгерским профессором административного права. К своей лекции на тему «Высшее административное руководство с организационной точки зрения» он подготовился весьма основательно. Помимо прочего, он побывал в научных командировках в Италии, Германии, Соединенных Штатах Америки, и – что для религиозного человека консервативного толка было в те времена довольно неожиданно – посетил Советский Союз (провел там два месяца осенью 1935 г.).

По мнению Мадьяри, русскую, итальянскую и немецкую революции начала XX в. вызвал крах либеральной модели государства. Либеральные правительства декларировали свое невмешательство в целый ряд областей при том, что задач, стоявших перед государством, становилось все больше. Как правило, они относились именно к административно-правовой сфере, отчего равновесие между ветвями власти, о котором писал еще Ш. Монтескье, т.е. распределение функций между законодательной, исполнительной и судебной властью, нарушалось. Как следствие, роль исполнительной власти непомерно возросла. Мадьяри был убежден, что гигантский управленческий аппарат наилучшим образом подходит для централизованных стран, не разделенных по партийным интересам. К середине 1930-х годов стало очевидно, что парламентские демократии во всем мире сдали свои позиции, акцент там был смещен в направлении авторитарного стиля управления. (Не выходя за демократические рамки, этот процесс имел место также и в США.) С точки зрения перехода

к однопартийной системе и к авторитарной модели управления, наиболее интересной и загадочной страной профессору казался СССР.

Магьяри полагал, что главной тенденцией в сфере управления в XX в. была не законность, а эффективность. С этих позиций он высоко ценил тот факт, что советы в коммунистическом государстве одновременно были законодательными и исполнительными органами власти. По той же причине он считал передовым опытом планирование, появление такого учреждения, как Государственный плановый комитет (Госплан), пятилетние планы, а также государственный контроль.

Белым пятном в наших знаниях о деятельности Магьяри до настоящего момента была его научная командировка в 1935 г. в Советский Союз. Благодаря впервые приводимым здесь документам из московских архивов, касающимся Магьяри, мы можем составить представление не только о ходе мыслей венгерского ученого, но и лучше понять само советское общество середины 1930-х годов.

A CONSERVATIVE GENTLEMAN AMONG LEFT-WING PILGRIMS

Zoltán Magyary's Trip to the Soviet Union

Zoltán Magyary (1888–1945), the principal speaker at the International Conference on Administrative Sciences in Warsaw in 1936, was an internationally renowned professor of administrative law. His carefully composed paper entitled *The Principal Direction of Administration from an Organizational Perspective* was presented in Italy, Germany, the United States and even the Soviet Union. It was remarkably unusual at the time for a religious and in his political leanings conservative scientist to visit the communist state at his own expense and spend two months there as Magyary did in the autumn of 1935.

Magyary believed that the Russian, Italian, and German revolutions of the first third of the 20th century had been triggered off by the crisis of the liberal state. Liberal democracies advocated the need to limit the spheres of government intervention, while the tasks of the state were multiplying by leaps and bounds. The responsibility for these new tasks fell on the administrative bodies, and thus there was a shift in the balance of power between the three branches of government, the executive, judicial and legislative (in the Montesquieu theory the three basic pillars of the liberal state) to the advantage of the power of the executive branch. According to Magyary, centralized states, undivided by party interests, were best able to oversee the functioning of the bloated, oversize organs of public administration. The mid-1930s saw a worldwide process of parliamentary democracies gradually shifting in the direction of authoritarian forms of government. (This took place even in the United States, if perhaps within a democratic framework.) From the perspective of this shift towards a single-party system and authoritarian governance, the Soviet Union was the most interesting and the most enigmatic country.

According to Magyary, the primary tendency in administration in the first half of the 20th century was not legality so much as effectiveness. With this in mind, he set a high value on the fact that the legislative organs were also executive organs in the Soviet Union. This is why he regarded central planning, the establishment of a State Committee for Economic Planning (Gosplan), the five year plans and state supervision as pioneering experiments.

Magyary's journey to the Soviet Union in 1935 has so far been something of a blind spot in the existing studies. The documents from the Moscow archives here published shed light on both the ideas and way of thinking of this prominent Hungarian scholar as well as on Soviet society in the mid-1930s.



